

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI

**KÂDÎ ABDÜLCEBBÂR'IN TESBÎTU DELÂİLİ'N-NÜBÜVVE ADLI
ESERİNDEKİ SİYER RİVAYETLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Büşra TAŞDEMİR

BURSA – 2023

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI

**KÂDÎ ABDÜLCEBBÂR'IN TESBÎTU DELÂİLİ'N-NÜBÜVVE ADLI
ESERİNDEKİ SİYER RİVAYETLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Büşra TAŞDEMİR

Danışman:
Prof. Dr. Adem APAK

BURSA – 2023

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İslam Tarihi Bilim Dalı'nda 701922006 numaralı Büşra TAŞDEMİR'in hazırladığı “**Kâdî Abdülcebbâr'ın Tesbîtu Delâili'n-Nübüvve Adlı Eserindeki Siyer Rivayetlerinin Değerlendirilmesi**” konulu Yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 31/08/2023 günü 10:00-12:00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının (başarılı / başarısız) olduğuna (oybirliği / oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav

Komisyonu Başkan

Prof. Dr. Adem APAK

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

Üye

Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

Üye

Doç. Dr. Halil İbrahim HANÇABAY

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

31/08/2023

YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 06/08/2023

Tez Başlığı / Konusu:

KÂDÎ ABDÜLCEBBÂR'IN TESBÎTU DELÂİLİ'N-NÜBÜVVE ADLI ESERİNDEKİ SİYER RİVAYETLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 76 sayfalık kısmına ilişkin, 27/07/2023 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %17'dur.

- 1- Uygulanan filtrelemeler:
- 2- Kaynakça hariç
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.
Gereğini saygılarımla arz ederim.

Adı Soyadı: Büşra TAŞDEMİR
Öğrenci No: 701922006
Anabilim Dalı: İslam Tarihi ve Sanatları
Programı: İslam Tarihi
Statüsü: Y.Lisans Doktora

Danışman
Prof. Dr. Adem APAK
06/08/2023

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**Kâdî Abdülcebâr’ın Tesbîtu Delâili’n-Nübüvve Adlı Eserindeki Siyer Rivayetlerinin Değerlendirilmesi**” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

06/08/2023

Adı Soyadı : Büşra TAŞDEMİR
Öğrenci No : 701922006
Anabilim Dalı : İslam Tarihi ve Sanatları
Programı : İslam Tarihi
Statüsü : Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Büşra Taşdemir
Üniversite	: Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: İslam Tarihi ve Sanatları
Bilim Dalı	: İslam Tarihi
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Mezuniyet Tarihi	: ... / ... / 2023
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Âdem Apak

KÂDÎ ABDÜLCEBBÂR'IN TESBÎTU DELÂİLİ'N-NÜBÜVVE ADLI ESERİNDEKİ SİYER RİVAYETLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Araştırmanın konusu “Kâdî Abdülcebbâr'ın Tesbîtu Delâili'n-Nübüvve Adlı Eserindeki Siyer Rivayetlerinin Değerlendirilmesi”dir. Bu çalışmanın amacı, siyer-i Nebî'yi anlatmak değil, Hz. Muhammed'in (sav) peygamber olduğunu Tesbîtu Delâili'n-Nübüvve adlı eser özelinde delilleriyle ispat etmektir. Nübüvvetin delilleri olan rivayetler Kâdî'nin kendisine göre mantıki bir çerçeve ile oturttuğu ve akli delillerle izâh edip savunduğu bir içerikten oluşmaktadır.

Bu çalışmada giriş, iki ana bölüm ve sonuç bulunmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın tanıtımı mahiyetinde özet bilgiler yer almaktadır. Bu bilgiler araştırmanın konusu, yöntemi, kaynakları ve araştırmaları kapsamaktadır. Aynı zamanda Kâdî Abdülcebbâr ve Tesbîtu Delâili'n-Nübüvve hakkında genel bir bilgi verilmektedir. Birinci bölümde araştırmaya konu olan müellif tanıtılmaktadır. Aynı zamanda Kâdî Abdülcebbâr'ın hayatı, eserleri, yaşadığı dönem ve fikir yapısı ele alınmaktadır. Araştırmanın ikinci ve son bölümünde ise Hz. Peygamber'in (sav) Mekke ve Medine Döneminde iken yaşamış olduğu sîret rivâyetleri ve nübüvvetin delilleri aktarılmaktadır. Bu bölümlerin ardından sonuç bölümüyle çalışma tamamlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kâdî Abdülcebbâr, Tesbîtu Delâili'n-Nübüvve, siyer, nübüvvet, nübüvvetin delilleri.

ABSTRACT

Name and Surname : Büşra Taşdemir
University : Bursa Uludag University
Institution : Social Science Institution
Field : Department of History of Islam and Islamic Arts
Branch : Department of Islamic History
Degree Awarded : Master
Degree Date : ... / ... / 2023
Supervisor : Prof. Dr. Âdem Apak

EVALUATING THE SİRAH NARRATIVES İN QÂDÎ AB AL-JABBÂR’S TESBÎTU DELÂİLİ’N-NUBUWWA

This research aims to Evaluating The Sirah Narratives İn Qâdî Abd Al-Jabbâr’s Tesbîtu Delâili’n-Nubuwwa. The purpose of this study isn’t to tell the sirah, that Mohammad is a prophet to prove with evidence. The narrations, which are the proofs of prophecy, consist of a content that Qâdî has established with a logical framework according to himself and explained and defended with rational proofs.

In this research consists of an introduction, two main chapters and a conclusion. A summary regarding to the presentation of the research is submitted in the introduction. This information includes the subject, method, sources and research of the research. At the same time, general information is given about Qâdî Abd Al-Jabbâr and Tesbîtu Delâili’n-Nubuwwa. In the first chapter, to auther who is the subject of the research, is introduced. At the same time, Qâdî Abd Al-Jabbâr’s life, Works, period in which she lived and her intellectual structure are discussed. In the second and last part of the research, the narrations and evidence are given of the Prophet's life in Mecca and Medina. The study is brought to completion, thereby adding up a conclusion to the end of all the expression.

Key Words: Qâdî Abd al-Jabbâr, Tesbîtu Delâili’n-Nubuwwa, sirah, nubuwwa, proofs of prophethood.

ÖNSÖZ

İlk insandan günümüze kadar Allah (cc) yaratmış olduğu kullarına elçiler göndermiştir. Bu elçiler, Allah (cc) ile kullar arasında bir bağ oluşturarak kulları dünya ve ahiret saadetine ulaştırmak için öncülük etmişlerdir. Nitekim elçilerin gönderildiği toplumlarda kendilerine gelen bu ilahi mesajı kabul eden mü'minler olmuştur. Aynı zamanda bir kısım insanlar ilahi vahyi kabul etmedikleri gibi bu vahyin diğer insanlara ulaşmasını engellemek için de mücadele ederek müşriklerden olmuştur. Vahiy insanüstü bir durum olduğu için Allah, (cc) gönderdiği elçilerine inanmayan insanlara bu daveti etkileyici hale getirmek ve inanan mü'minlerin de imanını arttırmak için birtakım mûcizeler vermiştir. Bu mûcizelerin bir kısmı büyük bir çoğunluğun görebileceği şekilde vuku bulurken bir kısmı yalnızca Peygamberlerin etrafında bulunanların şahit olabileceği cinstendi. Kaldı ki kimi mûcizeler âyette zikredilirken kimisi hadisler aracılığıyla rivâyet edilmiştir. Hâl böyle olunca tarih boyunca teşekkül etmiş olan mezhepler ve fırkalar bu konuların sıhhati için farklı görüşler beyan etmiştir.

Müslümanların fetih hareketleriyle İslâmiyet çok geniş çevrelere yayılmıştır. Bu yayılmanın sonucunda yeni kültürler, yeni insanlar, yeni fikirler ile karşılaşmış ve karşılıklı etkileşim süreci başlamıştır. Bu etkileşim ile İslâmiyet'in yozlaşmaması adına sapkın fikirler üzerine bir kısım âlimler reddetme yoluna girmişken bir kısım âlimler ise aklî deliller ile cevap vermeye başlamıştır. Böyle bir zeminde teşekkül eden Mu'tezile mezhebi prensip olarak aklı hep ön planda tutmuştur. Hz. Peygamber'in (sav) hayatı konu olduğunda ise Allah'ın (cc) ona vermiş olduğu mûcizeler konusunda şüpheli davranarak âyet delili olmadığı takdirde aklî delillere başvurmayı yeğlemiş, bundan dolayı da birçok mûcizeyi kabul etmemiştir. Fakat araştırmaya konu olan Mu'tezilî âlim Kâdî Abdülcebâr, mezhebin ikinci kurucusu addedilmesine rağmen Hz. Peygamber'in (sav) siyeri mevzu bahis olduğunda âhad haberleri dahi muteber kabul ederek "*Tesbîtu Delâili'n-Nübüvve*" adlı eserinde bu hâdiseleri müstakil olarak nübüvvetin delilleri/mûcize başlığı altında zikretmiştir.

Tez konusu araştırma sürecinde İslâmiyet öncesi dönemden Osmanlı dönemine kadar geniş çaplı bir İslam Tarihi okuması yaparak birçok konu üzerinde fikir sahibi olma fırsatı buldum. Özellikle siyer üzerine yapılan çalışmalar daha çok ilgimi çekince araştırmalarımı Hz. Peygamber'in (sav) hayatı üzerinde yoğunlaştırdım. Danışmanım

Prof. Dr. Adem APAK hocamın ve Dr. Öğr. Üyesi Mesut AVCI hocamın yönlendirmeleriyle tez konum daha spesifik bir hale gelmiş oldu. Böylelikle araştırmada Kâdî Abdülcebâr'ın "*Tesbîtu Delâili'n-Nübüvve*" adlı eserinde Hz. Peygamber'in (sav) hayatındaki nübüvvet delilleri Mekke Dönemi ve Medine Dönemi şeklinde ele alınmış oldu. Bundan dolayı kendilerine müteşekkirim.

Tez araştırma ve yazma sürecinde moral ve motivasyon konuşmalarıyla her daim yanımda olan arkadaşlarıma şükranlarımı sunuyorum. Yoğun mesai zamanlarımda bana tahammül eden her zaman yanımda olup dua, temenni ve teşvikleriyle beni sonuna kadar destekleyen kardeşlerime teşekkür ederim.

İlkokula başladığım günden bugüne kadar elimden tutup maddi-manevi desteklerini esirgemeyip binbir fedakârlıkla bugünlere gelmeme vesile olan canım annem ve canım babamın hakkını ödeyemem, teşekkürün en büyüğü onlarındır.

Birçok sıkıntıya rağmen bu çalışmayı tamamlamayı nasip ettiği için Allahü Teâlâ'ya sonsuz hamd ü senâlar olsun...

"Başarı ancak Allah'tandır."

Büşra TAŞDEMİR

İstanbul, 2023

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	iii
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU	iv
YEMİN METNİ.....	v
ÖZET	vi
ABSTRACT.....	vii
ÖNSÖZ	viii
İÇİNDEKİLER	x
KISALTMALAR.....	xii
GİRİŞ.....	1
I. ARAŞTIRMANIN AMACI, KONUSU VE YÖNTEMİ.....	1
II. KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR	3
III. KÂDÎ ABDÜLCEBBÂR VE TESBÎTU DELÂİLİ’N-NÜBÜVVE’Sİ	7
BİRİNCİ BÖLÜM	11
KÂDÎ ABDÜLCEBBÂR’IN HAYATI, ESERLERİ VE YAŞADIĞI DÖNEM.....	11
I. HAYATI.....	11
A. HAYATI	11
B. İLMÎ KİŞİLİĞİ	12
C. FİKRÎ YAPISI	18
II. ESERLERİ	23
A. MATBU ESERLER.....	24
B. MATBU OLMAYAN ESERLER	26
III. YAŞADIĞI DÖNEM	27
A. SİYASİ DURUM.....	27
B. KÜLTÜREL DURUM.....	30
İKİNCİ BÖLÜM.....	32
TESBÎTU DELÂİLİ’N-NÜBÜVVE ADLI ESERDEKİ SİYER RİVAYETLERİ	32
I. MEKKE DÖNEMİ SİYER RİVAYETLERİ.....	32
A. İLÂHÎ YARDIM İLE GAYBÎ BİLGİ VERMESİ	32

B. SAHÂBEYE VA'D ETTİKLERİNİN GERÇEKLEŞMESİ.....	36
C. İSRÂ HADİSESİ	39
D. AY'IN YARILMASI.....	43
E. YILDIZLARIN KAYMASI.....	46
F. GEÇMİŞ PEYGAMBERLERDEN HABERLER	49
G. MÜŞRİKLERİN AMBARGOSU	51
H. HİCRET SIRASINDA BAZI HADİSELER	53
II. MEDİNE DÖNEMİ SİYER RİVAYETLERİ	55
A. İLÂHÎ YARDIM İLE GAYBÎ BİLGİ VERMESİ	55
B. BEDİR GAZVESİ	58
C. UHUD GAZVESİ.....	61
D. HENDEK GAZVESİ.....	63
E. YAHUDİLERLE YAŞANAN OLAYLAR	65
F. RESÛLULLAH'IN DAVET MEKTUPLARI.....	68
G. TEBÛK GAZVESİ.....	71
SONUÇ.....	73
EKLER.....	75
KAYNAKÇA.....	77

KISALTMALAR

bk.	Bakınız
çev.	Çeviren
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
ed.	Editör
h.	Hicrî
hk.	Hakkında
m.	Milâdî
nşr.	Neşreden
red.	Redaktör
ss.	Sayfa Numarası
sy.	Sayı
thk.	Tahkîk
t.y.	Tarih Yok
v.	Vefatı
yy.	Yüzyıl

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN AMACI, KONUSU VE YÖNTEMİ

Allah (cc) insanlar ile arasında dünya ve ahiret hayatı ile ilgili ihtiyaçların giderilmesi için elçiler seçmiştir. Bu elçiler buldukları toplumda hemen kabul edilmediği gibi çeşitli sıkıntılara maruz kalmıştır. Son peygamber Hz. Muhammed (sav) ise kendinden önceki bir kısım peygamberlerin yaşadığı gibi tebliğ görevini yerine getirirken belli başlı sıkıntılarla baş başa kalmış, türlü hakaretler işitmiş, yaşadığı beldeden hicret etmek zorunda kalmıştır. Aynı zamanda kendisine Muhammedü'l-Emîn sıfatını veren toplum nübüvvetini işittiği zaman onu yalancılıkla, büyüçülükle veya sihir yapmakla itham etmiştir. Sözlerine itibar edilmediği vakit insanlar kendisinden bir delil/ âyet talep etmiştir. Nübüvvet iddiasında bulunan kişiden sözünü ispatlaması adına birtakım deliller getirmesini talep etmek pek tabiidir. Nitekim hiçbir şekilde delil getirilmezse olumlu veya olumsuz anlamda bir fikir beyan edilmesi de mümkün görünmemektedir. Bundan dolayı peygamberliğini iddia eden kişi, Allah (cc) katından kendisine verilen mücizeyi insanlara aktararak inanmalarını sağlar. Araştırma konusunun temeli ise Kâdî Abdülcebâr'ın "*Tesbîtu Delâili'n-Nübüvve*" adlı eserdeki Hz. Peygamber'in (sav) peygamberliğini ispat etmek amacıyla vuku bulan nübüvvetin delilleri olan hadiseler ve rivayetler etrafında şekillenerek aktarılmaya çalışılmıştır.

İslâm tarihinde Hz. Peygamber (sav) dönemiyle başlayan gaza ve fetih hareketi sonraki dönemlerde de hız kesmeden devam etmiştir. Böylelikle farklı kültürden ve inançtan insanlar karşılıklı bir etkileşim içerisine girmiştir. Tabiatıyla bu etkileşim iki farklı dinin, toplumun, kültürün meczolmasını da beraberinde getirmiştir. İslâm toplumu girmiş olduğu ortamı etkilerken kendisi de bu etkileşimden payını almıştır. Bu etkileşimin kültürel anlamda olduğu gibi itikâdî anlamda da olması kaçınılmazdır. İslâm toplumuna en çok zarar veren durum itikâdî anlamda toplumun karşılaştığı bid'i fikirlerdir. Selef âlimleri bu bid'at görüşlerden halkı uzak tutmaya ve muhafaza etmeye çalışsa da zaman geçtikçe oluşan bu entegrasyon sonucunda halk arasında yayılması engellenememiştir. İslâmiyet'i bilmeyen bir kişi bu fikirler ile karşılaşınca da yozlaşma baş göstermiştir. Bu fikirleri alenen veya gizli yollarla yayan kişiler naklî te'vîl yapmanın yanında aklî ve felsefî delilleri de kullanarak insanların düşünce dünyasına daha kolay ulaşmıştır. Seleften farklı olarak naklin yanında aklî ve felsefî metodu

başlatan ekolün adı “Kelâm”dır. Böylelikle H. 2. asrın başlarından itibaren akli muhakeme ve hür irâdeyi önceleyen kelâmın kurucusu ve kelâm metodunu ilk kullanan bir fikir akımı olarak Mu`tezile ortaya çıkmıştır. Mu`tezile; Müslümanlar arasındaki ihtilâflara çözüm arayışına girmiş, dış dünyaya karşı ilmî ve fikrî anlamda meydan okumuş, akıl ve vahyin bütünlüğünü savunarak felsefe alanında çalışmalara başlayarak tercüme faaliyetlerine hız kazandırmış bir kelâm ekolüdür.¹ Müellif Kâdî Abdülcebbâr da Mu`tezile mezhebinin on birinci tabakasında yer alan âlimlerdendir. Döneminde Basra ekolünün temsilciliğini yapmış aynı zamanda devlet yönetiminde kâdî'l-kudâtlık görevine getirilmiştir. Kâdî'nin ömrünü ilmî çalışmalara ayırması sebebiyle Mu`tezile mezhebi günümüze kadar intikal etmeyi başaran sistematik bir kelâm ekolü olmuştur. Müellif, Mu`tezile'nin büyük âlimlerinden olduğu halde siyer alanındaki bazı araştırmalarında mezhebinin fikirlerinden ayrı düşmüştür. Bu araştırmada öncelikle çalışmaya konu edinilen müellif Kâdî Abdülcebbâr'ın hayatı, eserleri ve yaşadığı dönem hakkında bilgi verilip ardından “*Tesbîtu Delâili'n-Nübüvve*” adlı eserindeki Hz. Peygamber'in (sav) siyer rivâyetleri sunulmuştur. Kâdî bu eserinde Hz. Peygamber'in (sav) nübüvvetinin delillerini/ âyetlerini tespit edip bu delilleri inkâr edenlere reddiye sunmaktadır. Bu siyer rivâyetleri, nübüvvetin delilleri temelinde akıl ve nakil eksenli aktarılmaya çalışılmıştır.

“*Tesbîtu Delâili'n-Nübüvve*” adlı eserin içeriğinde çokça hadis ve siyer malzemeleri bulunması sebebiyle hadis ve sîret çalışmaları kapsamında değerlendirilse özellikle delâil türü eserler arasında zikretmek daha makul görünmektedir. Nitekim bu eserin amacı, siyer-i Nebî'yi anlatmak değil, Hz. Muhammed'in (sav) peygamber olduğunu delilleriyle ispat etmektir. Zira eserin müellifi Kâdî Abdülcebbâr da çalışmasını şu şekilde tanıtmaktadır: “Bu kitap ‘*Tesbîtu Delâili'n-Nübüvve*’ Allah'ın resûlü peygamberimiz Hz. Muhammed'in (sav) mûcizelerinin/ âyetlerinin ortaya çıkışı ile nübüvvetinin delillerini tespit etmek ve bunları reddedenlere bir cevap vermek hakkındadır.”² Bu çalışmanın amacı ise Hz. Peygamber'in (sav) siyerine müracaat

---

¹ Aslan, İbrahim, *Kâdî Abdülcebbâr'a Göre Dinin Akli ve Ahlaki Savunusu*, İstanbul 2014 (Otto Yayınları), s. 13; Öz, Mustafa, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, İstanbul 2011 (Ensar Neşriyat), 324; Aydın, Osman, “Mu`tezile Ekolü Teşekkülü, İlkeleri ve İslâm Düşüncesine Katkıları”, 35.

² Kâdî Abdülcebbâr, *Tesbîtu Delâili'n-Nübüvve*, (thk. Abdülkerim Osman), I-II, Beyrut 1966 (Dârü'l-Arab), I, 5.

ederek kendisine verilen mûcizelerini/ âyetlerini Kâdî Abdülcebbâr'ın bakış açısıyla sunmaktır.

Araştırmada tümevarım metodu benimsenmiş olup Kâdî Abdülcebbâr'ın hayatı, kişiliği, çevresi ve bulunduğu çevre birinci bölüm olarak aktarılmıştır. Öncelikle verilerin toplanması ve sınıflandırılması yapılarak ardından analiz edilmiş ve güncel çalışmalarla karşılaştırılmıştır. Bu aşamalarda ilk olarak başvurulmuş kaynak müellifin yaşadığı asra denk gelen tarihçilerin eserleri dikkate alınarak yapılmıştır. Modern dönem tarihçilerin Kâdî Abdülcebbâr'ın hayatı, görüşleri, eserleri üzerine yapılan çalışmalarından da faydalanılmıştır. Ardından ikinci ve son bölümde ise “*Tesbîtu Delâili'n-Nübüvve*” adlı eser temel alınarak Hz. Peygamber'in (sav) nübüvvetini ispat etmek amacıyla siret rivâyetleri aktarılmıştır. Aynı rivâyetin geçtiği klasik kaynaklar ve modern araştırmaların hepsine yer vermek yerine klasik kaynaklar kullanılmış olup dipnotta da belirtilmiştir. Müellifin şahsî görüşüne veya mezhebiyle alakalı bir bilgide yorum yapılması gereken veya mübhem olan konularda da yine tarihçilerin görüşlerine yer verilmeye çalışılarak ayrıntılı bilgi dipnota eklenmiştir.

II. KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR

İslam Tarihi'nde erken dönem tarihçilerinden olan Hatîb el-Bağdâdî, (v. 463/ 1071) Kâdî Abdülcebbâr 70'li yaşlarında iken dünyaya gelmiştir. Otuzlu yaşlarında ilim tahsilini tamamladıktan sonra yirmi yıl emek verip kaleme aldığı *Târîhu Bağdâd ev Medîneti's-Selâm*³ adlı eserinde Bağdat tarihine ve Bağdatlı meşhur olan şahıslara yer vermiştir. Bu çalışmanın konusu olan müellif Kâdî Abdülcebbâr'ın hayatı ve ilmî kişiliği ile ilgili başlıklarda ilk yakın kaynak olarak bu eserden fazlasıyla istifade edilmiştir.

Mu`tezile ve meşhur âlimlerinin hayatları üzerine kaleme alınan eser Hâkim el-Cüşemî'nin (v. 494/ 1101) *Şerhu Uyûni'l-Mesâil*<sup>4</sup> adlı eseridir. Bu eser yine Cüşemî'nin kaleme aldığı *Uyûnü'l-Mesâil* adlı eserin şerhi olup Fuâd Seyyid tarafından neşredilerek *Fazlü'l-İ'tizâl ve Tabakâtü'l-Mu`tezile* adlı mecmuanın içerisinde günümüze kadar

³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd ev Medîneti's-Selâm*, (thk. Beşşâr Avâd Ma'rûf), I-XVII, Tunus 2018 (Darü'l-Garbi'l-İslâmî).

⁴ Hâkim el-Cüşemî, *Şerhu Uyûnü'l-Mesâil*, (Fazlü'l-İ'tizâl ve Tabakâtü'l-Mu`tezile içinde), (nşr. Fuad Seyyid), Beyrut 2017 (Darü'l-Farabi).

ulaşmıştır. Bu eser ile de Kâdî'nin hayatı üzerine kıymetli bilgiler çalışmaya katkı sunmuştur.

Kâdî Abdülcebbâr'ın hayatı, ilmî kişiliği ve eserleri başlığı üzerine yapılan çalışmada faydalanılan tabakât kaynakları arasında Sem`ânî'nin (v. 562/1166) *el-Ensâb*'i,<sup>5</sup> Zehebî'nin (v. 748/1348), *Siyeru A`lâmi'n-Nübelâ*'sı⁶ ve *Tezkiratu'l-Huffâz*'i⁷ Sübkî'nin (v. 711/1370) *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*'sı,⁸ İbnü'l-İmâd'ın (v. 1089/1679) *Şezerâtü'z-Zeheb*'i⁹ önemli ölçüde katkı sağlayan eserler arasındadır.

İbnü'l-Murtazâ'nın (v. 840/1437) *Tabakâtu'l-Mu`tezile*<sup>10</sup> adlı eserinde Mu`tezile âlimlerinin on iki tabaka şeklinde isimlerine yer verilmiştir. Bu eserden Kâdî Abdülcebbâr'ın ilmi kişiliği başlığı altında yer alan hocaları ve talebeleri adlı bölüm için istifade edilmiştir.

Ömrünün büyük bir kısmını hadis ilmine veren İbn Hacer el-Askalânî'nin (v. 852/1449) hadis ricâline dair kaleme aldığı eseri *Lisânü'l-Mizân*¹¹ aracılığıyla Kâdî'nin hadis alanındaki çalışmaları ve hocaları hakkında istifade edilmiştir.

Abdülfeţâh Lâşin tarafından kaleme alınan *Belâgatü'l-Kur`ân fi âsâri'l-Kâdî Abdülcebbâr ve eseruhû fi'd-dirâsâti'l-belâga*<sup>12</sup> adlı doktora tezi *el-Muğni*'sinin XVI. cildini oluşturan "*İ`câzü'l-Kur`ân*" bölümü esas alınarak kaleme alınmış olup bu çalışmada ufuk açısı nitelik taşımıştır.

Kâdî Abdülcebbâr'ın bazı eserlerinin neşrini yapan Abdülkerîm Osman'ın *Nazariyyetü't-Teklif arâi'l-Kâdî Abdülcebbâr el-Kelâmiyye*¹³ adlı doktora tezinde

⁵ Sem`ânî, *el-Ensâb*, (thk. Abdurrahman b. Yahya el-Yemani), I-V, Beyrut 1980.

⁶ Zehebî, *Siyeru A`lâmi'n-Nübelâ*, (thk. Şuayb el-Arnaut, Hüseyin el-Esed), I-XXIII, Beyrut 1985 (Müessesetü'r-Risâle).

⁷ Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, I-IV, Beyrut 1998 (Daru'l-Kutub el-İlmiyye).

⁸ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, (thk. Mahmud Muhammed Tanahi, Abdülfeţâh Muhammed el-Hulv), I-VIII, Kahire 1964-68 (Matbaatu İsa el-Bâbi el-Halebi).

⁹ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, (thk. Abdülkâdir el-Arnaût, Mahmûd el-Arnaût), I-XI, Beyrut 1986 (Dâru İbn Kesîr).

¹⁰ İbnü'l-Murtazâ, *Tabakâtu'l-Mu`tezile*, (thk. Susanna Diwald-Wilzer), Beyrut 1961 (Dâru Mektebeti'l-Hayât).

¹¹ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, (thk. Abdülfeţâh Ebû Ğudde), I-X, Beyrut 2002 (Dâru'l-Beşâiru'l-İslâmiyye).

¹² Abdülfeţâh Lâşin, *Belâgatü'l-Kur`ân fi asari'l-Kâdî Abdülcebbâr: ve eseruhu fi'd-dirasati'l-belaga*, Kahire 1978 (Dâru'l-Fikri'l-Arabi).

¹³ Abdülkerim Osman, *Nazariyyetü't-teklif arai'l-Kadı Abdülcebbâr el-Kelamiyye*, I-II, Beyrut 1971 (Müessesetü'r-Risale).

müellifin kelâma dair görüşlerini inceleyerek hayatı, eserleri ve ilmî şahsiyeti hakkında bilgi edinilmesinde bu çalışmaya fayda sağlamıştır.

Kâdî Abdülcebbâr'ın hayatı ve fikirleri konusunda bir başka doktora tezi ise Abdüssettâr er-Râvî'nin *el-'Akl ve'l-hürriyye: Dirâse fî fikri'l-Kâdî 'Abdi'l-cebbâr el-Mu'tezilî* adlı bir eserdir.¹⁴

Tabakât eserleri dışında Yâkut el-Hamevî'nin (v. 626/1229) kaleme almış olduğu *Mu'cemü'l-Büldân*¹⁵ ve *Mu'cemü'l-Üdebâ*¹⁶ adlı eserler coğrafya ve edebiyat kaynakları kategorisinde çalışmada istifade adına önem arz etmiştir.

Kâdî Abdülcebbâr'ın kaleme aldığı eserlerinde ve ilmî faaliyetlerinde daha çok kelâmcı yönünün ön plana çıkması ve Mu'tezile mezhebinin ikinci kurucusu sayılması sebebiyle hakkında yapılan çalışmalar daha çok Kelâm sahasına girmektedir. Veysi Ünverdi ve Mustafa Ünverdi'nin kaleme almış olduğu “Kâdî Abdülcebbâr'da Hz. Peygamber'in Nübüvvet Delilleri”¹⁷ adlı makale Kâdî'nin *Tesbîtu Delâili'n-Nübüvve* adlı eseri kapsamında Hz. Peygamber'in (sav) nübüvvetini temellendirmeye ve sistematik olarak sunmaya çalışmıştır. Çalışmada aklî, haberî ve hissî mucize kapsamında nübüvvetin delilleri rivayetler şeklinde kelâmî açıdan aktarılmaya çalışılmıştır. Fakat çalışma incelendiğinde Kâdî'nin eserindeki rivayetlerin hepsi ele alınmaktan ziyade belli başlı rivayetler özet şekilde aktarılmıştır. Bundan dolayı eserde bulunan tüm rivayetler makalede bulunmamakta ve kitabın özeti niteliğini taşımaktadır. Bu çalışmanın içeriğinde ise Kâdî'nin bahsettiği rivâyetler siyer kapsamında ele alınmış ve bu rivayetleri destekleyen âyetler, hadisler, ilgili tefsirler incelenerek söz konusu hadiseler detaylandırılmaya çalışılmıştır. *Tesbîtu Delâili'n-Nübüvve* adlı eser incelenerek birden fazla nübüvvet delili olan hadiseleri “İlâhî yardım ile gaybî bilgi verilmesi” adında tek müstakil başlık altında daha toplu ve sistematik olarak sunulmaya çalışılmıştır.

Kâdî Abdülcebbâr'ın Hz. Peygamber'in (sav) nübüvvetinin delilleri ve rivayetleri hakkında spesifik bir çalışmanın bulunmaması bizi böyle bir çalışma yapmaya yöneltmiştir. Kâdî Abdülcebbâr özelinde yapılan çalışmalarını sıralamak gerekirse;

---

¹⁴ Abdüssettâr Râvî, *el-Akl ve'l-Hürriyye*, Beyrut 1980 (el-Müessesetü'l-Arabiyye li'd-Dirasat ve'n-Neşr).

¹⁵ Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I-V, Beyrut 1977 (Dâru Sadır).

¹⁶ Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, (thk. İhsan Abbas), I-VII, Beyrut 1993 (Darü'l-Garbi'l-İslami).

¹⁷ Ünverdi, Veysi; Ünverdi, Mustafa, “Kâdî Abdülcebbâr'da Hz. Peygamber'in Nübüvvet Delilleri”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Eylül 2021, c. 21, sy. 2, ss. 671-703.

Muzaffer Barlak'ın *Kelâm'da Nübüvvet Tartışmaları*¹⁸ eserinde Bâkillânî ve Kâdî Abdülcebbâr örneği üzerinden Eş'arî ve Mu'tezilî geleneğin kıyaslaması yapılarak nübüvvet görüşü ve üzerine yapılan tartışmalar hakkında detaylı bilgi verilmiştir. Safa Bardakçı'nın "Kâdî Abdülcebbâr'ın İnşikâk-ı Kamer Görüşü"¹⁹ adlı makalesinde Kâdî'nin yalnızca inşikâk-ı kamer hakkındaki görüşleri ve diğer İslâm ilimleriyle mukayesesi aktarılmıştır. Adile Tahirova'nın "Kâdî Abdülcebbâr ve Ebû Muîn en-Nesefî'ye göre Nübüvvetin Gerekliliği"²⁰ adlı doktora tezinde aynı dönem ve farklı coğrafyalarda yaşayan bu iki farklı mezhebe mensup olan âlimin peygamberliğin gerekliliğine dair olan görüşleri hakkında bilgi verilmiş olup aynı zamanda yaşadıkları dönemde bu görüşlere yapılan itirazlar ve verilen cevaplar da çalışmanın içerisinde yer almaktadır. Çalışmanın içerisinde Kâdî'nin nübüvvetin ispatı için sunduğu rivayetler çok kıymetli bilgiler içermekle birlikte *Tesbîtu Delâilî'n-Nübüvve* adlı eser özelinde olmayıp Mu'tezilî âlimlerin görüşleri ve Kâdî'nin görüşlerinin mukayesesi şeklinde sunulmuştur. Kamil Güneş'in *İslami Düşüncenin Şekillenişinde Akıl ve Nass*²¹ adlı eseri Eş'arî kelâmcısı Bâkillânî ile Mu'tezile kelâmcısı Kâdî Abdülcebbâr'ın Halku'l-Kur'ân meselesini merkeze alarak teolojik çerçevede nasslarla nasıl çizildiğini ve ilâhî kelâmın gerçekte etkisini inceleme üzerine kaleme alınmıştır. Bu eser kelâm alanında akıl ve nass eksenli çalışma yapacak olan kişilere faydalı olacak bir eserdir. Bununla birlikte bu çalışmaya Kâdî'nin hayatı üzerine istifade edilmiş fakat nübüvvetin delili anlamında bir bilgi edinilememiştir. Kâdî Abdülcebbâr'ın hayatı ve eserleri hakkında kaleme alınan bir başka çalışma ise Metin Yurdagür'ün "Son Dönem Mu'tezilesinin En Meşhur Kelâmcısı Kâdî Abdülcebbâr Hayatı ve Eserleri"²² adlı makalesidir. Makale Kâdî'nin hayatı, ilmî çalışmaları ve eserleri konusunda bu çalışmanın birinci bölümünde istifadeli olmuştur. Kâdî'nin hayatı, mensup olduğu mezhebi, eserleri, ilmî çalışmaları bütün araştırmalarda rahatlıkla ulaşılabilecek bir bölümdür. Ancak çalışmamızın ana konusunu içeren Kâdî Abdülcebbâr'ın nübüvvetin delilleri ve bu minvalde sîret

---

¹⁸ Barlak, Muzaffer, *Kelâm'da Nübüvvet Tartışmaları*, Ankara 2015 (Ankara Okulu Yayınları), 236-268.

¹⁹ Bardakçı, Safa, "Kâdî Abdülcebbâr'ın İnşikâk-ı Kamer Görüşü", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Konya 2009, sy. 28, ss. 153-177.

²⁰ Tahirova, Adile, "Kâdî Abdülcebbâr ve Ebû Muîn en-Nesefî'ye göre Nübüvvetin Gerekliliği", (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İstanbul 2005.

²¹ Güneş, Kâmil, *İslami Düşüncenin Şekillenişinde Akıl ve Nass*, İstanbul 2003 (İnsan Yayınları).

²² Yurdagür, Metin, "Son Dönem Mu'tezilesinin En Meşhur Kelâmcısı Kâdî Abdülcebbâr Hayatı ve Eserleri", *MÜİFD*, İstanbul 1986, sy. 4, ss. 117-136.

rivâyetleri “*Tesbîtu Delâili’n-Nübüvve*”²³ adlı eser özelinde detaylı bir şekilde daha öncesinde incelenmediği için bu çalışmanın kaleme alınması ihtiyacı olduğu düşünülmüştür.

Kâdî Abdülcebbâr’ın “*Tesbîtu Delâili’n-Nübüvve*” adlı eseri Süleymaniye Kütüphanesi Şehid Ali Paşa No:1575 bölümünde kayıtlı fotokopi nüshası bulunmakta olup günümüze kadar gelmiştir. Aynı zamanda Abdülkerim Osman’ın tahkik ettiği Beyrut 1966 basımlı nüshası da iki cilt şeklinde günümüze kadar gelmiş olup bu çalışmada istifade edinilen nüsha olmuştur. Bununla birlikte Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı bünyesinde bu eserin tercümesi yapılarak okurların istifadesine sunulmuştur.

III. KÂDÎ ABDÜLCEBBÂR VE TESBÎTU DELÂİLİ’N-NÜBÜVVE’Sİ

Delâilü’n-Nübüvve tabiri, bir peygamberin peygamberliğinin hak ve sadık olduğunu ispatlamak için kendisi dışında meydana gelen ve bizzat kendisinin yaptığı tabiat-üstü olayları konu edinen eserleri ifade eder. Peygamberliğin hak olduğunu kanıtlamak için ilâhî kaynaklı vuku bulan tabiat-üstü mucizeler, peygamberin getirdiği ilkelerle yapılan ilmî tahliller sonucu nübüvvetin ispatlanmaya çalışması bu eserlerin ana konusunu oluşturmaktadır. Allah’ın izni ve peygamberlerinin eliyle gerçekleşen bu olağanüstü hadiseler muhataplarının benzerini getirmesi açısından kendilerini aciz bırakması durumu mucize, nübüvveti ispatlaması ise delil olarak adlandırılmıştır.²⁴ *Tesbîtu Delâili’n-Nübüvve* adlı eser ise Hz. Peygamber’in (sav) nübüvvetini ispat etmek için kaleme alınmış müstakil bir eser olup delâil türü eserler kapsamına girmektedir.

Kâdî Abdülcebbâr, *Tesbîtu Delâili’n-Nübüvve* adlı eserinde Hz. Peygamber’in (sav) hayatını anlatırken kronolojik bir şekilde siyer anlatmaktan ziyade onun peygamberliğini delillendirmek amacıyla mucize olarak gördüğü hadiseleri herhangi bir sıralama olmadan aktarmıştır. Bu aktarımı yaparken ise hem aklî hem de naklî rivayetler kullanarak Hadis-i şerîflere çok az yer vermiş olup çoğunlukla aklî mucize kapsamında Kur’ân-ı Kerîm ayetlerini temel almıştır. Müellifin nübüvvetin delili/ mucize olarak addettiği hadiseler çalışma içerisinde “Mekke Dönemi Siyer Rivayetleri” ve “Medine

²³ Kâdî Abdülcebbâr, *Tesbîtu Delâili’n-Nübüvve*, (thk. Abdülkerim Osman), I-II, Beyrut 1966 (Dârü’l-Arab).

²⁴ Yavuz, Yusuf Şevki, “Delâilü’n-Nübüvve”, *DİA*, IX, 115.

Dönemi Siyer Rivayetleri” olarak iki başlık şeklinde detaylı ve sistematik olarak sunulmaya çalışılmıştır.

Delâil türü eserler Hz. Peygamber’in (sav) hayatındaki olağan üstü hadiseler onun doğumuyla yazılmaya başlanır. Ebû Nuaym’ın (v. 430/1038) *Delâilü’n-Nübüvve*’si²⁵ ve Beyhakî’nin (v. 458/1066) *Delâilü’n-Nübüvve*’si²⁶ bunlara örnek verilebilir. Fakat Kâdî Abdülcebbar’ın (v. 415/1025) *Tesbîtu Delâili’n-Nübüvve*’sinde peygamberlik öncesi hayatı ele alınmamıştır. Bu nedenle Hz. Peygamber’in (sav) doğumu ve nübüvvet öncesi hayatında meydana gelen olağan üstü hadiseler bu eserde yer almamıştır.

Kâdî Abdülcebbar eserinin amacını şu şekilde tanıtmıştır: “Bu kitap ‘*Tesbîtu Delâili’n-Nübüvve*’ Allah’ın Resûlü peygamberimiz Hz. Muhammed’in (sav) mucizelerinin/ âyetlerinin ortaya çıkışı ile nübüvvetin delillerini tespit etmek ve bunları inkâr edenlere bir cevap vermek hakkındadır.”²⁷

Tesbîtu Delâili’n-Nübüvve’nin günümüzde bilinen tek yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Şehid Ali Paşa koleksiyonunda bulunmaktadır.²⁸ İlk kez Hellmut Ritter tarafından 1929 yılından fark edilen bu yazma²⁹, 1966 yılında Abdülkerim Osman tarafından neşredilmiştir.³⁰ Bu neşir Kâhîre’de 2006 yılında Dâru’l-Mustafa aracılığıyla, 2008 yılında da Mektebetü’s-Sikâyeti’d-Diniyye aracılığıyla tekrar basılmıştır. *Tesbîtu Delâili’n-Nübüvve*’nin içerisinde bulunan Hıristiyanlık bölümü, G. Said Reynolds ve S. Khalil Samir tarafından tahkik edilerek İngilizce diline çevrilmiş ve “*Abd al-Jabbâr Critique of Christian Origins*” adıyla yeniden yayımlanmıştır.³¹

Tesbîtu Delâili’n-Nübüvve adlı eserde sistematik bir bölümlenme yapılmamış olsa da 58 bölümden/ bâbdan oluşmaktadır. Bu bölümlerin ise üç ana tema üzerinde durulduğunu söylemek mümkündür. Bunlardan ilki, Hz. Peygamber’in (sav) sîretindeki beşer üstü olaylardır. Temanın içeriğinde Peygamberin hiçbir maddi gücü ve koruması olmadığı halde putperest bir kavim içerisinde kısa zamanda davetini yayması ve bütün öfke ve çabalar karşısında tebliğ faaliyetlerinin önlenememesi, ilâhî bir koruma altında

²⁵ Ebû Nuaym İsfahânî, *Delâilü’n-Nübüvve*, Halep t.y. (Dârü’l-Va’y).

²⁶ Ebû Bekr Ahmed Beyhakî, *Delâilü’n-Nübüvve ve Ma’rifetu Ahvâli Sâhibi’ş-Şeria*, (thk. A. Muhammed Osman), I-V, Medine 1969 (Dârü’n-Nasr).

²⁷ Kâdî Abdülcebbar, *Tesbîtu Delâili’n-Nübüvve*, I, 5.

²⁸ Şehid Ali Paşa, 1575 (303 vr.) Ek-2 tablosunda paylaşılan görseller bu nüshaya aittir.

²⁹ Hellmet Ritter, *Der İslam*, 18/1929/42.

³⁰ Beyrut, Dârü’l-Arab.

³¹ Brigham Young University Press, Provo, Utah 2010.

olduğunu ve Allah tarafından gönderildiğini kanıtlar niteliktedir. İkinci tema, Resûlullâh'ın verdiği gaybî bilgiler ve gösterdiği mucizelerdir. Hiçkimsenin bir benzerini getiremediği ve getirmekte âciz kaldığı bir kitap getirmesi, ayın yarılması, yıldızların kayması vb. gibi durumlar onun nübüvvetinin delili olup ilâhi desteği göstermektedir. Çünkü hiçbir ilâhi güç olmadan bu durumları bir beşerin yapması imkân dâhilinde değildir. Üçüncü tema ise Hz. Peygamber'in (sav) nübüvvetine yapılan eleştiriler ve itirazları içermektedir. Nitekim eserin önemli bir bölümünde mülhidler, Râfizîler, Karmatîler, İmâmiyye Şîası, Bâtınîler, Hıristiyanlar, Mecûsîler, filozoflar ve Maniheiztler gibi gruplarla yapılan tartışmalara yer verilmiştir. Bazen bireysel olarak şahıslar (Îsâ b. Verrâk, İbnü'r-Râvendî, Ebû Saîd el-Husrî...) eleştirilirken bazen de herhangi bir isim zikretmeden mülhîd adıyla eleştiri yapılmıştır. Fakat eserin çoğunluğunda Şîiler, Bâtınîler, Hıristiyanlar ve mülhidler üzerinden eleştirilerden söz edilmiştir.

Şîiler, Kur'ân'ın bütünlüğü, imâmet, sahâbe ve masumiyet gibi görüşlerden dolayı eleştirilirken; Bâtınîler ise peygambere her fırsatta dil uzatan ve Kureyş'in, Araplar'ın ahmak olduğunu iddia ederek peygamberin onları kolayca kandırdığı üzerine görüşlerini eleştirmiştir. Mülhidler üzerine belli bir bölüm tahsîs edilmemiş olsa da eser içerisinde sık sık isimleri zikredilerek nübüvveti, Kur'ân'ı, vahyi inkâr etmelerinden dolayı eleştirilmişlerdir. Eserde genişçe yer kaplayan Hıristiyanlık üzerine olan bölümde tartışmalar yer almaktadır. Kâdî, Hıristiyanların hem teorik hem de pratikte Îsâ'nın yolundan saptıklarını, onun dininin yolundan değil de kendi uydurdukları bir yoldan ilerlediklerini açıklayarak Hz. Muhammed'e (sav) peygamberlik yönünden yapılan eleştirilere cevap vererek eleştirmiştir.

Tesbîtu Delâilî'n-Nübüvve adlı eserde Hıristiyanlıkla ilgili olan bölüm üzerine Gabriel Said Reynolds tarafından Yale Üniversitesi'nde bir doktora tezi yazılmıştır.³² Aynı zamanda Gabriel Said Reynolds, Samir Khalil Samir ile beraber bu bölümün İngilizce tercümesiyle birlikte tenkitli edisyon neşrini gerçekleştirmiştir.³³

Bu eser bir çeşit siyer kitabı olarak görülebilir fakat klasik siyer ve hadis kitaplarında olduğu gibi rivayet ve haberler alt alta dizilmemiştir. Eserin muhtevası kronolojik

³² Reynolds, Gabriel Said, *A Muslim Theologian in the Sectarian Milieu: Abd al-Jabbâr and the Critique of Christian Origins*, Boston 2004 (Brill Publishers).

³³ Reynolds, Gabriel Said; Samir, Samir Khalil, *Critique of Christian Origins: A Paralel Text*, Utah 2010 (Brigham Young UniversityPress).

olarak bir tarih anlatımından ziyade nübüvvetin delilleri olan rivayetler Kâdî'nin kendisine göre mantıki bir çerçeve ile oturttuğu ve aklî delillerle izâh edip savunduğu bir içerikten oluşmuştur. Kendisi bu eserde Hz. Peygamber'e (sav) getirilen eleştirilerin yanında sahâbeye yapılan eleştirilere de cevap vermekten geri durmamıştır. Çünkü ona göre sahâbeyi eleştirmek, Peygamberi eleştirmek gibidir. Müellif eserinde daha çok Kur'ân kaynaklı mûcize ve alâmetlere yer vermiş ve hadis rivayetleriyle hadiseleri temellendirmeye çalışmıştır fakat hadis kaynaklı olan mûcizeleri eserin içerisinde yer almamıştır. (örn. Mî'râc hadisesi) Bu eser ile Hz. Peygamber'e (sav) ve ashâbına yönelik yapılan bir eleştiri karşısında Mu'tezilî bir âlimin duyarlılığı ve bilgisel donanımı görülecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KÂDÎ ABDÜLCEBBÂR'IN HAYATI, ESERLERİ VE YAŞADIĞI DÖNEM

I. HAYATI

A. HAYATI

Tabakât kaynaklarında “Kâdî Abdülcebbâr” olarak bilinen müellifin künyesi Ebü'l-Hasen olup tam adı “Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdülcebbâr b. Ahmed b. Halil b. Abdullah”dır.³⁴ Lakabı, kaynaklarda Kâdî'l-Kudât İmâdüddîn olarak geçmektedir.³⁵

Kâdî Abdülcebbâr birden fazla şehre nisbet edilmiştir: Bunlardan birincisi ve en çok kullanılan ise Batı İran'da bir eyalet olan “Hemedân” şehrinden dolayı “el-Hemedânî” nisbesidir.³⁶ Müellif ikinci olarak doğup büyüdüğü şehir olan Esedâbâz³⁷ şehrinden dolayı “el-Esedâbâzî” nisbesi ile anılmıştır.³⁸ Bazı ensâb kitaplarında Kâdî Abdülcebbâr'ın doğduğu yere Esedâbâz şehri yerine İran'ın kuzeydoğusunda bulunan ve günümüzde Gürgân³⁹ adıyla anılan Esterâbâd (Esterâbâz) şehri kaydedilmiştir.⁴⁰ Kâdî Abdülcebbâr'ın diğer bir nisbesi ise Büveyhî hükümdarı Fâhru'd-Devle'nin veziri Sâhib b. Abbâd'ın teklifi üzerine baş kadılık görevi için gittiği Rey şehrinden dolayı “Reyî”dir.⁴¹

Kaynaklarda Kâdî Abdülcebbâr'ın doğum tarihi hakkında net bir bilgiye yer verilmemekle birlikte onun doksan yaşlarında vefat ettiğine ilişkin rivayetler

³⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XII, 414; Hâkim el-Cüsemî, *Şerhu Uyûnü'l-Mesâil*, 365; Sem'ânî, *el-Ensâb*, I, 225; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XVII, 244.

³⁵ Cüsemî, *Şerhu Uyûnü'l-Mesâil*, 365.

³⁶ Sem'ânî, *el-Ensâb*, I, 225; Zehebî, *A'lâmi'n-Nübelâ*, XVII, 244.

³⁷ Esedâbâz beldesi, Irak'tan çıkıldığında Batı İran'ın Hemedân yolu üzerinde bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Sem'ânî, *el-Ensâb*, I, 224.

³⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XII, 414; Sem'ânî, *el-Ensâb*, I, 225; Sübkî, *Tabakâtü's-Şafiiyyeti'l-Kübrâ*, V, 97.

³⁹ Yazıcı, Tahsin, “Esterâbâd”, *DİA*, XI, 437-438.

⁴⁰ Zehebî, *A'lâmi'n-Nübelâ*, XVII, s. 244; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, V, 78. Bahsi geçen şehir Hemedân bölgesine oldukça uzak bir mevkiide olduğu için Esterâbâz yazımının sehven yapıldığı düşünülmektedir. Ek 1 tablosunda paylaşılan haritada bu şehirlere yer verilmiştir. Ayrıntı için bk. Abdülfettah Laşin, *Belâgatü'l-Kur'ân*, 41.

⁴¹ Laşin, Abdülfettah, *Belâgatü'l-Kur'ân*, 41.

mevcuttur.⁴² Buna göre müellif H. 415/ M. 1024-1025 yılının⁴³ Zilkâde ayında⁴⁴ Rey şehrinde⁴⁵ vefat etmiş, buradaki evine defnedilmiştir.⁴⁶ H. 415/ M. 1024-1025 yılında vefat ettiği göz önüne alındığında doğum tarihinin aşağı yukarı H. 325/ M. 937 tarihi verilmesi isabetlidir.⁴⁷ Diğer taraftan Fuâd Seyyid, *Fazlü'l-İ'tizâl* adlı eserinin giriş bölümünde Kâdî Abdülcebbâr'ın doğum tarihinin H. 320-325/ M. 932-937 yılları arasında olabileceği görüşünü öne sürmüştür.⁴⁸ Kâdî Abdülcebbâr'ın hayatı üzerine çalışmalar yapan Abdülkerim Osman da doğum tarihinin muhtemelen H. 320/ M. 932 yılı olduğunu rivayet etmektedir.⁴⁹

Sonuç olarak kaynaklardan edinilen rivayetler göz önüne alındığında, Kâdî Abdülcebbâr'ın doğum tarihi H. IV. asrın ilk çeyreğinin son yıllarına tekabül etmektedir. Doğum yeri Batı İran'da Hemedân şehrinin Esedâbâz mevkiinde olup vefat yeri ve tarihi de Rey şehrinde H. 415/ M. 1025 yılıdır.

Kâdî Abdülcebbâr'ın çocukluk, gençlik dönemleri ve ailesi ile ilgili bilgilere kaynaklarda yer verilmemekle birlikte fakir bir aileden geldiği ve babasının Hemedân şehrinde hallâclık yaptığı bilgisi mevcuttur. Kâdî Abdülcebbâr'ın yaşadığı fakirlik dönemi, evlilik döneminde de eşi ve çocuklarıyla bir süre daha devam etmiştir. Baş kadılık görevine getirildikten sonra ise yaşadığı maddi sıkıntılı hayatı sona ermiştir.⁵⁰

B. İLMÎ KİŞİLİĞİ

1. Yetiştirilmesi

Abdülcebbâr b. Ahmed, eğitim hayatına erken yaşta başladı. Öncelikle doğup büyüdüğü yer olan Esedâbâz beldesinde ilim tahsil ettikten sonra sırasıyla Kazvîn⁵¹, Hemedân⁵² ve

⁴² Zehebî, *A'lâmi'n-Nübelâ*, XVII, 245; Sübkî, *Tabakât*, V, 97.

⁴³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XII, 416; Zehebî, *A'lâmi'n-Nübelâ*, XVII, 245; Sübkî, *Tabakât*, V, 97. Vefat tarihinin H. 416 senesi olabileceği de söylenmiştir. Ayrıntı için bk. İbnü'l-Murtazâ, *Tabakâtu'l-Mu'tezile*, 112.

⁴⁴ Zehebî, *A'lâmi'n-Nübelâ*, XVII, 245; Sübkî, *Tabakât*, V, 97. (Fazlü'l-İ'tizâl adlı eserde muhakkik Fuâd Seyyid, Kâdî'nin Muharrem ayında vefat ettiğini söylemektedir. Ayrıntı için bk. s. 45)

⁴⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XII, 416.

⁴⁶ Sübkî, *Tabakât*, V, 97.

⁴⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Kâmil Güneş, *İslami Düşüncenin Şekillenişinde Akıl ve Nass*., 54-55.

⁴⁸ Fuâd Seyyid, *Fazlü'l-İ'tizâl ve Tabakâtu'l-Mu'tezile*, Tunus 1974 (ed-Dârü'-Tunisiyye), 45.

⁴⁹ Abdülkerim Osman, *Nazarîyyetü't-teklîf*, I, 15.

⁵⁰ İbn Hacer, *Lîsânü'l-Mîzân*, V, 54.

⁵¹ İran'da bir şehir. Bazın, Marcel, "Kazvin", *DİA*, XXV, 154-155.

⁵² Batı İran'da merkez eyalet şehri. Yazıcı, Tahsin, "Hemedan", *DİA*, XVII, 183.

İsfahan'a giderek dönemin büyük âlim ve muhaddislerinden ders aldı. İsfahan'da aldığı eğitim sonunda H. 346/ M. 958 yılında Basra'ya giderek o vakitler dönemin büyük eğitim merkezlerinden olan "Akâid ve İslam Kültürü Merkezi"nde birçok ilim halkasına dâhil oldu. Burada kaldığı dönemde Mu`tezile mezhebinin meşhur âlimi olan Ebû İshâk b. Ayyâş ile tanışması onun fikir hayatı açısından büyük bir dönüm noktası olmuştur. Zira o zamana kadar kelâmda Eş'arî, fıkhıta Şâfiî mezhebi çizgisinde ilerleyen Abdülcebâr b. Ahmed, fûrûda Şâfiî mezhebinde devam etmekle birlikte usûlde Mu`tezile mezhebini⁵³ benimsemiştir. Ebû İshâk b. Ayyâş, Mu`tezile mezhebinin 9. tabakasındaki büyük imamlarından Ebû Hâşim el-Cübbâî'nin (v. 321/ 933) talebelerinden<sup>54</sup> olup Basra Mu`tezile ekolünden idi. Abdülcebâr b. Ahmed, İshâk b. Ayyâş H. 386/ M. 997 yılında vefat edene kadar ondan ders almış böylece Mu`tezilî düşünceleri üzerine mütalaa edip derinleştikçe daha da ileri gitmiştir. Ardından fıkhıta Hanefî, kelâmda ise Mu`tezile'nin önde gelen âlimlerinden olan Şeyh Ebû Abdullah el-Basrî'nin (v. 369/ 979-80)⁵⁵ tedrisinden geçmek üzere Bağdat'a gitti. Bulunduğu ders halkasındaki arkadaşlarını seviye olarak geçinceye kadar burada kalıp Ebû Abdullâh'ın huzurunda birçok kitap yazdı. Bazen Asker'e⁵⁶ ve Râmhürmüz'e giderek ders verirdi. Müellif daha sonra dokuz yıl Râmhürmüz'de uzlet hayatı yaşadı. Bu süreçte Abdullah b. Abbâs⁵⁷ mescidinde "*el-Muğnî fi usûli'd-dîn*" adlı büyük eserini kaleme almaya başladı.⁵⁸ Dönemin Büveyhî Devleti Hükümdarı Müeyyidüddevlâ'nin danışmanı Sâhib b. Abbâd, Kâdî Abdülcebâr'ı İsfahan şehrine davet etti. Kâdî burada Sâhib'in himayesiyle birçok ilmî sohbet meclislerine katıldı. Sâhib b. Abbâd vezir olduktan sonra da Kâdî'yi hem kendisine yardımcı olması hem de Kâdî'l-Kudâtlık görevini üstlenmesi için bu defa Rey şehrine davet etti. Kâdî Abdülcebâr H. 360/ M. 970 yılından sonra bu görevi üstlenip H. 385/ M. 996 yılında Sâhib b. Abbâd vefat edinceye kadar vazifesinde kaldı. Bu süreçte kadılık görevini yürütmekle sınırlı kalmayıp aynı zamanda ilmî çalışmalar için civar beldelere yolculuk yapmış, bu arada yoğun bir ilmî te'lifât da gerçekleştirmiştir. Eserlerin yanı sıra insanlarla sıcak ilişkileri sayesinde şöhreti yayılmıştır. Ayrıca onun hazır bulduğu çevre de güçlü ilmî birikimi ile kendisini

⁵³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XII, 414.

⁵⁴ İlhan, Avni, "Ebû Hâşim el-Cübbâî", *DİA*, X, 146.

⁵⁵ Gölcük, Şerafettin, "Ebû Abdullah el-Basrî", *DİA*, X, 84.

⁵⁶ Asker-i Mükrem. Huzistan bölgesinin meşhur beldesidir. İlimde birinciliğiyle nisbet edilen Huzistan taraflarında bir belde. Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, IV, 122-123.

⁵⁷ Mu`tezile'nin 9. tabaka âlimlerinin arasındadır.

⁵⁸ Osman, Abdülkerim, *Nazariyyetü't-teklif*, 15.

vazifesine adayan onurlu bir kişilik kazanmasına yardımcı olmuştur.⁵⁹ Nitekim Büveyhî veziri Sâhib b. Abbâd kendisi hakkında “yer ehlinin en çok bileni ve en faziletlisi” demiştir.⁶⁰

Kâdî Abdülcebbâr, Sâhib b. Abbâd ile arasında çok samimi bir dostluk ilişkisi olmasına rağmen hakkında “tövbelerini göstermediği için ona merhamet etmem” ifadesiyle işlemiş olduğu günahlardan dolayı cenaze namazını kıldırmamıştır. Bunun üzerine H. 385/ M. 996 yılında Büveyhi Hükümdarı Fahruddevle, Kâdî Abdülcebbâr’ı görevden azletmiş ayrıca üç bin dirhem malına el koymuştur. Yerine Kâdî Ebu’l-Hasan Ali el-Cürcânî’yi getirmiştir. Sâhib’in vefatı ile birçok makam sahibi yakınları ve yardımcıları da görevden alınmıştır. Bu olay üzerine Kâdî, siyasi hayattan çekilip kendisini te’lîf ve tadrîs çalışmalarına vermiştir. Uzun bir ömür yaşamış olan Kâdî Abdülcebbâr doksan yaşlarını geçtikten sonra H. 415-416/ M. 1025 yıllarında vefat etmiştir.⁶¹

2. Hocaları

Küçük yaşlarından itibaren birçok farklı belde ilim tahsil eden Kâdî Abdülcebbâr meşhur âlimlerden ders almak suretiyle İslâmî ilimlerin neredeyse tamamını tahsil etmiştir. Çoğunlukla ilmî ve kültürel sohbetlerin yapıldığı meclislere katılmakla beraber her ilim dalında meşhur olan şeyhlerin meclislerinde de ayrıca bulunmaya özen göstermiştir. Kendisi huzurunda bulunduğu âlimlerden istifade ediyor, zaman zaman da münazara ediyordu.⁶²

Kâdî’nin kaleme aldığı eserleri incelendiğinde onun daha çok kelâm ilmi üzerinde uzmanlaştığı görülmektedir. Kelâm alanında Eş’arî bir çizgide iken özellikle Basra’da aldığı eğitimle Mu`tezile görüşünü benimsemiştir. Kelâm alanında Ebû İshâk İbrahim b. Ayyâş el-Basrî’den (v. 386/ 996) Basra’da, Şeyh Ebû Abdullah Hüseyin b. Ali el-Basrî’den (v. 369/ 979) ise Bağdat’ta ders almıştır.<sup>63</sup> Böylelikle Mu`tezile’nin iki ayrı kolu olan Basra ve Bağdat ekolündeki önemli şahsiyetlerden de istifade etmiştir. Ebû Hâşim el-Cübbâî, Ebû İshâk b. Ayyâş’ın hocaları arasında bulunmaktadır. Bu sebeple

⁵⁹ Cüşemî, *Şerhu Uyûnü’l-Mesâil*, 366. Ayrıntılı bilgi için bk. A. Osman, *Nazariyyetü’l-Teklif*, 15-16.

⁶⁰ İbnü’l-Murtazâ, *Tabakâtu’l-Mu`tezile*, 112.

⁶¹ Cüşemî, *Şerhu Uyûnü’l-Mesâil*, 366; Yâkut el-Hamevî, *Mu`cemü’l-Üdebâ*, II, 229. Ayrıntı için bk. A. Osman, *Nazariyyetü’l-Teklif*, 16.

⁶² Laşin, Abdulfettah, *Belâgatü’l-Kur’ân*, 64.

⁶³ Cüşemî, *Şerhu Uyûnü’l-Mesâil*, 365.

Kâdî Abdülcebbâr'ın ilmî bilgisini hoca silsilesi ile Ebû Hâşim ve Ebû Ali Cübbâî'ye dayandırmak yanlış olmaz.⁶⁴

Kur'ân ve sünnet birbirini tamamlayan iki önemli değer olup sünnet hayatın bütün alanlarını kapsayarak Kur'ân ile bir bütünlük oluşturmaktadır. Kâdî Abdülcebbâr da hadis bilgisini arttırmak için Hemedan ve civarındaki beldelere yolculuk yapmıştır. Bu vesileyle istifade edip hadis aldığı hocaları; Ebû Hasen Ali b. İbrahim b. Seleme el-Kattân el-Kazvîni (v. 345/ 956)⁶⁵, Ebû Muhammed Abdullah b. Cafer b. Ahmed el-İsbehânî (v. 346/ 957)⁶⁶, Ebû Muhammed b. Abdurrahman b. Hemedan el-Cellâb (v. 346/ 957)⁶⁷, Ebû Abdullah Zübeyr b. Abdulvahid el-Esedabâzî (v. 347/ 958)⁶⁸ dir. Burada bahsi geçen hocaların dışında, “Ebû Muhammed Abdullah b. Abbâs er-Râmehürmüzî, Kasım b. Ebû Salih el-Hemezânî, Muhammed b. Abdullah b. Ahmed es-Sâvî, Muhammed b. Ahmed ez-Zi'begî el-Basrî” isimli âlimlerden de hadis almıştır.⁶⁹

Kâdî'l-kudât ünvanına sahip olan Abdülcebbâr b. Ahmed usûlü'l-fikh kapsamında İslâm hukukunun ilkelerini, kaynaklarını, kaynakların kullanımını ve istinbat metodunu ciddi bir şekilde çalışmıştır.⁷⁰ Kâdî Abdülcebbâr, Bağdat'ta ilim talebi için bulunduğu dönemlerde hocası Ebû Abdullah Hüseyin b. Ali el-Basrî (v. 369/ 979)'den Hanefî fikhını öğrenmek istemiş fakat hocasının onu Kelâm ilmine teşvik etmesiyle bu yola yönelmiştir.⁷¹ Nitekim amelde Şafîî mezhebine tâbi olan Kâdî Abdülcebbâr, itikâdî olarak Mu'tezile mezhebine mensuptur.⁷² İtikâdî olarak istifade ettiği hoca silsile bilgilerine kaynaklarda ulaşabiliyorken fikh ilmini kimden aldığı hususu açık değildir. Bununla birlikte onun fikh ilmini Ebu Hasen Seleme el-Kattân el-Kazvîni'den aldığı rivayeti de vardır.⁷³

Ameli mezheplerin gelişmesiyle birlikte ilmi usûlü'l-fikh alanında özellikle iki metod inhisar etmiştir. Bunlar, tümevarım (istikra) ve tümdengelim (talîl)dir. Nazarî bir bakış ile herhangi bir mezhebin etkisi altında kalmadan esas ve ölçülerin açıklanması metodu

⁶⁴ Yurdagür, Metin, “Kâdî Abdülcebbâr Hayatı ve Eserleri”, 127.

⁶⁵ “*Muhaddisu Kazvîn*” olarak anılmaktadır. Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, III, 50; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, V, 54.

⁶⁶ “*Musnidu biladi'l-acem*” ünvanı ile tanınmaktadır. Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, III, 54.

⁶⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XII, 414.

⁶⁸ Sem'ânî, *el-Ensâb*, I, 225; Zehebî, *Siyer*, XVII, 244; Sübkî, *Tabakât*, V, 97.

⁶⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XII, 414.

⁷⁰ Yurdagür, Metin, “Kâdî Abdülcebbâr Hayatı ve Eserleri”, 128.

⁷¹ Cüşemî, *Şerhu Uyûnü'l-Mesâil*, 367.

⁷² Sübkî, *Tabakât*, V, 97; İbn İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, V, 78.

⁷³ Madelung, Wilferd, “Abd al-Jabbâr”, *Encyclopædia Iranica*, London 1982, C. I/2, s. 116.

ile kaleme alınan eserler Şafîilerin kullanmış olduğu mütekellimûn metodu olarak adlandırılmıştır.⁷⁴ İslâm hukuk felsefesinde bu metot ile çalışmanın ilk ve kapsamlı örneklerini Kâdî Abdülcebbâr vermiştir.⁷⁵

3. Talebeleri

Kâdî Abdülcebbâr uzun yıllar eğitim öğretim alanında tedris ve te'lif faaliyetlerinde bulunmuş, bu nedenle birçok öğrencinin yetişmesine vesile olmuştur. Talebeleri kendisinden nakillerde bulunmuştur. Verdiği dersler sayesinde Kâdî'nin görüşleri geniş alana yayılarak âlimlerin ve talebelerin bu konular hakkında bilgi sahibi olması sağlanmıştır. Böylelikle Kâdî Abdülcebbâr birçok ilim yolunda olan kişilere hocalık yapma şerefine nail olmuştur.⁷⁶

Hâkim el-Cüşemî, Mu'tezile mezhebinin onikinci tabakasını zikrederken burada bulunan çoğu talebenin Kâdî Abdülcebbâr'ın tedrisinden geçtiğini, hiçbir mütekellim âliminin bu kadar talebesi olmadığını ifade etmektedir. Ebû Saîd es-Semmân ise "Hangi ülkeye veya bir beldedeki kuytu köşeye gittiysem şaşırımdı. Buralarda Kâdî'nin öğrencisi olmayan birine rastlamadım." ifadeleriyle onun çok talebe yetiştirmiş olmasına işaret etmiştir.⁷⁷ Kâdî'nin en meşhur talebelerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

Ebû Reşîd Said b. Muhammed en-Nisâbûrî (v. 460/ 1068)⁷⁸, Kâdî'nin çok dikkat çeken öğrencilerinden olup Basra ekolünün son temsilcilerindendir. Kâdî ondan başkasına şeyh diye hitapta bulunmamıştır. Birçok meselede onun görüşü alınırdı. Nisâbûr'a gittiğinde devrinin önde geleni ve yaşadığı çağın biricigi olarak anılmaktaydı. Zamanla kendisine muhalif olanların tavırlarından rahatsız olunca Rey'e geçmeye karar verdi. Vefat edinceye kadar Rey şehrinde yaşadı. Ebû Reşîd geride sayısız kitaplar ve birçok talebe bırakmıştır.⁷⁹

⁷⁴ Hallâf, Abdolvahhâb, *İslam Hukuk Felsefesi*, (çev. Hüseyin Atay), Ankara 1973(AÜİFY), 75-76.

⁷⁵ Bunlar, "*en-Nihâye fi usuli'l-fikh*" ve "*el-Umed*" adlı eserlerdir. Bu eserlerin günümüze intikal edip etmediği bilinmemektedir. Kâdî'nin kaleme aldığı el-Muğnî adlı külliyyatın bir cildini kapsayan *es-Seriyât* ise bu iki eserin özeti olmaktadır. Ayrıntı için bk: H. Atay, *İslam Hukuk Felsefesi*, 83-86.

⁷⁶ Laşin, Abdülfettâh, *Belâgatü'l-Kur'ân*, 66.

⁷⁷ Cüşemî, *Şerhu Uyûnü'l-Mesâil*, 394.

⁷⁸ Cüşemî, *Şerhu Uyûnü'l-Mesâil*, 394.

⁷⁹ Cüşemî, *Şerhu Uyûnü'l-Mesâil*, 394.

Ebü'l-Kâsım Ali b. Hüseyin b. Musa eş-Şerîfu'l-Murtezâ (v. 436/ 1044)⁸⁰, talebelerin önde olanlarından zikredilir. Kelâm, edebiyat ve şiir alanında ün yapmış isimlerdendir. *Kitâbu'l-Emâlî* adlı birçok âyet ve hadisin Mu`tezilî bakış açısıyla tefsir edildiği kelâmî ve edebî sohbetler kapsamındaki eserin yazarıdır. Aynı zamanda Kâdî Abdülcebbâr'ın imamet konusundaki görüşlerine yazdığı reddiyeler ile de bilinmektedir.⁸¹

Ebü'l-Hüseyin Muhammed b. Ali b. Tayyib el-Basrî (v. 436/ 1044)⁸², hocası Kâdî Abdülcebbâr gibi kendisi de Mu`tezile'nin reisi idi. Hocasının Fıkıh usulü alanında kaleme aldığı *el-Umed* adlı eserine yaptığı *el-Mu'temed* isimli şerh çalışmasıyla tanınmaktadır. Daha çok İslam Hukuk Felsefesi ile meşgul olduğu bilinmektedir.⁸³

Ebü'l-Kasım İsmail b. Ali b. Ahmed el-Bustî (v. 420/ 1029)⁸⁴, Irak'ta Zeydiyye mezhebinin şeyhlerinden olup Zeydiyye mezhebi ona nispet edilirdi. Kâdî Abdülcebbâr ile bağları güçlüydü. Öyle ki kendisi Ebû Bekir Bâkillânî ile münazaraya davet edildiğinde yerine Bustî'yi göndermiştir. Münazara sonucunda Bustî, Bâkillânî'ye hâkim gelmiştir. Aynı zamanda Kâdî, kendisine kelâmî bir soru sorulduğunda çoğunlukla Bustî'ye yönlendirirdi.⁸⁵

Ebü Muhammed Hasan b. Ahmed b. Metteveyh (v. 468/ 1075)⁸⁶, hocasının yolunu takip ederek daha çok Basra ekolünün görüşlerini benimsemiştir. Kâdî Abdülcebbâr'ın *el-Muhît bi't-Teklîf* adlı eserine yapmış olduğu *el-Mecmû' fi'l-Muhît bi't-Teklîf* şerh çalışmasını kaleme almıştır.⁸⁷

Kâdî Abdülcebbâr adı geçen âlimler dışında Ebû Yusuf Abdu's-Selâm b. Muhammed el-Kazvîni (v. 488/ 1090), Ebu Abdullah el-Hüseyin b. Ali es-Saymerî (v. 436/ 1045), Ebu'l-Kasım Ali b. Muhassin et-Tenûhî (v. 447/ 1055), Ebu Muhammed Abdullah b. Saîd el-Lebbâd gibi pek çok ilim adamına da hocalık yapmıştır.⁸⁸

---

⁸⁰ Cüşemî, *Şerhu Uyûnü'l-Mesâil*, 396.

⁸¹ Laşin, Abdülfettâh, *Belâgatü'l-Kur'ân*, 67.

⁸² Cüşemî, *Şerhu Uyûnü'l-Mesâil*, 401.

⁸³ Atay, Hüseyin, *İslam Hukuk Felsefesi*, 86.

⁸⁴ Cüşemî, *Şerhu Uyûnü'l-Mesâil*, 399.

⁸⁵ Laşin, Abdülfettâh, *Belâgatü'l-Kur'ân*, 67.

⁸⁶ Laşin, Abdülfettâh, *Belâgatü'l-Kur'ân*, 66.

⁸⁷ Murâd, Saîd, "İbn Metteveyh", *DİA*, XX, 193-194.

⁸⁸ Cüşemî, *Şerhu Uyûnü'l-Mesâil*, 395; Sem'ânî, *el-Ensâb*, I, 225; Zehebî, *A'lâmi'n-Nübelâ*, XVII, 244; Sübkî, *Tabakât*, V, 97.

C. FİKRÎ YAPISI

Kâdî Abdülcebbâr, Mu`tezile mezhebinin on birinci tabakasında yer alan önemli şahsiyetlerden biridir.<sup>89</sup> Döneminde Basra ekolünün liderliğini yapmış ve mezhebin önemli temsilcilerinden kabul edilmiştir. Yaşamı boyunca yazdığı eserlerle gelecek nesillere Mu`tezilî düşüncenin intikalini sağlamış, devlet adamları nezdinde bürokratlığını mezhebine destek için kullanarak büyük oranda da başarılı olmuştur.⁹⁰

Hadis rivayeti konusunda sahâbilerden faydalanması ve Muâviye dışındaki sahâbilere karşı saygılı olması, sırat, mizan, kabir azabı ve mûcize gibi sem'iyât alanındaki konularda nakledilen hadisleri kabul etmesi, selefleriyle arasındaki farklardandır. Aynı zamanda ahlâkî ve amelî konulardaki hadislerle de eserlerinde yer vererek bu eserlerin günümüze intikal etmiş olması, bu alanda çalışma yapacak olan kişiler için büyük bir avantaj sağlamaktadır.⁹¹

Kâdî Abdülcebbâr'ın ilmî çalışmaları sebebiyle Eş'arî mezhebinde Bakillânî ve Mâtüridî mezhebinde de Ebü'l-Muîn en-Nesefî hangi konumdaysa kendisi de Mu`tezile mezhebinde o konuma sahiptir. Mezhebine yaptığı hizmetlerle muhalif görüşte olan ekollerle ve bilhassa güçlü rakip gördükleri Eş'arîlerle hesaplaşır ve mezhebini savunur. İlmî hayatını Eş'arîliğin içerisinde temel atıp ardından Mu`tezilî çizgiye geçmesi onun itikâdî konularda görüşlerini olgunlaştırmış ve dînî konulara geniş perspektiften bakabilmeyi sağlamıştır.⁹²

Mu`tezile mezhebinin fikrî anlamda sistematikleşmesi, bilgi ve görüşlerinin kayda geçmiş şekilde günümüze intikal etmesi Kâdî'nin ömrünü ilmî çalışmalara adanmasıyla gerçekleşmiştir. Onun eserleri Mu`tezilî arşiv belgeleri niteliğinde olup elimizin altında bulunmaktadır. Mezhebinin kaderini Abbâsîlerin kaderiyle bir tutmuştur. Zamanla Abbâsîlerin zayıflamasıyla mezhebin ve âlimlerin merkezî yönetimdeki etkileri zayıflamış ve eski gücü yitirmeye başlamıştır. Böylece eserler imha edilmeye başlanmış, rakiplerinin saldırılarına maruz kalan âlimleri gözden uzak beldelerde bireysel çalışmalara yönelmiştir.⁹³

---

⁸⁹ Cüşemî, *Şerhu Uyûnü'l-Mesâil*, 394.

⁹⁰ Çelebi, İlyas, *İslam İnanç Sisteminde Akılcılık ve Kadî Abdülcebbâr*, İstanbul 2002 (Rağbet Yayınları), 215.

⁹¹ Bakan, Tevhit, "Kâdî Abdülcebbâr'a Göre Sünnet", İLTED, Erzurum 2016, sy. 45, s. 210.

⁹² Çelebi, İlyas, *İslam İnanç Sisteminde Akılcılık ve Kadî Abdülcebbâr*, 216-217.

⁹³ Çelebi, İlyas, *İslam İnanç Sisteminde Akılcılık ve Kadî Abdülcebbâr*, 216

Ebû Ali Cübbâî ve Ebû Hâşim Cübbâî'nin tedrisinden geçen Kâdî'nin hocaları Kâdî Abdülcebbâr ile Cübbâîler arasında bir köprü görevi sürdürmüş ve onun düşünce yapısını genişletmişlerdir. İki kelâm hocası da bizzat Ebû Hâşim Cübbâî'nin tedrisinden geçmiştir. Bundan dolayı eserlerinde yaptığı atıfları hocalarına yapmaktan ziyade Cübbâîlere yapmaktadır. Aynı zamanda, hocası Ebû Abdullah Hüseyin el-Basrî'nin vefatıyla onun yerine geçerek Basra Mu`tezilîlerinin temsilcisi olmuştur. Böylelikle mezhep nezdinde sözlerine itibar edilen, görüşleri desteklenen ve en yetkili (hüccet) olan kişi kabul edilmiştir.⁹⁴ Zehebî (v. 748/1348) Kâdî'nin “gâî” olduğunu zikretmiş olsa da bu hitap kendisinin mezhebine karşı fazla bağlılığından ve mezhep mensuplarını savunmasından dolayı verilmiş bir sıfattır.⁹⁵

Mu`tezile mezhebinin fikrî zeminini oturtmasını sağlayan mü'min kâfir tartışmasıyla ortaya çıkan “el-menzile beyne'l-menziyleyn” prensibi, Kâdî Abdülcebbâr'a göre ilk esastır. Bunun ardından tevhîd tartışmaları vuku bulmuştur. Bundan dolayı tevhîd esası adaletten önce gelir. Bu çerçevede bakıldığında Kâdî, mezhep içinde “adl ve tevhîd” olarak adlandırma yapmanın aksine, “tevhîd ve adl” olarak adlandırma yapmaktadır.⁹⁶

Kâdî Abdülcebbâr'a göre, Mu`tezile'nin ortaya çıkmasına neden olan ilk tartışma Vâsıl b. Atâ ile Amr b. Ubeyd arasında olmuş ve böylelikle Amr b. Ubeyd, Hasan el-Basrî'nin meclisinden ayrılarak bu adı almıştır.<sup>97</sup> Aynı zamanda kendilerine verilen Mu`tezile ismine muhaliflerinin aksine olumlu bir anlam yüklemiş ve Kur'ân'da “bâtıldan uzaklaşma” anlamında kullanılarak kendilerine medih yapıldığını ifade etmiştir.⁹⁸

Peygamberlerin bi'setten önce ve sonra büyük günah işlemelerini caiz gören Haşviyye⁹⁹ ve büyük günah işlemeyi sadece bi'setten önce caiz gören Mu`tezilî âlim Ebû Ali Cübbâî'nin aksine Kâdî Abdülcebbâr peygamberlerin bi'setin öncesinde ve sonrasında büyük günah işlemediği kanaatindedir.<sup>100</sup> Aynı zamanda Mu`tezilî âlimlere göre

⁹⁴ Çelebi, İlyas, *İslam İnanç Sisteminde Akılcılık ve Kadî Abdülcebbâr*, 218.

⁹⁵ Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, I-IV, Beyrut 1963 (Dârü'l-Mârifetü), II, 533.

⁹⁶ Çelebi, İlyas, *İslam İnanç Sisteminde Akılcılık ve Kadî Abdülcebbâr*, 219.

⁹⁷ Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, (thk. Abdülkerim Osman), Kahire 1988 (Mektebetü Vehbe), 138.

⁹⁸ Fahreddin Râzî, *İ'tikâdâtü fıraki'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn*, (nşr. A. Sami en-Neşşâr), Kâhire 1982 (Mektebetü'l-Külliyati'l-Ezheriyye), 28.

⁹⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Metin Yurdagür, “Haşviyye” *DİA*, XVI, 426-427.

¹⁰⁰ Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl*, I-XX, Kahire 1962-65 (ed-Dârü'l-Mısriyye), XV, 304; Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 573-575.

Allah'ın (cc) dilediğini peygamber olarak göndermesi de kendi tasarrufundadır.¹⁰¹ Kısacası, Cübbâî dışındaki Mu`tezilî âlimler, peygamberlerin büyük günah işleyen, fâsık veya kâfir kimseler arasından seçilmesinin Allah (cc) hakkında caiz olmadığı şeklinde fikir birliği etmişlerdir. Peygamberler ismet sıfatının da gereği olarak sadece küçük günah işleyebilir.

Nübüvvetin imkânı konusunda Kâdî Abdülcebbâr, peygamber göndermenin caiz olduğunu ve bunun aklen mümkün olduğunu söyleyerek realitede de ispatını bulmuştur. Nübüvvetin fiilen vuku bulması realite açısından ispat sağlayan bir argümandır.¹⁰² Böylelikle Allah (cc) gönderdiği peygamberler aracılığıyla dînî kuralları insanlara iletmiştir.¹⁰³ Eş'arîler nübüvvetin imkânı konusu hakkında peygamber gönderilmesinin muhal veya vacip olmasından ziyade caiz olup Allah'ın (cc) seçimine bırakılmış olduğu görüşünü öne sürmüştür. Allah (cc) dilerse peygamber gönderir, dilerse göndermez.¹⁰⁴

Kâdî Abdülcebbâr, Hz. Peygamber'e (sav) atfedilen söz ve fiillere "Hadis" yerine "Sünnet" kelimesini kullanır. Çünkü Kâdî, Hz. Peygamber'in (sav) söylemiş olduğu sözleri ve yapmış olduğu fiilleri kesinleştikten sonra sünnet adıyla anılıp delil kabul edilebileceğini savunmaktadır.¹⁰⁵ Aynı zamanda âhad ve sahih olarak nakledilen haberler de sünnet değeri taşır. Bu tür haberlerin yalan olma ihtimalinden dolayı "Resûlullah şöyle buyurdu" demek yerine "Resûlullah'tan şöyle rivayet edildi" şeklinde nakletmek daha uygundur.¹⁰⁶

Allah (cc) âyetlerinde ilk önce akıl sahiplerine hitap ettiği için Kâdî'ye göre akıl ilk sırada yer almaktadır. Fakat bu durum, aklın Kur'ân ve sünnetten önde olduğu anlamına gelmemektedir. Çünkü Kur'ân ve sünnetin delil oluşunu da insan ancak aklıyla bilebilir. Bundan dolayı akıl ile insan Allah'ı (cc), peygamberini, kitabını bilir ve bunların hüccet olduğunu kavrar.¹⁰⁷ Bununla birlikte Kâdî Abdülcebbâr, sübûtu ve delâleti kat'î olan sünnetin Kur'ân seviyesinde bir delil olduğunu kabul etmiştir.¹⁰⁸

---

¹⁰¹ Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî*, XV, 17-18.

¹⁰² Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî*, XV, 7-8.

¹⁰³ Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muhtasar fî usûli'd-dîn*, (thk. Muhammed Ammâre), Kahire 1971, 235.

¹⁰⁴ Abdüssettâr Râvî, *el-Akl ve'l-Hürriyye*, 327.

¹⁰⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Hüseyin Hansu, *Mutezile ve Hadis*, Ankara 2004 (Kitâbiyât Yayınları), 106-107.

¹⁰⁶ Kâdî Abdülcebbâr, , *Fazlu'l-İ'tizâl ve Tabakâtü'l-Mu`tezile*, (nşr. Fuad Seyyid), Tunus 1986 (ed-Dârü't-Tunisiyye), 185-186; Kâdî, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 89

¹⁰⁷ Kâdî Abdülcebbâr, *Fazlu'l-İ'tizâl*, 139.

¹⁰⁸ Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî*, XVII, 90.

Mu`tezile'ye göre mütevâtir derecesine ulaşmış olan haber yakîn ve kat'î ilim anlamına gelir. Bundan dolayı zan ifade eden âhâd haberden faydalanmak tek başına delil olarak sayılmamaktadır. Mütevâtir haber konusunda farklı görüşler¹⁰⁹ olmakla birlikte Ehl-i Sünnet ile aralarında pek fark yoktur. Kısacası yalan üzerine ittifak edemeyecek bir ekseriyetin şüpheli olmayan, duyularla bilinen ve müşahede ile kavranan bilgiler mütevâtir haber kapsamında kabul görmektedir.¹¹⁰ Bir kısım Mu`tezilî âlim ru'yet, şefaât, mizan, kevser gibi akîde maslahatlarını inkâr etmişlerdir.¹¹¹ Fakat Hasan-ı Basrî, Nazzâm, Kâdî Abdülcebâr gibi kelâmcılar ise sem'iyâyâta dair âhâd haberle gelen bazı rivâyetleri kabul etmişlerdir.¹¹² Akîde konusunda kat'î olarak akli önceleyen mezhep âlimleri, amelî konularda mütevâtir veya âhâd olmalarına bakmaksızın kendi mezhep prensiplerine uyan ve görüşlerini destekleyen haberleri kabul etmişlerdir. Şayet akîde bahsinde sahih olduğu halde kendi savlarına uymayan hadisleri ise kimi zaman te'vîl etmiş, kimi zaman da âhad olduğunu öne sürerek reddetmişlerdir.¹¹³

Mu`tezile'ye göre insanların peygamberlere inanması bizzat onların doğruluklarından dolayı olmalıdır; buna göre mûcizeye ihtiyaç duymadan peygamberlere imân etmek zorunlu tutulur.<sup>114</sup> Mu`tezilî âlimler, kulun kendi fiilinin yaratıcısı olduğunu kabul etmekle beraber, mûcizeler peygamberlerin elinde açığa çıktığı halde bu durumu onlara nispet etmemişlerdir. Böyle harikulade olayları Allah'ın (cc) fiileri kapsamında görmektedirler. Aynı zamanda olağanüstü olayların velilerin elinde gerçekleşmesini kabul etmemelerinin sebebi de bu fiili Allah'a (cc) atfetmelerindedir.¹¹⁵

Mu`tezile'nin mûcize hakkındaki görüşlerini kısaca özetlemek gerekirse; kâinatta her şey bir düzen ve dengeye göre yaratılmış olup birtakım kanunların varlığı kabul edilmektedir. Burada meydana gelen hadiseler determinizm ilkesiyle bağlantılı olarak bir sebep-sonuç ilişkisi içerisinde vuku bulmaktadır. Buna göre olayların meydana gelişinde direkt olarak nedenlerin gücü ve yönlendirmesinin etkisi görülmektedir. Bu açıdan söz konusu varlıkların ve kanunların değişmeyen özellikleri vardır. Ne var ki bu

¹⁰⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Hamdi Gündoğar, *İslâm İtikadında Sünnet*, İstanbul 2006 (Çıra Yayınları), 83-87.

¹¹⁰ Kâdî Abdülcebâr, *el-Muğnî*, XV, 333.

¹¹¹ Gündoğar, Hamdi, *İslâm İtikadında Sünnet*, 83.

¹¹² Kâdî Abdülcebâr, *el-Muğnî*, XV, 392.

¹¹³ Bakan, Tevhit, "Kâdî Abdülcebâr'a Göre Sünnet", 210.

¹¹⁴ Subhi, Ahmed Mahmûd, *Fî İlmi'l-Kelâm*, I-III, Beyrut 1985 (Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye), II, 133.

¹¹⁵ İbn Haldun, *Mukaddime*, (thk. Ali Abdülvâhid Vâfi), I-III, Kahire 1981 (Dâru Nehdati Mısır), I, 401-402.

durum özelliklerin değişemez olduğu anlamına gelmez. Mesela, suyun buharlaşmasıyla yağmurun yağdığı, sulanan bitkilerin zamanla çiçek açtığı duyular aracılığıyla bilinmektedir. Ayrıca bu ve benzeri olaylar sebeplerine bağlı olmadan Allah'ın (cc) dilemesiyle de olabilir. Buradan hareketle olağanüstü olayların yaratıcı tarafından eşyaya müdahale edilerek vuku bulması mümkündür.¹¹⁶

Mûcize, nübüvvet iddiasında bulunan peygamberlerin doğruluğuna işarettir. Çünkü bu durum tasdikleme anlamında meydana gelen bir fiildir. Eğer bu fiil, Allah (cc) tarafından nübüvvet iddiasından sonra insanların da isteği üzerine vuku bulursa peygamberliğe delil olur. Fakat nübüvvet iddiası olmadan bu şekilde bir olayın gerçekleşmesi peygamberliğe delil kabul edilmediği gibi insanların kendi aralarında seçtiği bir elçi konumunu ifade eder.¹¹⁷

Kâdî Abdülcebbar'ın mezhebinden farklı düşünüp aykırı bir yol izlediği konu mûcizedir.¹¹⁸ Çünkü kendisi Hz. Peygamber'in (sav) beş vakit namaz kılma, haccetme ve zekât verme gibi ibadetlerin ayrıntısını aktaran rivayetleri mütevâtir haber kategorisine almıştır.¹¹⁹ Kâdî Abdülcebbar, Hz. Peygamber'in (sav) gazvelerin birinde az bir suyla birçok insana doyasıya su içirmesi ve suyu yetirmesi¹²⁰, az bir yemekle evinde bulunan kalabalık cemaati doyurması¹²¹, hurma kütüğünün iniltisi¹²², elindeki çakıl taşlarının zikretmesi¹²³, kıtlık döneminde ettiği yağmur duası¹²⁴, Ay'ı ortadan ikiye ayırması¹²⁵ olayları mütevâtir haber olarak kabul ettiği mûcizelerdir.¹²⁶ Aynı zamanda bu bahsedilen mûcizeleri kabul etmeyen Nazzâm'ı da çok ağır eleştirmiştir.¹²⁷ Kâdî'nin verdiği bu örnekler, kendisinin lafzî mütevâtir haberle birlikte amelî mütevâtir haberi de bu kapsamda değerlendirdiğini göstermektedir.¹²⁸

Bazı araştırmacılar, Kâdî Abdülcebbar'ın mutedil tavırları ve müsamahalı davranışları

¹¹⁶ Mevlânâ Şiblî, *Asr-ı Saâdet*, (çev. Ö. Rıza Doğrul), I-V, İstanbul 1974 (Eser Neşriyat), II, 214.

¹¹⁷ Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğni*, XV, 168-169.

¹¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. Salih Sabri Yavuz, *İslâm Düşüncesinde Nübüvvet*, (Basılmamış Dr. Tezi) İstanbul 1995, 99.

¹¹⁹ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 678.

¹²⁰ Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğni*, XVI, 413.

¹²¹ Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğni*, XVI, 415.

¹²² Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğni*, XVI, 416.

¹²³ Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğni*, XVI, 417.

¹²⁴ Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğni*, XVI, 418.

¹²⁵ Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğni*, XVI, 419.

¹²⁶ Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğni*, XVI, 413-419.

¹²⁷ Kâdî Abdülcebbar, *Tesbîtu Delâilu'n-Nübüvve*, I, 55-59.

¹²⁸ Bakan, Tevhit, "Kâdî Abdülcebbar'a Göre Sünnet", 197-198.

ile Mu`tezile'yi Sünnîliğe yaklaştırdığını iddia etmiş, bir kısım araştırmacılar ise onun bu tutumunu mezhebinin Şîa ile bütünleştiğini varsaymıştır. Mu`tezile ve Şîa arasındaki yakınlığın temelleri Bağdat Mu`tezilîleri ile atılmıştı. Kâdî Abdülcebâr'ın Büveyhîler döneminde kâdî'l-kudâtlık görevine getirilmesiyle de bu yakınlık daha da artmıştı. Bu iki mezhep arasındaki fikrî yakınlık Kâdî'nin öğrencilerinin katkılarıyla olmuştur. Bu öğrencilerden Şerîf el-Murtazâ, Ebû Câfer en-Nasr ve Ebü'l-Hasan ed-Dâî aracılığıyla İmâmiyye içinde; İbn Metteveyh, Ebü'l-Kâsım el-Büstî, Ahmed b. Hüseyin el-Âmilî aracılığıyla da Şîa'nın alt kolu olan Zeydiyye içerisinde oluşmaya başlamıştır. Aişe Yusuf el-Mennâî'nin "*Usûlü'l-Akîde beyne'l-Mu`tezile ve'l-İmâmiyye*" adlı çalışması (Katar 1992) Mu`tezile ve İmamiyye, Mu`tezile ve Zeydiyye ilişkisi üzerinedir. Bu konudaki tespitlerine göre İmamiyye, tevhîd ve adalet konularında; Zeydiyye ise İmamet dışındaki usûlü'l-hamse'nin tüm esaslarında Mu`tezile mezhebinin etkisinde kalmıştır.¹²⁹

II. ESERLERİ

Ömrünün büyük bir kısmını te'lif ve tedris faaliyetleriyle geçiren Kâdî Abdülcebâr ardında farklı ilmî alanlarında sayısız eser bırakmıştır. Kâdî Abdülcebâr'ın hayatı ve eserleri hakkında geniş çaplı önemli çalışmaları bulunan Dr. Abdülkerim Osman, "*Kâdî'l-Kudât Abdülcebâr Hemedânî*" adlı eserinde bizlere Kâdî'nin eserlerini geniş bir liste halinde sunmaktadır. Fakat bu eserlerin büyük bir çoğunluğu yazma nüsha şeklinde dahi elimize ulaşmış değildir. Bu konu üzerinde çalışan müsteşrikler, Mu`tezile'ye ve Kâdî Abdülcebâr'a ait eserleri tespit için araştırmalarını Yemen'de yoğunlaştırarak Zeydiyye Ekolü mensuplarınca muhafaza edildiğini düşünmüşlerdir. Nitekim 1951 yılında Halil Yahya Namî ve Fuâd Seyyid başkanlığındaki Mısır İlim Heyeti, Yemen kütüphanelerindeki uzun mesaili çalışmaları sonucunda pek çok eserin yazma nüshasına ulaşmıştır. Böylece eserlerin tahkikli neşrini yapma imkânı hâsıl olmuştur.¹³⁰ Kâdî'nin eserlerini, matbu ve yazma eserler şeklinde iki başlık altında sunmaya çalışacağız:

¹²⁹ Çelebi, İlyas, *İslam İnanç Sisteminde Akılcılık ve Kadî Abdülcebâr*, 220-221.

¹³⁰ Yurdagür, Metin, "Kâdî Abdülcebâr Hayatı ve Eserleri", 132-133.

A. MATBU ESERLER

a. *Tesbîtu Delâilu'n-Nübüvve*: Nübüvvet ve Hz. Muhammed'in (sav) nübüvvetini ispat etme konusunda yazılmış, aynı zamanda alanında günümüze ulaşan ilk önemli eser olarak anılmaktadır. Zâhid el-Kevserî bu kitap hakkında şöyle der: “Delillerinin kuvveti, her durumda üslubunun güzelliği ve şüphecilerin şüphesini defeden bir anlatımı sayesinde Kâdî Abdülcebâr'ın *'Tesbîtu Delâilu'n-Nübüvve'* adlı eserinin bir benzerini görmedim.”¹³¹

İbn Kesîr ise *Tabakât*'ında bu eser hakkında, “Kâdî'nin *Tesbîtu Delâilu'n-Nübüvve*'si diğer eserleri arasında en güzel ve en kapsamlı kitabıdır.” demiştir.¹³² Bu eser, Dr. Abdülkerim Osman'ın tahkiki ile 1966 yılında iki cilt halinde Beyrut'ta basılmıştır. İkinci bölümde yer alan “*Tesbîtu Delâilu'n-Nübüvve Eserindeki Siyer Rivayetleri*” başlığı bu eserden faydalanılarak kaleme alınmıştır.

b. *Müteşâbihu'l-Kur'ân*: Kâdî Abdülcebâr bu eserini “*Beyânu'l-müteşâbih fi'l-Kur'ân*” adıyla isimlendirmiştir. Hicretin 360-380 (M. 970-991) yılları arasında *el-Muğni* adlı eserini yazdığı dönemde bu eserini de kaleme almıştır. Adnan Muhammed Zerzûr tarafından iki cilt bir nüsha halinde tahkik edilmiş olup eser 1969 yılı Kahire'de Mektebetü Dâri't-Türâs aracılığıyla yayınlanmıştır.¹³³

Kâdî'nin adı geçen eseri, Kur'ân'ı anlarken müteşâbih âyetleri yorumlama metodunu anlatan günümüze ulaşmış önemli bir tefsir kitabıdır. Müellif eserinde muhkem âyetlerden hareket ederek müteşâbih âyetlere ulaşmaya çalışmaktadır. Çünkü Kâdî muhkem ve müteşâbih âyetlerin arasını ayıran en önemli unsurun aklî deliller olduğunu söylemektedir. Ona göre muhkem ve müteşâbih bilgiler bu aklî deliller ve ilkeler üzerine inşa edilir.¹³⁴

c. *Tenzihü'l-Kur'ân ani'l-Matâin*: Kâdî'nin tefsir sahasında yazmış olduğu önemli eserlerden biri olup aynı zamanda ilk basılan kitabıdır. Eserin 1329 yılında Kahire'de ilk basımı yapılmıştır. Beyrut'ta yapılan ikinci basımı ise tarihsizdir.¹³⁵

¹³¹ Zâhid el-Kevserî, *Tebyînu Kezibi'l-Müfterî Mukaddimesi*, Beyrut 1984 (Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi), 18.

¹³² İbn İmâd, *Şezerâtü'z-Zehab*, V, 78.

¹³³ Güneş, Kâmil, *İslami Düşüncesinin Şekillenişinde Akıl ve Nass*, 68.

¹³⁴ Kâdî Abdülcebâr, *Müteşâbihü'l-Kur'ân*, (thk. Adnan Muhammed Zerzur), I-II, Kâhire 1969 (Dârü't-Türas), I, 7-9.

¹³⁵ Eserin ayrıntılı tanıtımı için bk. Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I-II, Kahire 1985 (Mektebetu Vehbe), I, 277-284.

Müteşabihu'l-Kur'ân'ın bir özeti niteliğindeki bu kitap, Kur'ân'a anadil, irâb, nazım ve maanî yönlerden gelen eleştirileri cevaplamakta olup Kur'ân'ı anlama ve yorumlamadaki hatalara karşı doğruyu kendi mezhebi görüşüne göre ele alıp açıklamaktadır.¹³⁶

d. Şerhu'l-Usuli'l-Hamse: Mu`tezile'nin ittifakla kabul ettiği beş temel esas olan; “et-tevhîd, el-adl, el-va`d ve'l-vaîd, el-menzile beyne'l-menzileteyn, el-emr bi'l-ma`rûf ve'n-nehy ani'l-münker” bu eserde açıklanmıştır. Aynı zamanda bu eser Abdülkerim Osman tarafından takdîm ve tahkik edilerek 1965 yılında Mısır'da neşredilmiştir.

W. Madelung, E. İranica adlı ansiklopediye yazdığı “Abdülcebbâr” maddesinde, *Şerhu'l-Usûlü'l-Hamse* adlı eserin Kâdî'nin Zeydî imamı olan talebesi Mankdim¹³⁷ ve arkadaşlarına ait bir şerh olup eserin *el-Usûlü'l-Hamse* adlı orijinal halinin kaybolmuş olduğunu dolayısıyla da yapılan bu yayımın Kâdî Abdülcebbâr'a aidiyetinin şüpheli bulunduğunu iddia etmektedir. Muhakkik Abdülkerim Osman ise eser üzerinde vuku bulan bütün tartışmalara değinerek, eserin Kâdî'nin talebesi Mankdim'e ait olamayacağı görüşünü savunur.¹³⁸

e. Fazlü'l-İ'tizâl: Mu`tezile ekolüne yöneltilen eleştirelere cevap vermenin yanı sıra bazı kelâm konularını içeren bu eser Mu`tezile mezhebi ricâlini de tanıtan bir tabakât kitabıdır.¹³⁹

Muhakkik Fuad Seyyid, Ebu'l-Kâsım el-Belhî ve Hâkim el-Cüşemî'ye ait risaleler ile Kâdî'nin *Fazlu'l-İ'tizâl* adlı eserini de neşretmiştir. Bu üç risale “*Fazlu'l-İ'tizâl ve Tabakâtu'l-Mu`tezile*” adlı bir isimle ilk baskısı 1974 yılında Tunus'ta yapılmıştır.¹⁴⁰

f. el-Muğnî: Kâdî'nin Hicretin 360-380 (M. 970-991) yılları arasında Râmhürmüz'de iken kelâm alanına dair yazmış olduğu en hacimli ve en önemli eseridir. Mu`tezile'nin inanç ve düşünce sistematiğini ortaya koyan bir ansiklopedi mahiyetinde olup tevhîd ve adalet esasları üzerine inşa edilmiştir. Yirmi ciltten (17 cilt olduğu da rivayet edilir) müteşekkil olan bu eserin her bir cildi temel bir meseleyi ele almaktadır. Bu ciltlerin neşredilmesi, 1960 yılından itibaren Mısır'da oluşturulan ilmî bir komisyon tarafından

¹³⁶ Güneş, Kâmil, *Akil ve Nass*, 69; Yurdagür, Metin, “Kâdî Abdülcebbâr Hayatı ve Eserleri”, 133.

¹³⁷ Ahmed b. Ebi Haşim el-Hüseynî el-Kazvînî. (425/1034)

¹³⁸ Madelung, Wilferd, “Abd al-Jabbâr”, *Iranica*, 117-118.

¹³⁹ Yurdagür, Metin, “Kâdî Abdülcebbâr”, *DİA*, XXIV, 103.

¹⁴⁰ Güneş, Kâmil, *Akil ve Nass*, 64; Yurdagür, Metin, “Kâdî Abdülcebbâr”, 134.

sürdürülmekte olup farklı muhakkikler aracılığıyla tahkik edilmiştir.¹⁴¹ *El-Muğnî* adlı tefsir külliyyatının bir cildini kapsayan *İ'câzu'l-Kur'ân* adlı eser de günümüze ulaşmıştır.¹⁴²

g. *el-Muhît bi't-Teklîf*: Eseri bir araya getirip “*el-Mecmû'u'l-Muhît bi't-Teklîf fi'l-Akâid*” adıyla düzenleyerek ilim dünyasına kazandıran, Kâdî'nin öğrencisi İbn Metteveyh¹⁴³'tir. İbn Metteveyh'in dili ile gelmiş olan bu eser Kâdî'nin öğrencisinin kendisinden aldığı bilgileri toplayıp derleyerek eserine aldığı bilinmektedir. Kitabı eksik olarak Ömer es-Seyyid Azmî ve Jean Jozef Houben (Beyrut 1965), Kâdî Abdülcebâr'a atfederek yayımlamış, ardından kitabın II. cildini Daniel Gimaret ve Jean Jozef Houben, İbn Metteveyh'e atıf yaparak neşretmiştir (Beyrut 1986).¹⁴⁴

h. *Muhtasarü Usûli'd-Dîn: Muğnî* eserinde geniş olarak ele alınan konuları Sâhib b. Abbâd'ın talebi üzerine *Muhtasar*'daki konularla karşılaştırılarak müellif tarafından özetlenmiştir. Eser Muhammed Ammâre tarafından tahkik edilmiş olup 1971 yılında Kâhire'de yayımlanmıştır.¹⁴⁵

B. MATBU OLMAYAN ESERLER

Kâdî Abdülcebâr'ın eserleri kaynaklarda değişik sayılarda belirtilmektedir. Matbu eserlerin dışında kalan matbu olmayan eserleri Hâkim el-Cüşemî'nin *Şerhu'l-Uyûn* ve Abdülkerim Osman'ın *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse* adlı eserlerinden derlenmiş şekilde sıralamak mümkündür:

a. *El-Muhît (et-Tefsîru'l-Kebîr)*¹⁴⁶: Nüshası henüz bilinmeyen müellifin geniş hacimli ve günümüze ulaşmamış olan tefsir kitabıdır.¹⁴⁷

¹⁴¹ Güneş, Kâmil, *Akıl ve Nass*,62; Yurdagür, Metin, “Kâdî Abdülcebâr”, 134.

¹⁴² Zirikli, Hayreddin, *el-A'lâm: Kamûsu terâcîm li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ min'el-Arab ve'l-müstarebîn ve'l-müsteşrikin*, I-VIII, Beyrut 1992 (Dârü'l-İlm li'l-Melayin), III, 273.

¹⁴³ Ebû Muhammed Hasan b. Ahmed b. Metteveyh. (V./XI. yy. ortaları)

¹⁴⁴ Yurdagür, Metin, “Kâdî Abdülcebâr”, 104.

¹⁴⁵ Yurdagür, Metin, “Kâdî Abdülcebâr”, 103; Çelebi, İlyas, “Kâdî Abdülcebâr”, *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni*, (ed. Bayram Ali Çetinkaya), I-X, İstanbul 2015 (İnsan Yayınları), V, 471.

¹⁴⁶ Eserin tam adı: “*El-Mecmu' fi'l-Muhît bi't-Teklîf*”.

¹⁴⁷ İbn Teymiyye, *Mukaddime fi usûli't-tefsîr*, Beyrut 1980 (Daru Mektebeti'l-Hayat), 33; Suyûtî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, (thk. Ali Muhammed Ömer), Kahire 1976 (Mektebetu Vehbe), 59.

b. *el-Emâlî fi'l-Hadîs*: Nüshalarının Yemen, Vatikan ve British Museum'da bulunduğu kaydedilen eserin¹⁴⁸ Kâdî Şemseddin b. Cafer b. Ahmed tarafından “*Nizâmü'l-Kavâid ve Takrîbü'l-Murâd li'r-Râid*” adıyla düzenlenerek basıldığı bilinmektedir.¹⁴⁹

c. *el-Umed*: Fıkıh usûlü alanında mütekellimûn metoduyla kaleme alınmış bir eser olan *el-Umed*, Kâdî'nin öğrencisi Ebu'l-Hüseyin Muhammed el-Basrî tarafından *el-Mu'temed* adıyla şerh edilmiştir.¹⁵⁰ *Şerhu'l-Umed*'in, Vatikan kütüphanesinde bulunan bir nüshasına dayanılarak Abdülhamîd b. Ebu Züneyd tarafından yayımlanmıştır. (Medine, 1410)¹⁵¹

d. *en-Nihâye*, *el-İhtilâf fi Usûli'l-Fıkh*, *İhtiyârâtü'l-Edille*, *el-Cemel* adlı eserler Kâdî Abdülcebbâr'ın fıkıh ve usûlü'l-fıkh alanında kaleme almış olduğu matbu olmayan eserleri arasındadır. İlgili eserlerin günümüze intikal etmediği ile alakalı bir bilgiye ulaşılamamıştır.¹⁵² *En-Nihâye* adlı eserin bir nüshasının Vatikan Kütüphanesinde olduğunu düşünen Fuat Sezgin *el-Hilâf beyne's-Şeyhayn* adıyla bulunduğunu kaydetmiştir.¹⁵³

e. *el-Fi'lü ve'l-Fâi'l*, *Muhtasaru'l-Husnâ*, *el-Mukaddimât*, *et-Tecrid*, *Tekmiletü'l-Cevâmî'* adlı eserler ise kelâm alanında kaleme alınmış matbu olmayan eserler arasında zikredilebilir.¹⁵⁴ İlgili eserlerin günümüze intikal etmediği ile alakalı bir bilgiye ulaşılamamıştır.

III. YAŞADIĞI DÖNEM

A. SİYASİ DURUM

Ortalama doksan yıl bir ömür süren Kâdî Abdülcebbâr, H. IV. asrın sonları ile H. V. asrın başlarına (H. 320-415/ M. 932-1025) tekabül eden dönemde yaşamıştır. Bu dönemde Abbâsî devleti hüküm sürmekte ve hilâfetinin merkezi Bağdat'ta yer almakta

¹⁴⁸ Laşin, Abdülfettâh, *Belâgatü'l-Kur'ân*, 49.

¹⁴⁹ Bk. Metin Yurdağür, “Kâdî Abdülcebbâr”, 104.

¹⁵⁰ Atay, Hüseyin, *İslam Hukuk Felsefesi*, 86.

¹⁵¹ Yurdağür, Metin, “Kâdî Abdülcebbâr”, *DİA*, XXIV, 104.

¹⁵² Atay, Hüseyin, *İslam Hukuk Felsefesi*, 83.

¹⁵³ Ayrıntı için bk. Metin Yurdağür, “Kâdî Abdülcebbâr”, *DİA*, XXIV, 104.

¹⁵⁴ Cüşemî, *Şerhu Uyûnü'l-Mesâil*, 374-376.

idi. Ancak Kâdî Abdülcebbâr'ın yaşadığı bu dönemde Abbâsî devleti zayıflayarak otoritesini kaybetmiş bir durumdaydı. Böyle bir dönemde yaşanan siyasi boşluğu bölgesel beylikler ve kabilelerden oluşan etnik topluluklar dolduruyordu. Ortaya çıkan bu çöküş sürecinden istifadeyle Büveyhîler¹⁵⁵ H. IV. asrın başlarında İran topraklarında ortaya çıkmış ve çoğunluğunu Deylemlilerin oluşturduğu bir İran hanedanı olarak devlet haline gelmeyi başarmıştır.¹⁵⁶

Abbâsî tarihinde yüz on yıllık bir dönemde Bağdat'ta hâkimiyet kuran Büveyhîler, bölgede İran monarşisini canlandırmak maksadıyla faaliyetlere katılmış ve Şîî doktrinini benimsemişlerdir.¹⁵⁷ Böylelikle Ehl-i Sünnet hilâfetinin merkezi Bağdat'ı ele geçirmek suretiyle Sünnî dünyanın lideri olan halîfeyi kontrol altına almayı başarmışlardır.¹⁵⁸ Onlar ellerinde imkân olmasına rağmen Abbâsî devletinin meşru olan halîfeliğini ilğa edip kendi halîfelerini onun yerine getirmekten ziyade, geleneksel olan halîfelik kurumu sembolik bir şekilde yürürlükte kalmaya devam etmiştir.¹⁵⁹ Siyasi sebeplerden dolayı Sünnî Abbâsî Halîfeliği'nin devam etmesine yönelik yürüttükleri bu yönetim anlayışını gerek kendi hâkimiyet alanlarında gerekse bölgeleri dışındaki alanlarda lehlerine yönelik kullanmayı tercih etmişlerdir. Zira onlar kontrol altında bulundurdukları halîfelik sayesinde hem devlet içindeki Sünnîlerden hem de diğer Müslüman devletler nezdinde itibar gören bir mevkiide olacaklarını biliyorlardı.¹⁶⁰

Büveyhîler'in Şîî hilafet kurma fikrini terk etmelerine neden olan âmilleri üç madde şeklinde sıralamak mümkündür: Bunların ilki, Sünnîlerin çoğunlukta olduğu İslam dünyasının Şîî bir halîfeyi kabul etmeyeceği, ikincisi Şîî bir halîfenin göreve gelmesiyle Büveyhî devletinin bekâsının risk altında olacağıdır. Çünkü Büveyhî ordusunda Türk askerlerle beraber Şîî düşüncüyü benimsemiş olan Deylemliler de bulunmaktaydı. Deylemliler askerler halîfenin uzaklaştırılıp yerine Şîî bir imam getirilmesi gerektiğini

¹⁵⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. M. Şemseddin Günaltay, *Abbâs Oğullarının İmparatorluğunun Kuruluş ve Yükselişinde Türklerin Rolü*, Ankara 1942 (Bellekten T.T.K.), VI, sy. 23-24, 177-205; Wilhelm Barthold, *İslam Medeniyeti Tarihi*, (çev. Fuad Köprülü), Ankara 1984 (DİB Yayınları), 36-37; Kenan Seyithanoğlu, vd., *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, (red. Hakkı Dursun Yıldız), I-XIV, İstanbul 1988 (Çağ Yayınları), 547-553; Philip Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, (çev. Salih Tuğ), İstanbul 2011 (İFAV Yayınları), 641-645.

¹⁵⁶ Azimli, Mehmet "Sünnî Hilafete Tahakküm Kurmuş Bir Şîî Hanedan: Büveyhîler", *DÜİFD*, Diyarbakır 2005, sy. 2, s.20.

¹⁵⁷ Güner, Ahmet; Azimli, Mehmet, "Büveyhîler", *İslam Tarihi ve Medeniyeti* (ed. Mehmet Şeker), I-XV, İstanbul 2018, VII, 564.

¹⁵⁸ Merçil, Erdoğan, "Büveyhîler", *DİA*, VI, 496.

¹⁵⁹ Güner, Ahmet, *Büveyhîlerin Şîî-Sünnî Siyaseti*, İzmir 1999 (Tibyan Yayıncılık), 17.

¹⁶⁰ Güner, Ahmet, *Büveyhîlerin Şîî-Sünnî Siyaseti*, 37.

savunuyordu. Bundan dolayı Deylemli askerler Büveyhî emîri yerine imamın sözünü dinleyip devleti zor duruma sürükleyebilirlerdi. Üçüncü âmil ise, Sünnî akideyi benimsemiş bulunan civar devletlerin bu duruma şiddetle karşı çıkacağıdır.¹⁶¹

Hilâfetin parçalanmasıyla birlikte bağımsız birçok devlet oluşmaya başlamış ve böylece halîfenin sadece adı kalmıştır, fiilen eski etkisi azalmıştır. Kâdî Abdülcebbâr'ın yaşadığı dönemde halîfelik makamında bulunan halîfeler ve görev yılları şu şekildedir: el-Mutî'-Lillâh b. Muktedir (H. 334-363 /M. 946-974), et-Tâi'-Lillâh b. el-Fazl el-Mutî'-Lillâh (H. 363-381 /M. 974-991), el-Kâdir-Billâh Ebü'l-Abbâs Ahmed (H. 381-422 /M. 991-1031).¹⁶²

Kâdî Abdülcebbâr'ın yaşadığı bölge olan Hemedân, Rey ve İsfahan'da H. 320-366 (M. 932/ 977) yılları arasında Hasan Rûknüddeve hüküm sürmüştür. Büveyhîler döneminde Abbâsî hilâfeti, aynı kişi tarafından üç parçaya bölünmüştür: Müeyyidüddeve H. 366-373 (M. 977/ 984) yılları arasında İsfahan'da; Fahruddeve Hemedân ve Rey'de; Adûdüddeve, Bağdat ve Fâris'te iktidarı yönetmişlerdir. Kâdî Abdülcebbâr'ın kadılık görevini yaptığı zaman ise Fahruddeve'nin iktidarda olup Sâhib b. Abbâd'ın onun vezirliğini yaptığı döneme tekabül etmektedir.¹⁶³

Adûdüddeve, Irak-İran bölgesinde H. 367-372 (M. 977/ 983) yılları arasında hüküm sürmüştür. Ardından Samsâmüddeve H. 372-376 (M. 983/ 987), Şerefüddeve H. 376-379 (M. 987/ 990), Bahâdüddeve H. 379-403 (M. 990/ 1012), Sultânüddeve H. 403-412 (M. 1012/ 1022), Müşerrifüddeve ise H. 412-416 (M. 1022/ 1026) yılları arasında bu bölgeye hâkim olmuşlardır.¹⁶⁴

Kâdî Abdülcebbâr'ın yaşadığı dönemdeki siyasi hayatı özetlemek gerekirse, Abbâsî devletinin halîfelik görevini yürüttüğü ancak ana rolü Büveyhî emirlerinin üstlendiği bu süreçte Şîiler ile Sünnîler'in birbirlerine mukabele edip kışkırtıcı eylemler sergilediği ve genel olarak bu mücadelelerde Şîiler'in galip geldiği bir dönemdir. Genel anlamda Büveyhî emirlerinin Sünnî halkı rahatsız eden uygulamaları –istisnaları olsa da– Müslüman toplum içinde ciddi boyutlu bir problem oluşturduğu görülmemiştir. Buradan

¹⁶¹ Apak, Adem, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*, I-IV, İstanbul 2019 (Ensar Yayınları), IV, 424-425.

¹⁶² Hasan, İbrahim Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi: Abbâsiler'in Birinci Dönemi (132-232/750-847)*, I-VI, (trc. İsmail Yiğit, Sadreddin Gümüş, Ahmed Turan Alkan, Hamdi Aktaş), İstanbul 1985 (Kayıhan Yayınevi), III, 8.

¹⁶³ Hasan, İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, III, 45-46.

¹⁶⁴ Merçil, Erdoğan, "Büveyhîler", *DİA*, VI, 498.

anlaşılacağı üzere taraflar, farklı görüşlere sahip olsalar dahi bir arada yaşamının yollarını bulmuş görünmektedirler.¹⁶⁵

B. KÜLTÜREL DURUM

Büveyhî dönemi, entelektüel canlılığın her alanda güçlü olduğu bir dönem olmuştur. Çünkü Abbâsî imparatorluğu, entelektüel üstünlüğü sağlayabilmek için birbirleriyle yarışan bağımsız devletlere ayrılmıştı. Bu durum da şiir, edebiyat, ilim ve sanat alanında bir rekabeti beraberinde getirmişti.¹⁶⁶ Böylelikle Büveyhî emirleri kültürel himaye görevini de Abbâsî halifelerinden devralmış oldular. Büveyhîler, Şia'nın İsnâaşeriyye koluna yakın, ılımlı Şîilerden olup Şîi ilahiyatını belirli sınırlar çerçevesinde oturtmak amacıyla çalışıp kurumsallaştırdılar.¹⁶⁷ Büveyhîler döneminde İsnâaşeriyye Şîiliği Bağdat'a hâkimiyet kurup ilk defa hanedan sayesinde akîdelerini özgürce yaymak ve yazmak imkânına ulaştılar. Şia'nın güvenilir ve muteber saydığı hadis külliyyatı bu dönemde kaleme alındı.¹⁶⁸ Hanedan emirleri ayrıca Şîi kelâmcılara destek oldular. Bağdat'ta ilk bağımsız Müslüman koleji olarak bilinen özel bir Şîi okulunu kurdular. Tutumları, bilhassa İsnâaşeriyye Şia'sına yarar sağlamakla beraber yeri geldiğinde her çeşit Şîi'ye de destek olmaktı. Ayrıca Büveyhîler, Şîiliğin yanında genellikle nazarî ilimlerden kelâm ve felsefeyi de Mu`tezilî düşünceleri çerçevesinde teşvik ettiler. Buna mukabil Ehl-i Hadîs'e tavrı koydular. Mezhepler tarihi eserleri de bu süreçte ortaya çıktı.¹⁶⁹ İhvânü's-Safâ muhiti de Büveyhîler idaresi döneminde gelişme göstermiştir.¹⁷⁰

Büveyhoğullarının kültürel anlamda bilim ve fenne karşı gösterdikleri aşırı ilgiyle bu dönemde büyük kişilerin yetiştiği açıkça görülmektedir. Örneğin, tarih alanında çok kıymetli eserler ortaya koyan Mes'ûdî ve İbn Miskeveyh; şair Mütenebbî; büyük bilgin, filozof, musikî nazariyatçısı ve tâbîb olan Fârâbî; büyük filozof, Ortaçağ tıbbının önde gelen temsilcisi ve “*el-Kanun fi't-Tıp*” kitabının yazarı İbn Sînâ; bibliyografya âlimi olan ve “*el-Fihrist*” kitabının yazarı İbn Nedim; çok zengin bir şiir hazinesine sahip olmakla beraber bir tarih kaynağını da içeren “*Eğânî*” kitabının yazarı Ebu'l-Ferec el-

¹⁶⁵ Apak, Adem, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*, IV, 429.

¹⁶⁶ Farouk Omar, *The Abbasid Caliphate*, Bağdat, 1967 (The National Printing), s. 382.

¹⁶⁷ Üçok, Bahriye, *İslam Tarihi Emevîler-Abbâsîler*, Ankara 1968 (AÜİFY), 113.

¹⁶⁸ Fırlı, Ethem Ruhi, *İmâmîyye Şîası*, İstanbul 2008 (Ağaç Kitabevi), 186-187.

¹⁶⁹ Hodgson, Marshall G. S., *İslâm'ın Serüveni*, I-III, İstanbul 1995 (İz Yayıncılık), II, 37.

¹⁷⁰ Hitti, Philip, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, 645.

İsfehânî ve daha birçok şair, fakih ve bilge bu döneme damgasını vurmuş ve Büveyhoğulları'nın himayesinde yükselme imkânı bulmuşlardır.¹⁷¹

Başlangıç döneminin Büveyhîleri kültürel anlamda kaba ve eğitimsiz kişilerdi. Fakat daha sonra gelen idareciler İran'ın yerli ve kültürlü asilzadeleri tarafından şekil aldılar. Böylelikle zamanla Büveyhîler döneminde bilge kişilerin önü açılmış oldu. Kültürel canlılığın olduğu bu dönem “İslâm rönesansı” olarak isimlendirilmektedir. Büveyhî emirlerinin ve mahalli hanedanların uygulamış olduğu özgür ve serbest düşünceli tutum kültürel hayatın zirveye ulaşmasına, yüksek başarı düzeyine ve Bağdat dışında da yeni kültürel alanların ortaya çıkmasına vesile olmuştur.¹⁷²

Büveyhîler geleneksel olarak Arap formunda bir edebiyat ve bilim çizgisinde ilerlemiş olsalar dahi aynı zamanda Fars edebiyatıyla da çok ilgiliydiler. İlk dönem Büveyhîleri bu tarz kültür-sanat çalışmalarına önem vermedilerse de ardından gelen nesil, Deylemliler gibi salt savaşçı bir yapıda olmaktan ziyade İran kültürü çeşitliliği ile çok yönlü bir hayat tarzını benimsediler. Onlar, edebiyat alanında Sâ mânîler kadar etkili olmasalar da kendi bünyelerinde Farisî şairleri bulunmaktaydı. Bu şairlerden Firdevsî, Bahâüddeve'nin sarayında hüsnükabul görmüştür.¹⁷³

Büveyhî emirlerinin Abbâsî halîfesini etkisiz hale getirmesi ve mahallî bölgelerde de farklı hanedanların kurulmasıyla oluşan çok merkezli bir dönemde ilim ve kültür hayatının siyasi bölünme sebebiyle zarar görmesi beklenirken aksine bu durum olumlu neticeler vermiştir. Zira çok merkezli bir ortam yeni başkentleri ve kültürel odak alanını beraberinde getirmiştir. Böylelikle şehir hayatı gelişerek farklı mahalli devletler prestij kazanmış, ilim ve kültür hayatında bir rekabet ortamı oluşmuştur.¹⁷⁴ Son olarak hilafet merkeziyetçiliğinin azaltılmasıyla toplumdaki her türlü dînî, mezhebî inanış ve görüş ile farklı türden bilimsel ve felsefî çalışmalar eskisine göre daha hür ve serbest bir ortama kavuşmuştur. Bundan dolayı bahsi geçen bu dönem “*hümanizm ve Dinî-fikri ve felsefî çoğulculuk devri*” olarak yorumlanmıştır.¹⁷⁵

¹⁷¹ Üçok, Bahriye, *İslam Tarihi Emevîler-Abbâsîler*, 113.

¹⁷² Güner, Ahmet; Azimli, Mehmet, “Büveyhîler”, *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, VII, 569.

¹⁷³ Ayrıntılı bilgi için bk. Züheyri, Mahmud Ganâvî, *el-Edeb fi zillî Benî Büveyh*, Kahire 1949 (Emane Matbaası).

¹⁷⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Muharrem Akoğlu, *Büveyhîler Döneminde Mu`tezile*, Ankara 2008.

¹⁷⁵ Güner, Ahmet; Azimli, Mehmet, “Büveyhîler”, *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, VII, 571.

İKİNCİ BÖLÜM

TESBÎTU DELÂİLİ’N-NÜBÜVVE ADLI ESERDEKİ SİYER RİVAYETLERİ

Tesbîtu Delâili’n-Nübüvve adlı eser Hz. Peygamber’in (sav) nübüvvetini ispat etmek için kaleme alınmış müstakil bir eserdir. Delâilü’n-Nübüvve tabiri, peygamberlik müessesesini ve bilhassa Hz. Peygamber’in (sav) peygamberliğini kanıtlamak amacıyla kaleme alınan eserler için kullanılır. Peygamberliğin hak olduğunu ispatlamak için ilâhî kaynaklı vuku bulan tabiatüstü mûcizeler, peygamberin getirdiği ilkelerin ilmî tahliller sonucu nübüvvetin ispatlanmaya çalışması bu eserlerin ana konusunu oluşturmaktadır. Allah’ın izni ve peygamberlerin eliyle gerçekleşen bu olağanüstü hadiseler muhatapların benzerini getirmesi açısından kendilerini aciz bırakması mûcize, nübüvveti ispatlaması ise delil olarak adlandırılmıştır.¹⁷⁶ Bu çalışmada incelenecek olan *Tesbîtu Delâili’n-Nübüvve* de delâil türü eserler kapsamına girmektedir.

Kâdî Abdülcebâr, Hz. Peygamber’in (sav) hayatını anlatırken kronolojik bir şekilde siyer anlatımından ziyade onun peygamberliğini delillendirmek amacıyla mûcize olarak gördüğü hadiseleri belli bir sıralama olmadan aktarmıştır. Bu aktarımı yaparken de hem akli hem de nakli rivayetler kullanarak Hadis-i şerîflere çok az yer vermiş, çoğunlukla akli mûcize kapsamında Kur’ân-ı Kerîm ayetlerini referans almıştır. Müellifin nübüvvet delili/ mûcize olarak addettiği hadiseler bu bölümde “Mekke Dönemi Siyer Rivayetleri” ve “Medine Dönemi Siyer Rivayetleri” olarak iki alt başlık şeklinde sistematik olarak sunulmaya çalışılacaktır:

I. MEKKE DÖNEMİ SİYER RİVAYETLERİ

A. İLÂHÎ YARDIM İLE GAYBÎ BİLGİ VERMESİ

Kur’ân-ı Kerîm’in vukuundan önce haber verdiği pek çok gaybî bilgi mevcuttur. Bunlardan biri Ebû Leheb kıssasıdır. Ebû Leheb, Hz. Peygamber’in amcası ve İslâm’ın en azılı düşmanlarından biridir. İslâmiyet’ten önce Peygamber ile olan dostluğu sebebiyle iki oğlunu (Utbe ile Uteybe) onun kızları (Rukiyye ve Ümmü Külsûm) ile

¹⁷⁶ Yavuz, Yusuf Şevki, “Delâilü’n-Nübüvve”, *DİA*, IX, 115.

evlendirmiştir. Ancak Hz. Muhammed, peygamber olduktan sonra aralarındaki dostluk ilişkisi düşmanlığa dönüşmüştür. Ebû Tâlib'in ölümüyle Hâşimîler'in reisi olan Ebû Leheb, ilk başlarda Hz. Peygamber'i himaye ettiyse de bu durum çok uzun sürmemiştir. Peygamber'in (sav) bütün müşriklerin cehennemlik olduğunu bildirmesi ve putlar aleyhindeki konuşması üzerine himayesini kaldırmıştır. Kendisini himaye edecek birisini aramak üzere Tâif'e giden Allah Resûlü'nü takip ederek onu yalanlamaya, insanlara karşı onun büyücü, sihirbaz veya mecnûn olduğunu söylemeye başlamış ve karısı -Ebû Süfyân'ın kız kardeşi- Ümmü Cemîl de bu süreçte kendisi ile birlikte peygamber düşmanlığını desteklemiştir. Hz. Peygamber'i (sav) rahatsız eden bu hareketler üzerine haklarında Tebbet sûresi¹⁷⁷ nâzil olmuştur.¹⁷⁸ Bu sûre Ebû Leheb ve karısı hayatta iken Mekke'de nâzil olmuştur. Bedir gazvesine katılmayan Ebû Leheb, yerine Âs b. Hişâm'ı göndermiş ve Bedir'de bozguna uğradıklarını öğrendikten birkaç gün sonra ise Mekke'de ölmüştür. Yakalandığı çiçek hastalığı sebebiyle oğulları kendisini gömememişlerdir. Bir süre sonra ücretle tuttıkları Sudanlılar'a defin işlemini yaptırmışlardır.¹⁷⁹ Bunda pek çok gaybî bilgi mevcuttur. Nitekim vahyolunan “*ona ne malı ne kazancı fayda verdi*” (Tebbet 111/2) sözü ile bu hadisenin Hz. Peygamber'in söylediği ve haber verdiği gibi olduğu anlaşılmaktadır. Aynı zamanda onun ve karısının alevli bir ateşte yanacakları da ileride olacak olan şeyleri bize bildirmektedir.¹⁸⁰ Bu sûrenin Mekke'de nâzil olmasını ve Hz. Peygamber'in (sav) bu ayetleri Ebû Leheb'in ve tüm düşmanlarının karşısında okumasını Kâdî Abdülcebbar bu hadisenin ilginç taraflarından biri olarak görmektedir. Çünkü bu sözler, düşmanların kinini arttırıp öfkelerini kabartan cinstendir. Buna rağmen müşrikler ne Peygambere zarar verip onu öldürme başarısında bulunabilmiş ne de âyetleri yalanlamak adına Ebû Leheb Müslüman olup sözün geçersizliğini ortaya koyabilmiştir.¹⁸¹

Mekke'de iken vuku bulan hadiselerden biri de şudur: O sırada Rumların elinde olan el-Cezîre topraklarına Farslılar'ın hâkim olmasıdır. Farslar'ın Müslümanlara olan şiddetli düşmanlıklarından dolayı müşrikler bu zafere çok sevindiler. Rumlar ise kitap ehli

---

¹⁷⁷ “*Ebû Leheb'in elleri kurusun! Kurudu da. Ona ne malı ne de kazancı fayda verdi. O, alevli ateşe atılacak. Dedikodu yapıp laf taşıyan karısı da. Boynunda ipten bükülmüş halat olacak.*”(Tebbet 111/1-5)

¹⁷⁸ Kapar, Mehmet Ali, “Ebû Leheb”, *DİA*, X, 178.

¹⁷⁹ Kapar, Mehmet Ali, “Ebû Leheb”, *DİA*, X, 178.

¹⁸⁰ Kâdî Abdülcebbar, *Tesbîtu Delâili'n-Nübüvve*, I, 38.

¹⁸¹ Kâdî Abdülcebbar, *Tesbîtu Delâili'n-Nübüvve*, I, 36.

oldukları için Hz. Peygamber'e ve ümmetine karşı çok ılımlı ve merhametli yaklaşım kendilerine emredilen ve nehyedilen şeylere kulak verirlerdi. Bundan dolayı Müslümanlar da Rumlar'ın mağlup olmasına üzüldüler. Bunun üzerine Allah, Resûlü'ne Rumlar'ın birkaç yıl (bid'î sinîn) içinde Farslar'a galip geleceğini ve Müslümanların üzüntülerinin sevince dönüşeceğini vahyetti.¹⁸² Rumlar'ın bu galibiyet haberi peygamber aracılığıyla bildirilince Hz. Ebû Bekir, Rûm yenilgisine sevinen müşriklerin yanına giderek: "Peygamberimiz haber verdi, vallahi Rumlar birkaç sene içerisinde Farslar'a galip gelecekler." dedi. Bunun üzerine müşriklerden Übey b. Halef ile üç yıla kadar gerçekleşeceği üzerine dokuz devesine bahse girdiler. Hz. Ebû Bekir durumu Hz. Peygamber'e anlatınca kendisine şöyle buyurdu: "fi bid'î sinîn 3-9 yıl arasındır, bahsi arttır ve süreyi uzat." Böylece Ebû Bekir, Übey b. Halef ile tekrar bir araya gelip ilk bahsi feshedip dokuz yıllığına yüz devesine tekrar bahse girdiler. Taraflardan biri ölürse birbirlerine vekillerini söylediler. Bu olaydan yaklaşık dokuz yıl sonra Hudeybiye günü Rumlar Farşlılar'ı topraklarından çıkardılar. Bunun üzerine Ebû Bekir'in vekili Abdullah b. Ebî Bekr, Übey b. Halef'in vekil olarak seçtiği oğlundan develeri aldı. Peygamber'in buyruğuyla bu develer fakirlere dağıtıldı.¹⁸³ Bu hadisenin olduğu dönemde müşrikler Müslümanlara göre daha üstün bir konumda oldukları halde Hz. Peygamber'in (sav) va'd ettiği bu zafer zaman içerisinde gerçekleşmiştir. Kâdî Abdülcebâr, bu olayın Peygamberin bildirdiği şekilde aynen vuku bulmasını onun peygamberliğinin delillerinden saymaktadır.¹⁸⁴

Hz. Peygamber'e ilâhî yardım ile bildirilen gaybî bilgilerden bir diğeri ise Kâbe'nin anahtarlarının alınacağına dair haber vermesidir. Peygamber (sav) hicretten önce Mekke'de iken Kâbe'yi ziyaret etmek istemiş fakat Osman b. Ebî Talhâ ona mânî olmuştur. Peygamber (sav) "Ey Osman böyle yapma! Bu anahtarı bir gün elimde göreceksin ve onu istediğim yere koyacağım." demiştir. Bunun üzerine Osman b. Ebî Talhâ "İşte o gün Kureyş aşağılanmış ve zayıflamış demektir" diyince Hz. Peygamber (sav) şöyle karşılık vermiştir: "Hayır, o gün Kureyş'in şerefi güçlenmiş ve artmış

¹⁸² "...Rumlar, yakın bir yerde yenilgiye uğradı. Fakat onlar birkaç yıl içinde (fi bid'î sinîn) galip gelecekler. Elbet Allah'ın dediği olur. O gün mü'minler sevinirler..." (Rum 30/2-4)

¹⁸³ Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîrû'l-Kebîr*, (thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte), I-V, Kahire 1986 (el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb), III, 402-405. Ayrıntılı bilgi için bk. Kâdî Abdülcebâr, *Tesbîtu Delâili'n-Nübüvve*, I, 59-61.

¹⁸⁴ Kâdî Abdülcebâr, *Tesbîtu Delâili'n-Nübüvve*, I, 61.

olacaktır.”¹⁸⁵ Bu hadise üzerine Müslümanlar Medine’ye hicret etmişler ve Mekke’nin fethedildiği gün Hz. Peygamber (sav) ile Osman b. Ebî Talhâ tekrar karşılaşmışlardır. Bunun üzerine aralarında geçen konuşmayı kendisine hatırlatan Peygamber, Kâbe’nin anahtarlarının kıyamete kadar kendilerinde kalacağını söylemiştir.¹⁸⁶ Güçsüz ve zayıf anında Rabb’inden aldığı yardım ile Kâbe’nin hâkimiyetinin kendilerinde olacağını bildiren Hz. Peygamber’in Kâbe’nin anahtarlarına eriştiği gün ilâhî yardım ile gaybtan haber verdiği bir kez daha görülmüştür.¹⁸⁷

Kur’ân, Allah Resûlü’ne ve onun şahsında tüm Müslümanlara yol göstericilik yapmaktadır. Bu kapsamda Hz. Peygamber’e bir sıkıntı anında müşriklere aldırış etmeyerek davetinden ve mücadelesinden asla vazgeçmemesi öğütlenmiştir.¹⁸⁸ Mü’minlere ise cahiller kendilerine sataştığı vakit “selam” diyerek geçmeleri salık verilmiş, boş laflarla karşılaştıklarında vakarla o mekânı terk etmeleri tavsiye edilmiştir.¹⁸⁹ Hz. Peygamber (sav) ashâbının galip geleceğini ve dininin muzaffer olacağını Allah’ın izni ile bildirdiği vakit müşrikler bunun asla olmayacağına dair yeminler edip kendisiyle dalga geçmiştir. İnkârcılara cevaben “*İnsan aceleci bir varlık olarak yaratılmıştır. Size alâmetlerimi göstereceğim, şimdi siz acele etmeyin!*”¹⁹⁰ âyeti vahyolunmuştur.¹⁹¹ Tehditkâr şekilde akıbetin ne olacağı ve zamanın kimi haklı çıkaracağını göreceklerini beyan ederek “*bekleyin bizler de bekleyenlerdeniz*”¹⁹² âyeti ile de müşriklere meydan okunmuştur. Bu ayetlerde kast edilen inkârcılar, Ebû Cehil, Ebû Leheb, Velîd b. Muğîre, Ukbe b. Ebî Mu’ayt, Âs b. Vâil ve onların benzerleridir. Allah, düşmanlarına karşı peygamberini desteklemiş ve ona kendisine itaat eden bir topluluğu müjdelemiştir. Zira Allah’ın dilemesiyle ensâr ve muhâcir kendisinin emrine girmiştir.¹⁹³

¹⁸⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Vâkîdî, *el-Meğâzî*, (thk. Marsden Jones), I-III, Beyrut 1966 (Âlemü’l-Kütüb), II, 837-838.

¹⁸⁶ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, (nşr. İhsan Abbas), I-IX, Beyrut 1968 (Dâru Sadr), II, 136-137; el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke ve mâ câ’e fihâ mine’l-âsâr*, (nşr. Rüşdî Sâlih Melhas) I-II, Beyrut 1979 (Dârü’s-Sekâfe), I, 266-267.

¹⁸⁷ Kâdî Abdülcebbar, *Tesbîtu Delâili’n-Nübüvve*, II, 437.

¹⁸⁸ Hicr 15/94.

¹⁸⁹ Furkân 25/63.

¹⁹⁰ Enbiyâ 21/37.

¹⁹¹ Kâdî Abdülcebbar, *Tesbîtu Delâili’n-Nübüvve*, I, 14.

¹⁹² Hûd 11/122.

¹⁹³ Kâdî Abdülcebbar, *Tesbîtu Delâili’n-Nübüvve*, I, 14-15.

B. SAHÂBEYE VA'D ETTİKLERİNİN GERÇEKLEŞMESİ

Hz. Peygamber (sav) insanlara davet amacıyla getirdiği ilke ve temeller ile muhataplarını aşına olmadığı bir durum ile karşı karşıya bırakmıştır. Böylece ashâb daha önce alışık olmadığı birtakım esaslar ile kendilerini değiştirme yoluna başvurmuşlardır. Bu değişime söz konusu olan ilke ve esaslar hayatın işleyişiyle bir uyum içerisinde olup aynı zamanda ümmetin Müslüman olmadan önceki yaşantıdaki alışkanlıklarından ve inançlarından daha iyi ve faydalı olduğu için başarıya ulaşmıştır. Zira bir ümmetin günlük yaşantısında alışık olmadığı şekilde eğitilmesi, kökleşen örf ve âdetlerinin değiştirilerek yanlış inanışlarının düzeltilmesi bir kişinin kısa sürede tek başına yapabileceği bir süreç değildir. Allah'ın Peygamberine vermiş olduğu bu mükemmel ilke ve esaslar ile cahillikte birbiriyle yarışan, ahlâkî yönelim ve tabiatları birbirinden farklı olan kimselerin oluşturduğu topluluktan hayırlı bir ümmet meydana gelmiş ve bu ümmet ardından gelen nesillerin yolunu aydınlatan bir kandil görevi görmüştür.¹⁹⁴

Hz. Peygamber'in (sav) hadislerinden ashâbını yaşanan tüm zorluklar karşısında gönül rahatlığı ve iç huzuru ile göğüs gererek metanetli olmayı öğrettiği, nefsin vesveselerine karşı büyük bir sabır ve kararlılıkla her zorluk sonunda bir kolaylık olduğunu düşündürdüğü, karşılaştıkları güç durumun üstesinden nasıl geleceklerini aktardığı ve bu durumları adım adım nasıl yönlendirdiği görülmektedir. Birçok sahâbî gibi Kureş'in bitmek bilmeyen eziyetlerine maruz kalan Habbâb b. Eret, Peygamberin huzuruna çıkarak müşriklerin kendilerine yapmış olduğu işkence ve eziyetleri hafifletmesi adına "Ey Allah'ın Elçisi! Allah'a bizim için dua etmeyecek, bize yardım dilemeyecek misin?" diyerek Allah'tan yükleri için kolaylık sağlamasını istedi. Bu sözler üzerine yüzü kızarmış bir şekilde yerine oturan Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Sizden önceki ümmetler içerisinde öyle mü'minler vardı ki, vücudunun üzerinde ne et ne de sinir parçası kalıncaya kadar demir taraklarla taranırdı yine de bu yapılanlar onu dininden vazgeçiremezdi. Ardından demir testere ile başı iki parçaya ayrılırdı da dininden dönmezdi. Allah bu davayı tamamlayacak ve dinini hâkim kılacaktır. Öyle ki, bir atlı yalnız başına San'a'dan Hadramevt'e kadar Allah'tan başkasından korkmayacak ve sürüsüne kurt saldırmayacaktır. Fakat

¹⁹⁴ Vekil, Muhammed es-Seyyid, *Üsüsü'd-da've ve âdâbü'd-duât*, Mansure 1991 (Dârü'l-Vefa), 84.

siz sabırsızlanıyorsunuz.”¹⁹⁵ Hz. Peygamber’in (sav) burada bahsettiği kişiler imanları uğruna daha ağır imtihanlardan geçerek ashâba dolaylı yoldan örnek olmuştur. Aynı şekilde Ammâr b. Yâsir ve ailesine yapılan eziyet, işkence ve zulümler karşısında Hz. Peygamber (sav) çok üzülür ve onlara şu şekilde dua eder: “Allah’ım sen Yâsir ailesini bağışla!” ve onlara, “Sabredin ey Yâsir ailesi, size müjdeler olsun! Sizin mükâfatınız cennettir” sözleriyle müjde vermiştir.¹⁹⁶

Câhiliye devrinde insanlar kabile düzeninde yaşamaktaydı. İnsanlar kendi aileleriyle, akrabalarıyla, arkadaş ve komşularıyla iyi ilişkiler yürütmekteydi. Toplumda hürler, köleler ve azât edilmiş köleler bulunmaktaydı. Bu hiyerarşik toplum düzeninde herkes kendi statüsünde olan kişilerle ilişkilerini yürütmekteydi. İslâmiyet geldikten sonra Müslümanlığı seçen kişiler, kendilerine karşı çıkan kişi anne babası dahi olsa davasından dönmemeye kararlı idi. Kimi zaman kabile büyükleri, kimi zaman kardeşleri, akrabaları, arkadaşları Müslüman olan sahâbeyi davasından döndürmek için ellerinden geleni yapmaktaydı. Allah’ın davetini kabul edip Hz. Peygamber’in (sav) yolunu takip eden kişiler hayat düzeni olarak açlığa, susuzluğa, işkence ve eziyete maruz kalarak zorluklar ile karşılaştılar. İşte kendilerine teklif edilen bu İslâm davası ile Hz. Peygamber (sav) ashâbını ilk zamanlarda yaşadıkları toplumda çeşitli sıkıntı ve zorluklara maruz bırakarak onları rahatlıktan yorulmaya, barıştan ise düşmanlığa çıkardığı halde onlar bu risâlet davetine icâbet ettiler. Alışık olmadıkları bu duruma mecbur bırakılıp her türlü zahmet ve külfete rağmen bu yolda sabırla ilerlemeleri Hz. Peygamber’in (sav) nübüvvetinin delillerindendir. Bu sayılanların nübüvvetin delili olması ise Hz. Peygamber’in (sav) sahâbeyi çileli bir yola davet etmiş olmasından ziyade Kâdî Abdülcebbâr yine kendisi şu şekilde açıklamıştır: “Ashâbının ona itaatini ve tasdikini, kavminin onu onaylamasını, gelecekte askerlere ve kalabalık bir topluluğa sahip olmuş olmasını onun nübüvvetinin delillerinden saymıyoruz, sadece bu vuku bulmuş olayları önceden haber vermesi ve haber verip açıkladığı şekilde gerçekleşmesini onun nübüvvetinin delillerinden kabul ediyoruz.”¹⁹⁷

Hz. Peygamber (sav) ümmetine yüklemiş olduğu bu zorluk ile onların alışlagelmiş olan hayat tarzlarına ters olduğu için alışmadıkları şartlarla sorumlu tutmuştur. Nitekim

---

¹⁹⁵ Buhârî, *Menâkibü'l-Ensâr*, 29.

¹⁹⁶ Hâkim en-Nîsâbü'rî, *Müstedrek ale's-Sahîhayn*, I-IV, Beyrut 1978 (Dârü'l-Fikr), III, 432.

¹⁹⁷ Kâdî Abdülcebbâr, *Tesbîtu Delâili'n-Nübüvve*, I, 10.

onları Allah'tan (cc) başka tapındıkları ilâhları inkâr etmeye, atalarının dinlerinden uzaklaşmaya, o güne kadar yapmış olduklarının sapkın işler olduğunu kabul etmeye, canlarını, mallarını ve kanlarını kendisine itaat etmeye ve Allah yolunda cihâd için diğer milletlerle savaşmaya davet etmiştir.¹⁹⁸ Çünkü Hz. Îsâ (as) ve kendisinden önce gelmiş olan peygamberler hazırlanmış ve bilinen bir topluluğa davet için gönderildi. Hz. Peygamber (sav) ise kendisinden önce gelen peygamberlerin aksine putperest, ba's ve meâdı inkâr eden, nübüvveti, temizliği, namazı, orucu ve zekâtı bilmeyen, fazlasıyla kibirli, acıma hissi olmayan ve utançtan kurtulmak adına kendi zürriyetini öldüren bir kavme peygamber olarak geldi.¹⁹⁹

Kur'ân-ı Kerim'de, geçmiş peygamberler ve ümmetleri, mücadeleleri, tarihte yaşamış bir kısım milletlerin ve hükümdarların meselleri hakkında bilgi verilir.²⁰⁰ Aynı şekilde Hz. Peygamber (sav) Mekke'de iken *“Kur'ân'ı sana indiren Allah, muhakkak seni dönülecek yere tekrar döndürecektir...”*²⁰¹ hitâbıyla müjdelenmiş; Hudeybiye'de ise *“Allah dilerse, siz güven duygusu içinde başlarınızı tıraş etmiş veya kısaltmış şekilde korku duymadan Mescid-i Harâm'a gireceksiniz...”*²⁰² âyetiyle Mekke'nin fethine işaret edilmiştir. Buna benzer olarak hadis-i şerîflerden de örnek vermek mümkündür: Resûlullah (sav) Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman ile Uhud Dağı'na çıktığı esnada dağ sallanınca Hz. Peygamber *“Ey Uhud, sakın ol! Üzerinde bir peygamber, bir siddîk ve iki şehit var.”*²⁰³ buyurmuştur. Aynı şekilde *“Bedir savaşından bir gün önce Hz. Peygamber'in (sav) müşrik liderlerinin kimin nerede öldürüleceğini tek tek haber vermesi ve bildirdiği şekilde hadisenin vuku bulması”*²⁰⁴ ile Allah'ın yardımıyla Hz. Peygamber'in (sav) vermiş olduğu haberlerin aynen gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber'e (sav) vahyedilen geçmiş ve gelecekte haber veren bu bilgilerin mûcize mi yoksa mûcizeyi destekleyen bir tekmile mi olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Fahreddin Râzî, gaybtan haber verilmesinin Resûlullah'ın

¹⁹⁸ Kâdî Abdülcebbar, *Tesbîtu Delâli'n-Nübüvve*, I, 10.

¹⁹⁹ Kâdî Abdülcebbar, *Tesbîtu Delâli'n-Nübüvve*, I, 9.

²⁰⁰ Örnek olarak bk. el-Bakara 2/30-61, 78-88, 92-93; Âl-i İmrân 3/33-55, 93-187; en-Nisâ 4/153-158; el-Mâide 5/12-13, 20-34; Meryem 19/16,41,51,54,56; el-Ahkâf 46/21.

²⁰¹ el-Kasas 28/85.

²⁰² el-Fetih 48/27.

²⁰³ Tirmizî, Menâkıb, 18.

²⁰⁴ Müslim, Cennet, 76.

mûcizelerinden olduğunu ifade etmiştir.²⁰⁵ Teftâzânî ve Cürçânî, Hz. Peygamber'in (sav) mûcizelerinden biri olduğunu ileri sürmekle birlikte bu haberlerin Kur'an'ın eşsizliğinin delili olduğunu söylemiştir.²⁰⁶ Ebu Mansûr Muhammed el-Mâtürîdî, Hz. Peygamber'in (sav) aktarmış olduğu bu haberleri hissî mûcize olarak kabul etmiştir.²⁰⁷ Ebu'l-Muîn en-Nesefî, Hz. Peygamber'in (sav) bildirdiği ve Kur'an-ı Kerim'de anlatılan gaybî haberlerin üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmuş ve bu haberlerin aklî mûcize olduğunu ileri sürmüştür.²⁰⁸ Kâdî Abdülcebâr ise bu görüşlerin dışında Hz. Peygamber (sav) tarafından haber verilen ve Kur'an tarafından da onaylanan gayb ile ilgili bilgilerin aynen vuku bulması Kur'an'ın hak kitap olduğunu göstermektedir.²⁰⁹ Aynı zamanda Allah Resûlü, diğer peygamberler ve onların kitapları hakkında bir bilgi sahibi olmadığı halde onlardan haberler vermiştir. Bu haberler hakkında kimseden eğitim almamış ve diğer peygamberlerle görüşmemiş ümmî bir peygamberdi. Bu durum, dönemin insanları tarafından bilinmekte ve Kur'an'da da zikredilmektedir.²¹⁰ Ümmî olan bir Peygamberin geçmiş ve gelecek hakkında ashâbına bilgi vermesi onun nübüvvetinin delilleri kapsamına girdiğini kabul eden Kâdî Abdülcebâr, "*İşte bu anlatılanlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindedir. Bundan önce ne sen onları biliyordun, ne de kavmin! Sabret, çünkü iyi son Allah'tan sakınanlarındır.*"²¹¹ mealindeki ayeti de buna referans göstermiştir. Allah'tan vahiy yoluyla aktarılan bilgilerin insanlar ve peygamber tarafından önceden bilinmediği ve bu durumun nübüvvetin delili/ mûcize olduğu açıkça ifade edilmiştir.²¹²

C. İSRÂ HADİSESİ

Hz. Peygamber (sav) karşılaştığı tüm zorluklara rağmen insanlara dinini tebliğ etmeye devam etmiştir. Kureys'in olumsuz tavırları, Tâif'te yaşamış olduğu eziyetler, hac

²⁰⁵ Fahreddin Râzî, *el-Mebâhisü'l-Meşrikîyye*, (nşr. Muhammed el-Mu'tasım Billâh el-Bağdâdî), I-II, Beyrut 1990 (Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi), II, 555-556.

²⁰⁶ Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, I-II, İstanbul 1887 (Dârü'l-Tıbbâti'l-Âmire), II, 184, 187, 188; Cürçânî, Seyyîd Şerîf, *Şerhu'l-Mevâkıf*, (tsh. Muhammed Bedreddin en-Na'sânî), I-VIII, Kum 1991 (İntişarat-ı Şerîf Radi), VIII, 246, 252-253, 258-259, 260.

²⁰⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd* (thk. Fethullaf Huleyf), Beyrut 1982 (Dârü'l-Meşrik), 204.

²⁰⁸ Ebü'l-Muîn en-Nesefî, *Tebseratü'l-Edille*, (thk. Salame Claude), I-II, Dimaşk 1990 (Institut Français de Damas), I, 463-495, 499, 500-502.

²⁰⁹ Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 569-570.

²¹⁰ el-Ankebût 29/48.

²¹¹ Hûd 11/49. Ayrıca bk. Yûsuf 12/102.

²¹² Kâdî Abdülcebâr, *Tesbîtu Delâilü'n-Nübüvve*, I, 88.

mevsimi dışarıdan gelenlere kendini ve dinini anlattığında karşılaştığı hakaretler onu yine davasından döndürmemiştir. Bu konuda üzüldüğü durum ise insanların Allah'ın dinini kabul etmeyip Rablerine iman etmemesi olmuştur. Hz. Peygamber'in bu üzüntüsü Kur'ân ayetinde görülmektedir.²¹³ Allah, ümmetine karşı bu denli şefkatli olan Peygamberini indirdiği ayetlerle teselli etmeye çalışarak önceki peygamberlere vermediği bir ödül vermiştir: İsrâ ve Mi`râc.

Sözlükte “gece yolculuğu yapma, gece yürüyüşü” anlamına gelen sery kökünden türeyen isrâ kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de mâzî sîgasıyla kullanılmış olup on yedinci sûre olan İsrâ sûresinin adı olmuştur. Kur'ân'da isrâ hadisesi şöyle yer almaktadır: “Kendisine âyetlerimizi göstermek için bir gece, kulunu Mescid-i Harâm'dan etrafını mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allâh tüm eksikliklerden münezzehtir. O, Semî ve Basîr'dir.”²¹⁴ İsrâ, Hz. Peygamber'in (sav) bir gece Mekke'deki Mescid-i Harâm'dan Kudüs'teki Mescid-i Aksâ'ya götürülmesiyle gerçekleşen olağanüstü hadiseye verilen addır. Kur'ân'da açıkça belirtilmeyen ancak hadis kaynaklarında zikredilen mi`râc hadisesi de bu gece yolculuğunun ardından Hz. Peygamber'in (sav) göklere yükselerek Allah katına yaptığı yolculuğu anlatan bir olaydır.<sup>215</sup> Mescid-i Aksâ'dan göklere yapılan mi`râc için “...sana gösterdiğimiz o temaşayı sırf insanları sinama vesilesi kıldık...”²¹⁶ âyeti delil olarak kabul edilebilir.²¹⁷ Âyette kast edilen temaşa için İbn Abbâs şöyle demektedir: “O, Resûlullah'a gösterilen gözle görmedir, uyku esnasında görülen bir rüya değildir.”²¹⁸

Hicretten yaklaşık 1-1,5 yıl önce vuku bulduğu kesin olarak bilinen İsrâ hadisesinin mahiyeti, tarihi, oluşu ve sayısı gibi nitel konularda ihtilaflar mevcuttur. Bu hadiseye yönelik yapılan en ciddi tartışma ise bedenen mi rûhen mi yapıldığı konusudur.²¹⁹

Kelâm ve hadis âlimlerinin birçoğu bu olayın bedenen ve uyanık bir halde vuku bulduğu görüşünü benimsemektedir. Âyette geçen “abd” kelimesi ruh ve beden birlikteliğiyle Hz. Peygamber'in kast edilmesidir. Âyetin başındaki subhâne (tenzih)

---

²¹³ “Sen, onlar Kur'ân'a iman etmiyorlar diye üzüntüden neredeyse kendini helak edeceksin.” (Kehf 18/6); “Onlar inanmıyorlar diye neredeyse kendini helak edeceksin.” (Şuarâ 26/3)

²¹⁴ İsrâ, 1.

²¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Salih Sabri Yavuz, “Mi`râc”, *DİA*, XXX, 132.

²¹⁶ İsrâ, 60.

²¹⁷ Gündoğar, Hamdi, *İslâm İtikadında Sünnet*, 145.

²¹⁸ Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr*, 42.

²¹⁹ Yavuz, Salih Sabri, “Mi`râc”, *DİA*, XXX, 132.

ifadesi hadisenin büyüklüğüne işaret etmektedir ki bundan dolayı âyetin zâhirini te'vil etmeyi gerektiren bir sebep yoktur. Şayet isrâ ve mi`râc rüyada gerçekleşmiş olsaydı bu sıradan bir hadise olmuş olacak ve Kureyşliler'in inkârını gerektirmeyecekti. Bununla birlikte “Sana gösterdiğimiz rüyayı... insanlar için imtihan vesilesi kıldık.”²²⁰ meâlindeki âyette geçen “rüya” kelimesi gözle görmeyi ifade etmekte olup uyku halinde görülen bir rüya kast edilseydi bu imtihan vesilesi olmayacağı iddia edilmektedir. Aynı zamanda Abdullah b. Abbâs'ın “rüya” kelimesinin “gözle görme” olduğunu vurgulaması da bu yorumu desteklemektedir.²²¹

Bu yolculuğun rûhen yapıldığını kabul eden âlimler, Hz. Âişe'nin “Resûlullah bedeni yerinden ayrılmadan ruhuyla yolculuk yapmıştır” ve Muâviye'nin “İsrâ yalnızca Allah katından gelen sadık bir rüyadır” şeklinde yapmış oldukları beyanlarını ve Hasan-ı Basrî'nin bu rivayetlere itiraz etmemesini delil olarak kabul etmişlerdir.²²² Âyette geçen “abd” kelimesi sadece ruhu anlatır. Çünkü insan bedeni değişkenliği gösterirken ruh değişmez. Ruhun gerçekleşme olarak vuku bulan isrânın olağanüstü bir hadise olmadığını iddia eden bu âlimler mi`râcı olağanüstü kabul edip her ruha nasip olmayacağını belirtmişlerdir.²²³ Aynı zamanda bu görüşü savunan âlimler İsrâ sûresinde geçen 60. âyetteki “rüya” kelimesinin gözle görmeden ziyade düşte görme olduğunu ifade etmişlerdir.²²⁴

Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî* adlı eserinde mi`râc hadisesini kabul etmesine rağmen<sup>225</sup>, *Tesbîtu Delâili'n-Nübüvve* adlı eserinde mi`râc hadisesinden hiç bahsetmediği görülmektedir. Bunun sebebi ile ilgili eserde herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. İsrâ hadisesi ise detaylı bir şekilde eserde yer almaktadır.²²⁶

Kâdî Abdülcebbar, İsrâ hadisesinin kendi içinde birçok mücizeyi barındırdığını aklı olarak temellendirmeye çalışmaktadır. Hz. Peygamber'in bir gecede Mekke'den Kudüs'e gidip gelmesi, yolda karşılaştığı Kureyş kervanı hakkında bilgiler verip hangi

---

²²⁰ İsrâ, 17/60.

²²¹ Buhârî, Menâkibu'l-Ensâr, 43. Detaylı bilgi için bk. Salih Sabri Yavuz, “Mi`râc”, *DİA*, XXX, 133.

²²² İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, (thk. Mustafa es-Sekkâ), I-II, Kahire 1936 (Mustafa el-Bâbî el-Halebî), II, 40-41.

²²³ Fahreddin Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb: et-Tefsîru'l-Kebîr*, (nşr. Muhyiddin Abdülhamîd), I-XXXII, Kahire 1934-62 (y.y.), V, 541-545.

²²⁴ Ebu'l-Fazl es-Süyûtî, *el-İsrâ ve'l-Mi`râc*, (thk. Muhammed Abdülhakîm Kâdî), Kahire 1989 (Dârü'l-Hadis), 151.

²²⁵ Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, XVI, 419.

²²⁶ Kâdî Abdülcebbar, *Tesbîtu Delâili'n-Nübüvve*, I, 46-48.

yoldan hangi vakitte döneceklerini haber vermesi, Beytü'l-Makdis ve çevresi hakkında kendisine sorulan sorulara doğru cevaplar vermesi onun nübüvvetinin delilini ispatlamaktadır. Nitekim Kureyş'in gelen kervanı sorgulaması ve bilgilerin doğruluğunu görmesi de bu meseleyi ne kadar ciddiye aldıklarını göstermektedir. Bu olay bazındaki âyet ve alâmetlere bakıldığında daha nice gaybî bilgiler olduğu görülmektedir.²²⁷

Kâdî Abdülcebbar, İsrâ hadisesini anlattıktan sonra buradaki hususlardan nübüvvetin delilli olduğunun ispatını da yine kendisi yaparak bu bilgilerin kendisine nasıl ulaştığı ile ilgili oluşabilecek şüphelere yer vermiştir. Her şeyden önce Allah (cc) İsrâ'yı peygamberliğinin bir delili kılmış ve okunan bir Kur'ân/ âyet yapmıştır. Bu âyetleri ise Kureyş, Yahudi, Hıristiyan dâhil tüm düşmanları işitmekteydi. Aynı zamanda bu kişiler dinlerinden dolayı Hz. Peygamber'e (sav) karşı en acımasız şeyleri yapabilecek hırslı kişilerdi. Bunların yanında her şart ve durumda kendisine inanan ve bağlılık konusunda şüphe duymayan ashâbı da vardı. Bu şekilde her an bir açık arayıp İslâm'ı ve peygamberi karalamaya çalışan bir topluluğun içinde Resûlullah ne kadar dikkat etmesi gerektiğinin farkındaydı. Kısacası İsrâ'nın Kur'ân'da âyet olarak geçmesi bile bu konuda şüpheye yer bırakmayacak şekilde delildir.²²⁸

Hz. Peygamber'i (sav) "el-Emîn" olarak adlandırıp mallarını emanet eden bir topluluk, herhangi bir açığı olmadığı halde nübüvvetini ilan ettikten sonra onu yalancılıkla, büyücülükle veya sihir yapmakla itham etmeye başlamıştır. Kendisinin bir eksiğini gördüklerinde şahsına, ümmetine, dinine saldırıya geçmeye hazır olan düşman topluluğunun içinde Allah'tan aldığı vahyi eksiksiz, şeksiz, şüphesiz tebliğ etmiştir. Bu vahyolunan âyetler kimi zaman müşrikleri tehdit etmekte kimi zaman da dinlerinin-atalarının yolunun fasitliğini anlatmakta idi. Maddî gücünün zayıf olduğu bir halde kendisinden şan, şöhret, makam, mevki olarak yüksek konumda olan kişilere aldırış etmeden risâlet görevini yapmak âciz kimselerin yapacağı bir durum değildir. Hz. Peygamber (sav) de böyle bir toplumda gücünü önce Rabbinden sonra kendisine sorgusuz şekilde itaat eden ashâbından almaktaydı. Nitekim böyle azgın bir düşmanın bulunduğu bir toplumda davasını kanıtlayamayacağı bir iddia da bulunmak güvendiği

---

²²⁷ Kâdî Abdülcebbar, *Tesbîtu Delâili'n-Nübüvve*, I, 48.

²²⁸ Kâdî Abdülcebbar, *Tesbîtu Delâili'n-Nübüvve*, I, 49.

bir dayanağı olmayan kişinin yapacağı iş değildir. Bu da Hz. Peygamber'in Allah'tan almış olduğu gücünü, cesaretini ve nübüvvetinin delilini gözler önüne sermektedir.²²⁹

Câhiliye Arap toplumunda İsrâ hadisesi vb. gibi hususlarda derin bilgisi olmayan kimseler gerçek olup olmadığını öğrenmek için bir yol bulabilir. Nitekim Kudüs'e gidiş gelişin iki ay sürdüğü bir dönemde Hz. Peygamber'in (sav) bunu bir gecede gittiğini iddia etmesi, kendisine sorulan sorulara verdiği cevaplar ile muhataplarını şaşırtması da nübüvvetinin delilidir. Çünkü insanlar kendisinden bir hüccet/delil istemekteydi, Peygamberin kendisine Şam'a giden kervanların durumu sorulmuş, kervanın onun söylediği vakitte söylediği mevkiden gelmesi insanların hayretini arttırmıştır. Aynı zamanda müşriklerin daha buna benzer diğer soru ve cevapları ile Kureyş'in aklının ve zekâsının gücü görülmektedir. Hz. Peygamber'in (sav) durumunu ciddiye alıp sorgulamaları da hiçbir bilgisi olmayan birinin bile kolaylıkla ikna olup Peygambere tabi olabileceğini göstermektedir. Bu hadise karşımıza Peygamberin nübüvvetinin çok kuvvetli bir delili olarak karşımıza çıkmaktadır.²³⁰

D. AY'IN YARILMASI

Sözlükte “yarılma, bölünme” anlamına gelen inşikâk kelimesi ile “ay, uydu” anlamına gelen kamer kelimesinin birleşmesiyle oluşan inşikâku'l-kamer terimi “ayın ikiye yarılması” demektir. Şakku'l-kamer tabiri de bu anlamda kullanılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de geçen “*Kıyamet (saat) yaklaştı ve ay yarıldı*” âyetinde²³¹ bu ifade kullanılmaktadır.²³²

Ayın yarılma hadisesi Mekke döneminde vuku bulmuştur. Hz. Peygamber (sav) bir grup sahâbi ile dolunaylı bir gecede yürürken müşriklerden bir grup yanlarından geçerken, “Yâ Muhammed! Şayet sen dediğin gibi peygamber isen Rabb'ine söyle şu ayı ikiye ayırsın!” Resûlullah (sav), Allah'a bunun olması için dua etti ve ay Allah'ın izniyle ikiye bölündü. Bu hadiseye tanık olan müşrikler imân etmek bir yana “Dostunuza istediğiniz sihri yaptırın, çünkü onun sihri arzdan semâya ulaştı” sözleriyle inkârlarında devam etmişlerdir. Ardından bu olayla ilgili Kamer Sûresi birinci ve ikinci âyetler nâzil

²²⁹ Kâdî Abdülcebâr, *Tesbîtu Delâili'n-Nübüvve*, I, 49-50.

²³⁰ Kâdî Abdülcebâr, *Tesbîtu Delâili'n-Nübüvve*, I, 50.

²³¹ Kamer 54/1.

²³² Çelebi, İlyas, “İnşikâku'l-Kamer”, *DİA*, XXII, 343.

olmuştur: “*Kıyamet (saat) yaklaştı ve ay yarıldı. Onlar bir mûcize gördüklerinde yüz çevirerek ‘Bu geçmişten beri gelen bir sihirdir!’ derler.*” Bu hadise Hz. Peygamber’in (sav) doğruluğunu ve nübüvvetini kanıtlayan en büyük mûcizelerden ve en kıymetli delillerdendir.²³³

Siyer kitaplarında da yer alan ayın yarılması hakkında birtakım itirazlar olmasına rağmen Kâdî Abdülcebâr, bu mûcizeye kesin gözüyle bakmış ve yapılan itirazları tek tek aklî deliller ile çürütmüştür. İtiraz edenlerin ise neden yanıldığından yola çıkarak ispatını temellendirmeye çalışmıştır. Aynı zamanda Mu’tezilî âlimlerden de itiraz edenlere cevaplar vererek bu kişileri eleştirmiştir.²³⁴

Ay’ın yarılmasıyla ilgili bilgilere nereden ulaşıldı? Bu bilgi zorunlu mu yoksa delil ile mi bilindi? Bu konu hakkında sorulan sorulara cevaben Nazzâm²³⁵ şüphe edip “Şayet ay yarılmış olsaydı doğu ve batı halkları bunu müşahede etmiş olurlardı. Fakat bu hadise kıyamet vaktinde vuku bulacaktır ve kıyametin alâmetlerindendir”²³⁶ dedi. Nazzâm’ın bu cevabına istinâden Kâdî Abdülcebâr şöyle karşılık vermiştir: “Bu zorunlu olarak bilinecek bir bilgi değildir. Biz bunu istidlâl yönetimiyle (akıl ile) bilebiliriz. İstidlâl ve nazarda eksiklik yapan bir kimse Nazzâm gibi yanılır. Bunun delâleti ise, ayın yarılma hadisesinden sonra Kamer sûresinin âyetlerinin okunmasıdır. Şayet bu hadise vuku bulmamış olsaydı, Resûlullah dost ve düşmanlarına karşı kendisini yalancı durumuna düşürmüş olurdu. Öyleyse nübüvvet iddia eden, insanların ona tâbi olmasını ve onu tasdiklemesini isteyen Allah Resûlü bunu neden yapsın? Düşünen bir kişi böyle aşırıya kaçmaz.”²³⁷

Kâdî Abdülcebâr, Resûlullah’ın bu hadisesinin nübüvvetine delil olmadığını iddia edenleri niçin reddettiğini ise şu şekilde açıklamaktadır: “Bu olayın nübüvmete delil olmadığını iddia eden kimse ile Kur’ân ve benzeri mûcizeleri dürüstlüğüne ve nebîliğine delâleti kabul etmeyen kimse arasında bir fark yoktur. Şayet Nazzâm dâhil bu kimseler kendi hatalarını ve cehâletlerini ortaya koymaktadır.”²³⁸

Kamer sûresinin birinci ve ikinci âyetlerinde geçmiş bir hadiseden bahsederek mâzi kullanılmıştır. Allah, “*Kıyamet yaklaştı ve ay yarıldı*” (Kamer, 1) âyetiyle mâzi ile

²³³ Kâdî Abdülcebâr, *Tesbîtu Delâilî’n-Nübüvve*, I, 55.

²³⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Kâdî Abdülcebâr, *Tesbîtu Delâilî’n-Nübüvve*, I, 55-59.

²³⁵ Ebû İshâk İbrâhîm b. Seyyâr en-Nazzâm (v. 231/845). Basra Mu’tezile ekolünün önde gelen kelâmcılarından.

²³⁶ Kâdî Abdülcebâr, *Tesbîtu Delâilî’n-Nübüvve*, I, 55.

²³⁷ Kâdî Abdülcebâr, *Tesbîtu Delâilî’n-Nübüvve*, I, 56.

²³⁸ Kâdî Abdülcebâr, *Tesbîtu Delâilî’n-Nübüvve*, I, 56

uyumlu mâzi fiil kullanmıştır. Şayet kıyamette ayın yarılmasından bahsetmek isteseydi, ‘kıyamet yaklaştı ve ay yarılacak’ veya ‘kıyamet ve ayın yarılması yaklaştı’ diyebilirdi. Fakat Allah, “...ay yarıldı” diyerek bunun olmuş bitmiş bir hadise olduğunu bizlere bildirmektedir. Ardından vahyedilen ikinci âyet ile de bu sözle uyumlu olacak şekilde Allah şöyle buyurmuştur: “*Onlar bir mûcize gördüklerinde yüz çevirerek ‘Bu geçmişten beri gelen bir sihirdir!’ derler.*” Nâzil olan bu ikinci âyet-i kerîme ile bu hadisenin gerçekleşmiş ve meydana gelmiş olduğu anlaşılmaktadır. Zira gerçekleşmemiş ve olmamış bir hadise için böyle bir âyetin nâzil olması mümkün değildir. Kısacası Allah ayın yarılmasının görülen bir mûcize ve sabit bir hüccet olduğunun delilini haber vermektedir.²³⁹ Mu’tezilî âlimlerinden olan Zemahşerî de ayın yarılmasının kıyamet günü kopacağını iddia edenlere, bunun kabul edilemeyeceğini söyleyerek itirazını yapmıştır. Zemahşerî’ye göre, Kâmer sûresinin birinci âyetinde bu olaya işaret edildikten sonra ikinci âyetle aslında bu olayın kıyamet günü vuku bulacağını söyleyenlerin yanlışlığı ortaya çıkmıştır.²⁴⁰

Nazzâm’ın bu hadiseyi bütün insanların müşahede etmemesine yönelik eleştirisine Kâdî Abdülcebâr şöyle cevap vermiştir: “İnsanlar bu hadise için belli bir vakitte sözleşmiş değillerdi. Şayet mûcizeye tanık olmak için kendi aralarında anlaşmış olsalardı, art niyetli ve hilekâr insanlar bu olağanüstü olayın kendisinden sâdir olduğunu iddia edebilirdi. Nasıl ki ay tutulduğunda insanların bir kısmı uyuduğu için ona şahitlik edemiyorsa ve kısa bir süre içinde ay eski haline dönüyorsa aynı durum bu mûcize için de mümkün olabilir. Ay yarılıp onu görmeyi talep edenler gördükten hemen sonra ay eski haline dönerse bütün insanların o âna tanıklık edememesi bunun olmamış olduğu anlamına gelmez. Böylece Nazzâm’ın şüphesinin bâtil olduğu buradan da anlaşılmaktadır.”²⁴¹

Kâdî Abdülcebâr bahsi geçen mûcize hakkında son olarak sahâbenin icmâmını örnek olarak sunmaktadır. Sahâbenin bu hadiseyi birbirlerine anlatması ortada bir şüphe, korku ve tereddütün olmadığını göstermektedir. Sahâbenin icmâ ettiği bir konuda da sonradan gelenlerin muhalefetine itibar edilemeyeceği görüşünü savunmaktadır. Bu

²³⁹ Kâdî Abdülcebâr, *Tesbîtu Delâilî'n-Nübüvve*, I, 56-57.

²⁴⁰ Zemahşerî, *Keşşâf an Hakâik-i Gavâmizi't-Tenzîl*, (thk. Muhammed Abdusselâm Şâhîn), I-IV, Beyrut 2009 (Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye), IV, 420-421.

²⁴¹ Kâdî Abdülcebâr, *Tesbîtu Delâilî'n-Nübüvve*, I, 57-58.

konu hakkında icmâ edildiğinin delilini de Huzeyfe b. El-Yemân²⁴²,ın Medâin’de insanlara yaptığı şu konuşmada anlaşılmaktadır: “Beş şey vuku buldu: Rûm, kamer, duhân, badşe ve lizâm.”²⁴³ Bu hadisenin sahâbe arasında konuşuluyor olması, akli bir delil olarak karşımıza çıkmaktadır. İster Müslüman ister gayr-i Müslim olsun akıl sahibi olan her kişi üzerinde bu davetin bağlayıcılığı vardır.²⁴⁴

Ayın yarılma hadisesinde çıkan eleştirilere cevap vermeye çalışan Kâdî Abdülcebâr, eleştiri yapan kişileri sözleriyle ağır bir şekilde tenkit etmiştir. Bu kişiler kendi mezhebine mensup olsa dahi hiçbir şekilde sözlerini yumuşatmamıştır. Kendisi de bu konuda mezhebinin istidlâl yöntemini uygulayarak nübüvvetin delillerini ortaya koymaya çalışmıştır. Nazzâm’ın iddiası ise, böyle önemli bir mûcize vuku bulmuş olsaydı mütevatir haber olarak kaynaklarda zikredilirdi fakat âhad haber olduğu için Müslümanlar açısından kâfirlere karşı şüphe bıraktığı için vuku bulmuş olması şüpheli olduğu yönündedir.²⁴⁵

E. YILDIZLARIN KAYMASI

Yıldızların kayması ve gökyüzünün bu yıldızlarla dolması Mekke’de iken vuku bulan alâmetlerden biri olup alışılmışın dışında bir mûcizedir.²⁴⁶ Bu duruma cinlerin ve şeytanların gayb âlemini dinleme girişimi demek de yerinde olacaktır. Nitekim bu dinleme girişimi Kur’ân-ı Kerîm’de farklı sûrelerde zikredilmiştir: Cin 72/8-10, Hicr 15/16-18, Sâffât 37/6-10, Mülk 67/5. Âyetlerde yıldız kayması anlamında kullanılan “şihâb” (شهاب) kelimesini Râgıb el-İsfahânî “yanan ateşten çıkan ışık, alev topu” olarak yorumlamıştır.²⁴⁷ Müfessirler ise şihâb kelimesini “yıldız veya parlak yıldız”²⁴⁸ ve “ateş

²⁴² Yazma eserde Huzeyfe b. Mâlik yazmaktadır. Doğrusu Huzeyfe b. El-Yemân olmalıdır. Bilgi için bk. Kâdî Abdülcebâr, *Tesbîtu Delâili’n-Nübüvve*, (çev. M. Şerif Eroğlu, Ömer Aydın), İstanbul 2017 (Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı), 132.

²⁴³ Rûm, Rûmların Farşlıları yenmesi (Rûm Sûresi); kamer, ayın yarılması (Kamer Sûresi); duhân, Duhân sûresinde anlatılan hadiseler; badşe, Bedir savaşındaki şiddetli öldürme; lizâm, Bedir’de esirlerin ele geçirilmesi durumları kast edilmektedir. Ayrıntı için bk. İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye fî Garîbi’l-Hadîs ve’l-Eser*, (thk. Tahir Ahmed Zavi, M. Muhammed Tenahî), I-V, Kahire 1963, IV, 56.

²⁴⁴ Kâdî Abdülcebâr, *Tesbîtu Delâili’n-Nübüvve*, I, 58-59.

²⁴⁵ Fahreddin Râzî, *el-Muhassal*, (nşr. Ahmed Naci, Muhammed Emin el-Hancı), Kahire 1323 (el-Matbaatü’l-Hüseyniyyeti’l-Misriyye), 160.

²⁴⁶ Kâdî Abdülcebâr, *Tesbîtu Delâili’n-Nübüvve*, I, 64.

²⁴⁷ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi’l-Kur’ân*, (thk. Safvan Adnan ed-Dâvûdî), Beyrut 1412 (Dâru’l-Kalem), 465. Kelime ve türevleri ile ilgili geniş bilgi için bk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu’cemü’l-müfrehes*, 388.

parçası, ateşten yükselen alev veya ateşin parlaklığı”²⁴⁹ olmak üzere iki şekilde tarif etmiştir.

“Doğrusu biz (cinler) gökyüzünü yokladık da onu güçlü kuvvetli muhafızlar ve alev toplarıyla doldurulmuş olarak bulduk. Hâlbuki biz (daha önce, gökyüzünü) dinlemek için göğün oturulabilecek yerlerinde otururduk. Fakat şimdi kim dinleyecek olursa kendisini bir alev topu yakalayıyor. Bunun yeryüzündekiler için bir şer mi olduğunu veya Rablerinin onlara bir iyiliği mi olduğunu bilmiyoruz.” Cin sûresi 8 ve 10. âyetleri bu konuyu özetler niteliktedir.

Tefsirlerde anlatıldığı üzere cinler geçmişten beri göklerde dolaşır, orada bulunan melek vb. varlıkların konuşmalarını dinleyip aldıkları bilgilere şahsî yorumlarını da katarak kendileriyle irtibat kuran kâhinlere anlatırlardı.²⁵⁰ Nitekim 9. âyette zikredilen “...göğün oturulabilecek yerlerine otururduk...” meâli bu durumun doğruluğuna işaret eder. Aynı zamanda Hz. Peygamber’in (sav) gönderilmesinden sonra cinlerin bu dinleme girişimlerinin engellendiği de anlaşılmaktadır. Çünkü 8. âyette aktarılan bilgiye göre cinlerin göğü yokladığı ve onun güçlü kuvvetli muhafızlarla korunmuş olup dinleme girişimi halinde kendilerine alev topları atıldığı zikredilmektedir.²⁵¹

Cinlerin ve şeytanların gökten haber almak için göğü dinlemelerine engel olmak amacıyla atılan şihâblar, Hz. Peygamber’in (sav) risâleti etrafında tartışılmıştır. Bu sayede farklı fikirler ortaya çıkmıştır. Bu hadiseyi nübüvvetin mûcizesi sayıp peygamberlik ile birlikte meydana geldiğini kabul edenler olduğu gibi, çeşitli delillerle bu hadisenin başlangıcını risâlet öncesine dayandıran görüşler de mevcuttur. Örneğin, şeytanların göğü dinlemelerinden men edilmelerinin risâlet öncesine dayandığını iddia eden Zemahşerî bu iddiasını ispatlamak için Arap şiirini kullanmıştır.²⁵² Ebû İshâk Zeccâc da Câhiliye Araplarının bu konuda bilgi sahibi olmadıklarını iddia etmiştir.²⁵³ İmam Nevevî ise konuya farklı bir yaklaşım tarzı sunarak şihâbların risâletten önce

²⁴⁸ İbn Kuteybe ed-Dîneverî, *Garîbü'l-Kur'ân*, I-II, Beyrut 1988 (Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye), I, 202, 418; Mâverdi, *en-Nüket ve'l-uyûn tefsîri'l-Mâverdi*, (thk. E-Seyyid b. Abdülmaksud b. Abdürrahim), I-VI, Beyrut 1992 (Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye), VI, 112.

²⁴⁹ Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, I-V, Beyrut 1991 (Dâru İbn Kesîr), III, 151; Muhammed Seyyid Tantavî, *Tefsîrü'l-Vasit li'l-Kur'âni'l-Kerîm*, I-XV, Kahire 1997 (Dârü'l-Nahde), VIII, 28.

²⁵⁰ Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, V, 352-353.

²⁵¹ Karaman, Hayreddin vd., *Kur'an Yolu*, V, 475.

²⁵² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 625-626.

²⁵³ Ebû İshâk Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbuhu*, (thk. Abdülcelil Abduh Şelebi), I-V, Beyrut 1988 (Âlemü'l-Kütüb), III, 176; V, 99. Detaylı bilgi için bk. Cevad Ali, *el-Mufasssal fi târihi'l-Arab kable'l-İslâm*, I-XX, Beyrut 2001 (Dâru's-Sâkî), VIII, 335.

bilindiğini fakat şeytanların alev topuyla yakılarak göğü dinlemekten men edilmelerinin risâletten sonra öğrenilmiş olduğunu düşünmektedir.²⁵⁴ Kâdî Abdülcebbar'ın görüşleri de bu yöndedir.²⁵⁵

Kâdî Abdülcebbar, Hz. Peygamber'in (sav) Mekke'de iken bilinenin dışında göstermiş olduğu gökyüzündeki yıldızların kayması ve gökyüzünün bunlarla dolması hadisesinin peygamberliğin delillerinden olduğunu ifade etmiştir. Bu hadisenin delil olarak büyük, açık ve net bir mûcize olduğunu ise istidlâl ve iktisâb yoluyla bilineceğini iddia etmiştir. Mü'min kâfir fark etmeksizin her akıllı kimse nazar edip akıl yürüterek bu delili kolay ve basit bir yolla öğrenebilir.²⁵⁶ Nitekim Araplar yıldızların doğuşunu, batışını, hareketlerini ve sabit olanlarını insanlar arasında en iyi bilen bir toplumdur. İnsanlar da bu bilgileri Araplardan alarak kitaplarını yazmışlardır. Çünkü Arapların çoğu göğün altında geceleyerek semâyı bir tavan gibi görmekteydiler. Bundan dolayı da gökyüzündeki olağan her şeye hâkim olmakla beraber olağandışı durumların da farkına varabilecek bilgiye sahiptiler. Peygamber olmayan birinin kendisinden yaş, zaman ve semâ hakkındaki bilgi bakımından daha önde olan Araplar'a karşı böyle bir iddiada bulunması nasıl mümkün olabilir? Nitekim bu kişiler kendisini yalanlamak ve ashâbından soğutmak için ellerinden gelen her şeyi yapıyorken nâzil olan bu âyetleri yalanlamamaları bu mûcizenin sahih olduğunun delilidir.²⁵⁷

Rivâyet edilen bir başka hadise ise şöyledir: Yıldızlar kaymaya başladığı zaman insanlar bu hâdisenin dünyanın sonu olduğunu düşünerek mallarını terk etmeye başladılar. Bu durumu gören Abdu Yâlîl b. Amr es-Sekafi ise Sakîf halkına şöyle seslendi: "Bekleyin! Malın heba edilmesinden sonra yeniden kazanılması meşakkatlidir. O halde kayan yıldızlara bakın. Şayet onlar, önceden bilinen yıldızlar ise dünyanın son bulması içindir. Fakat o anda ortaya çıkmış ve sonradan yaratılmış yıldızlar ise bu bir mesele sebebiyledir. Bir geceliğine meydana gelmiştir." Bu konuşmanın üzerine Sakîf halkı gökyüzüne bakarak yıldızların o ân meydana gelmiş olduklarını gördüler. Mallarını ellerinden tutarak telef olmasını önleyip kendilerine gelecek olan haberi beklemeye başladılar. Ardından kendilerine Mekke'de Kureyş kabilesinden bir adamın Allah'ın

---

²⁵⁴ Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Sahîh-i Müslim b. Haccâc*, I-XVIII, Beyrut 1972 (Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî), IV, 168.

²⁵⁵ Kâdî Abdülcebbar, *Tesbîtu Delâili'n-Nübüvve*, I, 64-65.

²⁵⁶ Kâdî Abdülcebbar, *Tesbîtu Delâili'n-Nübüvve*, I, 64-65.

²⁵⁷ Kâdî Abdülcebbar, *Tesbîtu Delâili'n-Nübüvve*, I, 65-66.

kendisini insanlara uyarıcı olarak gönderdiğini iddia ettiği haberi ulaştı. O gün kayan yıldızların bu uyarıcı için bir alâmet olduğunu anlayıp fikir danıştıkları Abdu Yalîl'i tebrik ederek 'O, mallarımızı kurtaran babamızdır.' dediler. Bu durum Abdu Yalîl b. Amr es-Sekafî ve çocukları için bir övünç meselesi oldu.²⁵⁸

Kâdî Abdülcebbar, Mu'tezile içerisindeki diğer âlimlerin yıldızların kayma hadisesi hakkındaki görüşlerine uzunca yer vermiştir.²⁵⁹ Bu hadiseler üzerinden Yunan filozoflarının bir kısım gök olayları ile ilgili görüşlerine de yer vererek bunlar hakkında eleştiri yapmaktan kaçınmamıştır.²⁶⁰

F. GEÇMİŞ PEYGAMBERLERDEN HABERLER

Hz. Muhammed'in (sav) peygamberliğinin delillerinden ve alâmetlerinden bir diğeri ise daha önce gönderilen ilâhî kitaplardan, geçmiş peygamberlerden ve onların milletlerinden haber vermesidir. Âdem'in (as) yaratılışı, onun şeytanla, meleklerle ve çocuğuyla arasında geçen diyalog ve olayları; Nûh'un (as) kavmi ile yaşadıkları ve tebliğ mücadelesi; İbrâhîm, İshâk, Ya'kûb, Eyyûb, Hârûn, İsâ gibi Kur'ân-ı Kerîm'de toplam yirmi beş peygamberden haber vermesi onun nübüvvetinin delillerindedir. Nitekim Resûlullah, daha önce vahyedilen ilâhî kitapları okumamıştı. İçindekiler hakkında da bir bilgi sahibi değildi. Ne o kitapların halklarıyla bir araya gelmiş ne de o kişiler kendisine gelmişti. Bu bilgiler Allah'ın (cc) vahyetmesi ve kendisine muttali kılmasıyla bilinmiştir.²⁶¹

Hz. Peygamber'in (sav) zamanındaki düşmanları, Allah katından nâzil olan âyetleri eskilerin masalları²⁶² veya Peygamberin uydurduğu, Yahudiler'in de kendisine yardım ettiği yalanlar²⁶³ olduğunu iddia ederek inkâr yolunu seçmişlerdi. Kâdî Abdülcebbar ise Allah'ın âyetlerinin masal veya efsane olduğu iddialarını ortaya atan kişilere şöyle cevap vermiştir: Herhangi bir ilmi öğrenecek olan kimse belli aşamalardan ve seviyelerden geçmektedir. Bu aşamaların ilki, bu ilim ve sanatın kimde olduğunun araştırılması ve sorulmasıdır. Ardından o ilim ehline giderek derslere ve sohbetlere

²⁵⁸ Kâdî Abdülcebbar, *Tesbîtu Delâili'n-Nübüvve*, I, 68.

²⁵⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Kâdî Abdülcebbar, *Tesbîtu Delâili'n-Nübüvve*, I, 69-78.

²⁶⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. Kâdî Abdülcebbar, *Tesbîtu Delâili'n-Nübüvve*, I, 78-80.

²⁶¹ Kâdî Abdülcebbar, *Tesbîtu Delâili'n-Nübüvve*, I, 86-87.

²⁶² Furkân 25/5.

²⁶³ Furkân 25/4.

katılmasıdır. Sonrasında başlangıç, orta ve ileri seviye olmak üzere o ilimde yol kat ederek mâhir olunur. Bu aşamaları geçen bir insana çevresindekiler de tanıklık eder. İlim yolculuğunda verdiği emeklere şahit olur. Böyle durumda olan bir kimse bir dilde yazı yazmayı öğrenecek, okuyacak ve lügat ehline giderek sohbetlere katılıp ilim alacak ve bunu da eşlerinden, akrabalarından, dostlarından ve düşmanlarından gizleyecek!? Bu olaylar üzerine düşünen hiçbir kimse böyle bir şeye inanmaz. Hiçbir kimse yoktur ki böyle bir ilim almış ve bunu insanlardan gizlemiş olsun. Şayet gizlemiş olsaydı bile bu durum harikulâde bir şey olmuş olurdu.²⁶⁴

Allah, peygamber aracılığıyla kullarına göndermiş olduğu vahyin hiçbir yerde bulunmayan, insanların ve cinlerin dahi bir araya gelerek yazabilecekleri şeyler olmadığını söyleyerek inkârcılara benzerini getirmeleri hususunda meydan okumaktadır.²⁶⁵ Nitekim fesâhat ve belâgatin çok meşhur olduğu bir toplumda bu âyetlerin masal, efsane veya uydurma olduğunu iddia edenler bir araya gelip de onun bir benzerini getirememiştir. Düşünen kimseler için Kur'an'da bulunan meseller, kıssalar, öğütler birçok gaybî bilgi içermektedir.²⁶⁶ Allah'ın Kasas sûresindeki şu sözleri peygamberin bu bilgileri yalnızca vahiy yoluyla elde ettiğinin delilidir: *(Ey Muhammed!) Mûsâ'ya vahyettiğimiz sırada sen (Mukaddes Vadinin) batı tarafında değildin, o hadisenin tanıklarından da değildin! Sen âyetlerimizi bunlara okumak için Medyen halkı arasında oturmuş da değildin, fakat (bu bilgileri sana) biz gönderdik... Mûsâ'ya seslendiğimiz zaman sen Tûr'un yanında da değildin...*²⁶⁷ Allah'ın vahyettiği bu âyetler ile geçmiş dönemde yaşamış milletler ve peygamberlerden bilgiler aktarılarak Ashâb-ı Kehf, Mûsâ (as) ve Hızır kıssası, Yûsuf (as) ve kardeşleri gibi hadiselerle topluma önemli mesajlar verilmek istenmiştir. Hz. Peygamber'in (sav) kendisinden önceki toplulukların hayatları hakkında tek başına detaylı bilgiye sahip olması mümkün değilken vahiy ile öğrenip bunu insanlara bildirmesi nübüvvetinin mucizelerinden biridir.²⁶⁸

Hz. Peygamber'in (sav) Hıristiyanlık hakkında verdiği bilgiler de nübüvvetinin delili olarak görülmektedir. Hıristiyanlık mezheplerinden üç grup olan Melkiyye, Ya'kubiyye

²⁶⁴ Kâdî Abdülcebbar, *Tesbîtu Delâili'n-Nübüvve*, I, 87-88.

²⁶⁵ İsrâ 17/88.

²⁶⁶ Kâdî Abdülcebbar, *Tesbîtu Delâili'n-Nübüvve*, I, 85.

²⁶⁷ Kasas 49/44-46. Ayrıntılı bilgi için bk. Kâdî Abdülcebbar, *Tesbîtu Delâili'n-Nübüvve*, I, 90.

²⁶⁸ Kâdî Abdülcebbar, *Tesbîtu Delâili'n-Nübüvve*, I, 86.

ve Nastûriyye İsâ Mesîh'i yüceltme, sevme ve onun hak olduğunu ispat etme bakımından en mutaassıp insanları barındırmaktadır. Bu üç mezhep, Mesîh'in salih bir kul, nebî veya resul değil de gerçekte bir ilâh olduğu; gökleri, yeri, melekleri ve peygamberleri yarattığı; resullerin mûcizelerini ve âyetlerini yarattığı ve hakikatte Allah'ın o (İsâ b. Meryem) olduğu hususunda ihtilaf etmezler. Hz. Peygamber bu üç grup hakkında birtakım bilgiler vermiştir: Mesîh İsâ b. Meryem'in Allah olduğu ve Allah'ın için üçüncüsü olduğu görüşünü nakletmiştir. Bu bilgiler peygamberden etrafa yayılmış ve insanlar da bu bilgilerin doğruluğunu araştırmaya başlamıştır. Söz konusu bilgilerin doğru olduğu anlaşılmıştır. O dönemde Mekke ve Hicâz topraklarında Hıristiyanlar'ın bulunduğu beldeler yoktu. Hz. Peygamber ise Hıristiyanlarla karşılaşan, sohbet eden veya onlardan ders alan biri de değildi. Onun bu bilgilere vâkıf olması Allah tarafından. Bu da onun nübüvvetinin delillerindedir.²⁶⁹

G. MÜŞRİKLERİN AMBARGOSU

Hz. Peygamber (sav) Allah'tan almış olduğu vahyi M. 610-613 yılları arası insanlara açıkça ilan etmek yerine gizli bir şekilde sadece en yakınlarına tebliğini yapmıştır. Böylece Mekke'de nübüvvetin ilk üç yılı İslâm'ın gizli davet dönemi olarak adlandırılmıştır. Nübüvvetin üçüncü yılını müteakip açık davet dönemi başlamış ve Peygamber ashâbıyla birlikte başarılı bir şekilde ilerleme kaydetmiştir. Müslümanların sayısının gün geçtikçe artmasıyla Mekkeli müşrikler bu ilerlemeyi önleme faaliyetlerine başvurmuş fakat başarılı bir sonuç elde edememişlerdir. Hz. Peygamber'in (sav) hâmisi olan amcası Ebû Tâlib aracılığıyla uzlaşma girişimleri de olumlu sonuç vermeyince iki yıl devam eden açık davet süreci sonrasında nübüvvetin beşinci yılında müşrikler tarafından Müslümanlara yönelik yapılan alenen işkence dönemi başlamıştır.²⁷⁰

Müslümanlara karşı baskılarını arttıran Mekkeli müşrikler nübüvvetin yedinci yılından itibaren farklı bir strateji uygulayarak ambargo uygulamaya başladılar. Kendi aralarında yaptıkları müzakereler sonucu birtakım kararlar aldılar. Bu kararlar neticesinde Müslüman olanlarla beraber Hz. Peygamber'e (sav) destek veren, mümin-kâfir fark

²⁶⁹ Kâdî Abdülcebbar, *Tesbîtu Delâili'n-Nübüvve*, I, 91-93. Detaylı bilgi için bk. Nesefî, *Tebşîratü'l-Edille*, II, 66.

²⁷⁰ İbn İshâk, *Sîretü İbn İshâk*, (thk. Muhammed Hamidullah), Konya 1981 (Hayra Hizmet Vakfı), 129; Taberî, *Târih*, I, 545.

etmeksizin onları müşriklere teslim etmeyen Hâşimoğulları ve Muttaliboğullarıyla her türlü sosyal ilişki kesilerek kız alıp verilmeyecek, ticaret yapılmayacak, onlarla konuşulmayacaktı. Ancak Hâşimoğullarından kendileri gibi bu ambargoya katılan ve onlarla her türlü iletişimi keserek baskı ve kötülük yapanlar bu durumdan istisna tutuldu. Hz. Peygamber'e (sav) inanan ve asabiyet gereği onu müşriklere teslim etmeyenler ise Mekke'nin Şi'bu Ebî Tâlib denilen bir mahallesine hapsedildi. Müşriklerin bunu yapmasındaki amaçları ya Hâşimoğullarından bu ambargoya dayanamayanların Hz. Peygamber'i (sav) öldürmeleri ya da öldürmeyip peygamberi kendilerine teslim etmeleri idi. Müşrikler kendi aralarında yeminleşerek bu maddeleri bir sahîfeye yazdılar. Kayıt altına alınan bu antlaşma ise Kâbe'nin içerisine asıldı.²⁷¹ Yaklaşık kırk kadar Kureyşli lider bu antlaşmaya katıldı.²⁷² Hz. Peygamber (sav) ve yakınları, bu şiddetli muhasara altında aralıksız dört sene kaldı.²⁷³

Muhasara altında kalan kişileri açlık ve sefalet nedeniyle zaman geçtikçe korku kaplamaktaydı. Bundan dolayı kimileri Hz. Peygamber'i (sav) müşriklere karşı ılımlı davranmasını, tanrılarına laf etmemesini ve atalarını sapkınlıkla suçlamaktan vazgeçmesini telkin ediyordu. Onlar Resûlullah'ı korkutmaya çalıştıkça o, esneklik göstermeden daha sert ve tavizsiz davranıyordu. Hz. Peygamber (sav), amcası Ebû Tâlib aracılığıyla dört yılın sonunda kendilerine şu haberi gönderdi: "Rabbim bana müşriklerin yazmış olduğu sahîfeye bir güve musallat ettiğini bildirdi. Güvenin, iyilik yapılmamasından ve akrabalık ilişkilerinin kesilmesinden bahseden bölümleri yediğini ve bunun dışındakileri bıraktığını vahyetti." Ebû Tâlib, müşriklerin toplantı yerine giderek bu durumu onlara haber verdi. Eğer durumun böyle olduğu ispat edilirse ambargonun kaldırılması gerektiğini söyledi. Ardından sahîfeye bakılınca durumun Hz. Peygamber'in (sav) Rabb'inden bildirdiği gibi olduğu görüldü. Müslümanlar bu duruma sevinirken müşrikler üzüldü. Böylelikle Allah (cc), Hâşimoğullarından bu sıkıntıyı gidermiş oldu. Yaşanılan ambargo hayatı sona erdirilerek eski düzenlerine döndüler. Kâdî Abdülcebâr ise bu süreci aktardıktan sonra Rabb'in izniyle bu hadisenin

²⁷¹ Rivâyetin geçtiği kaynakların bazıları: İbn İshâk, *Sîretü İbn İshâk*, 137; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, I, 209; Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî*, I-II, Beyrut t.y. (Dâru Sadr), II, 31; Taberî, *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, (thk. M. Ebü'l-Fazl İbrâhîm), I-XI, Beyrut 1967, II, 225; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil fi't-Târih*, I-XII, Beyrut 1385-86, II, 87.

²⁷² Lings, Martin, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, (çev. Nazife Şişman), İstanbul 2000 (İnsan Yayınları), 129.

²⁷³ Kâdî Abdülcebâr, *Tesbîtu Delâili'n-Nübüvve*, II, 362.

Müslümanlar için büyük bir fetih olduğunu ve Hz. Peygamber'in (sav) risâletinin delili olarak görüldüğünü iddia etmiştir.²⁷⁴

Kâdî Abdülcebbâr'ın söz konusu olan bu sahîfe ile ilgili değerlendirmeleri şunlardır: Nasıl ki ilim ehli Fars, Mısır, Habeş ve civar beldelerin krallarına elçiler aracılığıyla gönderdiği mektupları biliyorsa, bu sahîfenin de onlar gibi kesin bilinen bir bilgi olduğunu bilirler. Çünkü mütevâtir haber derecesinde kabul edilen bu hâdise âhad veya az kişinin rivayet ettiği haberlerle karıştırılmamalıdır. Bu haberin bize gelişinin Kur'ân'ın gelişi gibi kat'î bir haber olduğu anlaşılmaktadır.²⁷⁵

H. HİCRET SIRASINDA BAZI HADİSELER

Baskı ve eziyetlerin Müslümanları yıldırmadığını aksine sayılarının her geçen gün daha da arttığını gören Mekkeli müşrikler Peygamberin davasını engellemek adına farklı çare yolları aramaya koyuldu. Dâru'n-Nedve'de tüm kabilelerin ileri gelenleri tehdit olarak algıladıkları durumu bu sefer kökten çözmeyi düşündüler. Bu çözüm, müşriklerden her kabile gencinin bir araya gelerek Hz. Peygamber'i (sav) öldürme niyetiyle evinin önünde sözleşmesi üzerinedir. Bunun üzerine Cebrâil (as) Peygamberin kendisine olanları haber vererek²⁷⁶ Mekke'den Medine'ye hicret etmesini emretti. Hicretin yapılacağı gece, tüm gençler Hz. Peygamber'in (sav) kapısının önünde toplanmış onu öldürmek için bekliyorlarken Resûlullah, Ali b. Ebû Tâlib'e "Benim hırkamı üzerine ört ve yatağında uyu! Onlar, sana bir zarar vermezler." dedi ve şu âyeti okuyarak evinden dışarı çıktı: "*Onların önlerinden bir set ve arkalarından bir set çektik, böylece kendilerini sardık, artık baksalar da göremezler.*"²⁷⁷ Eline aldığı bir avuç toprağı müşrik gençlerin başlarına atarak Allah'ın emriyle hicret arkadaşı olarak seçilen Ebû Bekir'in evine gitti.²⁷⁸

²⁷⁴ Kâdî Abdülcebbâr, *Tesbîtu Delâili'n-Nübüvve*, II, 362-363.

²⁷⁵ Kâdî Abdülcebbâr, *Tesbîtu Delâili'n-Nübüvve*, II, 363-364. Günümüz araştırmacılarından bu konu hakkındaki rivayetler arasında birtakım şüphelerin bulunduğu iddiaları için bk. Mehmet Azimli, "Mekke Döneminde Boykot Yılları Üzerine Mülâhazalar", İstem, Konya 2006, sy. 7, s. 55-64.

²⁷⁶ Muhammed Hamidullah, hicretin bu bölümünü değerlendirirken Hz. Peygamber'e (sav) suikast haberini Cebrâil (as)'ın verdiği görüşüne katılmadığını ifade etmiştir. İbn Sa'd'ın, suikast haberini büyük halası Rukayka bt. Sayfî b. Hâşim'in kendisine haber verdiği rivayetini kabul ettiğini söylemiştir. Ayrıntı için bk. Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, (çev. Salih Tuğ), I-II, İstanbul 1980 (İrfan Yayınevi), I, 173.

²⁷⁷ Yâsin 36/6.

²⁷⁸ Kâdî Abdülcebbâr, *Tesbîtu Delâili'n-Nübüvve*, II, 364-365.

Hz. Peygamber (sav) ve Ebû Bekir'in yola çıktığını anlayan müşrikler ikisini de ölü veya diri olarak getirene yüzer deve ödülünü ilan etti. Böylece ödülü duyan civar beldede oturan kimseler dahi onları arama çalışmalarına eşlik etti. Yola çıkan iki yol arkadaşı Medine yönünün aksi yönünde ilerleyerek mağaraya doğru yürüyüp bir müddet orada saklandılar. Müşrikler onların ayak izlerini takip ederek mağaranın girişine kadar ulaştı fakat içlerinden biri mağaraya girmeyi teklif ederken Ümeyye b. Halef, mağaranın girişinin örümcek ağıyla uzun zamandır örülmüş vaziyette olduğunu görünce mağaraya girmeden geri dönülmesini emretti.²⁷⁹

Mağara hadisesinin ardından bütün gece ertesi günü öğle sıcağı bastırana kadar yolculuklarına devam eden Hz. Peygamber (sav) ve Ebû Bekir'i Surâka b. Mâlik adında bir atlı buluverdi. Yakalanma tedirginliği yaşayan Ebû Bekir'i, Resûlullah "Üzülme! Allah bizimle beraberdir."²⁸⁰ âyetiyle teskin etti. Ardından Hz. Peygamber'in (sav) beddua etmesiyle Surâka'nın atı kuma saplandı. Kendisini serbest bırakmaları şartıyla gelen insanları geri çevireceğini taahhüt eden Surâka, Resûlullah'ın ettiği duayla atını saplanan kumlardan kurtarıp geri dönerek sonradan gelen izcileri de geri çevirdi. Yolculuğa devam eden Hz. Peygamber (sav) ve Ebû Bekir nihayet Medine'ye ulaştı.²⁸¹

Kur'ân-ı Kerim'de bu olay şu şekilde ifade edilmiştir: "*Hani bir vakit inkâr edenler seni tutup bağlamaları veya öldürmeleri veya yurdundan çıkarmaları için sana tuzak kuruyorlardı. Onlar tuzak kurarken Allah da tuzak kuruyordu. Öyle ya, Allah tuzak kuranların en hayırlısıdır.*"²⁸² Müellif Kâdî Abdülcebâr, bu olayı Resûlullah'ın nübüvvetinin muhteşem delillerinden biri olarak değerlendirmiştir.²⁸³

Yine Allah (cc) bu âyetlerin yüceliğinden dolayı şöyle buyurmuştur: "*Eğer siz ona (Peygamber'e) yardım etmezseniz, iyi bilin ki ona Allah yardım etti. Hani küfredenler onu (Mekke'den) çıkardığı sıra iki kişiden biri olarak, ikisi mağarada iken arkadaşına 'Üzülme! Allah bizimledir.' diyordu. İşte o zaman Allah onun üzerine sekînetini indirdi, sizin görmediğiniz ordularla destekledi ve kâfirlerin sözünü alçalttı. Allah'ın sözü en yücedir. Allah azîz ve hakîmdir.*"²⁸⁴ Kâdî Abdülcebâr, bu âyetleri eserinde zikrettikten

²⁷⁹ Kâdî Abdülcebâr, *Tesbîtu Delâili'n-Nübüvve*, II, 365-366.

²⁸⁰ Tevbe, 40.

²⁸¹ Kâdî Abdülcebâr, *Tesbîtu Delâili'n-Nübüvve*, II, 367.

²⁸² Enfâl 8/30.

²⁸³ Kâdî Abdülcebâr, *Tesbîtu Delâili'n-Nübüvve*, II, 367.

²⁸⁴ Tevbe 9/40.

sonra Allah'ın (cc) müminlere mûcizesinin büyüklüğünü hatırlattığını ifade etmiştir. Hz. Peygamber'in (sav) Mekke'de iken kendisine bildirilen müşriklerin tuzakları ile başlayıp evinden çıkacağı esnada kendisini öldürmek için bekleyenlerin onu görememesini, yatağında Hz. Ali'yi yatırmasını ve ona zarar vermeyeceklerini bildirmesini, mağarada gizlendikleri esnada örümceğin ağlarla mağara girişini kapatmış olmasını ve müşriklerin mağara girişine geldikleri halde onları görememesini, Surâka b. Mâlik'in onları yakalamaya çalışırken atının kuşlara saplanmasını ve nihayet Medine'ye ulaşmalarını değerlendiren Kâdî Abdülcebâr, bunların hepsini birer mûcize kapsamında nübüvvetin delilleri olarak isimlendirmiştir. Müellif aynı şekilde Allah'ın bu hadiseleri âyetlerde zikretmesini ise peygamberine vermiş olduğu bu şanı ve yüceliği herkese göstermek istemesine yorumlamıştır.²⁸⁵

II. MEDİNE DÖNEMİ SİYER RİVAYETLERİ

A. İLÂHÎ YARDIM İLE GAYBÎ BİLGİ VERMESİ

Allah-u Teâlâ'nın Peygamberi aracılığıyla Mekke döneminde olduğu gibi Medine döneminde de vukuundan önce haber verdiği birtakım gaybî bilgiler mevcuttur. Bu gaybî bilgilerin ilki olarak Hz. Peygamber'in (sav) Mekke'den Medine'ye hicreti esnasında nâzil olan müjde âyet²⁸⁶ örnek verilebilir. Resûlullah, müşriklerin kendisine ve ashâbına uyguladığı şiddetli eziyet ve ambargo sonrasında Allah'ın izni ile hicret etmek için yola koyulmuştur. Hem doğup büyüdüğü beldeden göç etmek hem de kendi akrabalarının elleriyle çeşitli sıkıntılara maruz kalmak onu çok üzmüş ve kendisine suikast yapılacağı için de o beldeden gizli bir şekilde çıkmak zorunda kalmıştır. Allah (cc) kendi rızası için bu sıkıntılara göğüs geren Peygamberine hicret esnasında zafer ve galibiyet müjdesini vererek tekrardan Mekke'ye döneceğini bildirmiştir. Nitekim zaman geçtikçe Müslümanların Mekke'yi fethetmesi bu hadisenin Allah'ın söylediği ve haber verdiği gibi gerçekleştiğini göstermiştir.²⁸⁷

²⁸⁵ Kâdî Abdülcebâr, *Tesbîtu Delâili'n-Nübüvve*, II, 369.

²⁸⁶ "Sana Kur'an'ı farz kılan (Allah), seni muhakkak meâd'a (döneceği yere/ Mekke'ye) tekrardan döndürecektir." Kasas 28/85.

²⁸⁷ Kâdî Abdülcebâr, *Tesbîtu Delâili'n-Nübüvve*, II, 371-372.

Hz. Peygamber'e (sav) vahyolan âyetlerden bir diğeri ise Yahudiler hakkında haber verilen bilgilerdir.²⁸⁸ Nâzil olan bu âyetler kapsamında Yahudiler'in Müslümanlara her zaman ezâ ve cefâ çektirdiği aynı zamanda imân etmiş görünenlerin çoğunun fâsık olduğu Allah tarafından bildirilmiştir. Medine döneminde Yahudilerle aynı toplumu paylaşan Müslümanlar karşılıklı iki tarafın da hukukunu korumak amacıyla Medine Vesikası olarak geçen Medine Sözleşmesini imzalamışlardır. Fakat süreç esnasında Yahudiler Müslümanlara verdikleri sözleri tutmayıp birden fazla kez ihânet etmişlerdir. Bu ihânetlerin ilki, Müslümanlar ile müşrikler arasında gerçekleşen Bedir savaşı sonrasında Yahudi kabilelerinden biri olan Benî Kaynukalılar, Müslümanların galibiyetinden rahatsız olarak taşkınlık yapmaya başlamış ve Hz. Peygamber'e verdikleri sözü tutmamışlardır. Bunun üzerine Medine'den sürgün edilmeleri kararlaştırılmıştır.²⁸⁹ Uhud Gazvesi hazırlıkları esnasında müşriklere içerden bilgi sızdıran ve daha sonrasında Bi'rimaûne faciasından sonra Hz. Peygamber'e (sav) suikast girişiminde bulunan Yahudi kabilelerinden Benî Nadîr, Medine'den sürülen ikinci Yahudi kabilesi olmuştur.²⁹⁰ Hendek Gazvesi esnasında Müslümanlara içeriden ihanet eden Medine'deki son Yahudi kabilesi Benî Kurayzalılar'ın ise tüm savaşçıları ölüm cezasına çarptırılmıştır.²⁹¹ Aynı şekilde Yahudiler'in sığınağı olan Hayber kalesi de Müslümanlar için bir tehdit unsuru olmaya başladıktan sonra kılıç zoruyla fethedilmiştir. Bunun üzerine orada bulunan Yahudiler, hurma bahçelerinde işçi olarak çalışma karşılığında yerlerinde kalmaya razı olmuşlardır. Medine döneminde tüm bu hadiseler vuku bulmadan önce allâmu'l-ğuyûb olan Allah, bunu Peygamberine bildirerek onun nübüvvetinin apaçık delilini göstermiştir.²⁹²

Îlâhî yardım ile gaybtan haber verilen bir diğeri hadise Müslümanların yeryüzüne hâkim ve hükümrân olacaklarını ve korkudan emin olup ibadeti yalnızca Allah için yapacaklarını haber vermesidir. *"İçinizden iman edip Salih amel işleyenlere Allah şöyle va`d etti: Kendilerinden öncekilere hâkimiyet verdiği gibi onları da yerde muhakkak egemen kılacaktır..."*²⁹³ âyeti Hendek gazvesi hakkında nâzil olmuştur. Müşrik Araplar

²⁸⁸ *"İçlerinden imân eden olsa bile çoğunluğu fâsıktır. Size, eziyetten başka bir şey vermez ve sizinle savaşıklarında arkalarını dönüp kaçarlar. Onlara yardım da edilmez. Nerede olurlarsa olsunlar aşığılanmaya mahkûmdurlar."* Âl-i İmrân 3/110-112.

²⁸⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Casim Avcı, "Benî Kaynukâ", *DİA*, XXV, 88.

²⁹⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. Nadir Özkuyumcu, "Benî Nadîr", *DİA*, XXXII, 275-276.

²⁹¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Casim Avcı, "Benî Kurayza", *DİA*, XXVI, 431-432.

²⁹² Kâdî Abdülcebbar, *Tesbîtu Delâilî'n-Nübüvve*, II, 434-435.

²⁹³ Nûr 24/55.

ve Yahudiler hizipler oluşturarak Medinelî Müslümanlara korku oluşturup tehdit unsuru olmaya başlamışlardı. Müslümanların ise dört bir yanı düşman ile çevrilmişken Yahudi ve münafiklarla dolu Medine dışında gidebilecekleri başka yer yoktu. Hâl böyle iken Allah, mü'minlere karşı verdiği va'dini yerine getirmiş ve Hendek gazvesinde onlara zafer vererek yeryüzüne hâkim kılmıştır.²⁹⁴

Kâdî Abdülcebbar'ın ilâhi yardım ile gaybî bilgiler verilmesi hususunda verdiği bir başka örnek ise ridde olaylarının bastırılacağından önceden bildirilmesi hadisesidir. Bu konuda nâzil olan Mâide sûresi 54. âyetinde dinden dönenlerin yerlerine Allah'ın yeni bir topluluk getireceği va'di vardır. Mürtedlerin yerine gelecek olan bu topluluğun karşılıklı Allah ile birbirlerini sevdiği, mü'minlere karşı alçak gönüllü kâfirlere karşı onurlu olduğu, Allah yolunda cihâda gittiği âyette beyan edilmiştir. Peygamberin vefatının ardından da birçok kabile dinden dönmüştür.²⁹⁵ Bu âyet kapsamında dinden dönenlerin yerine yeni toplulukların geleceğini Allah haber vermiştir. Nitekim Peygamberin vefatıyla dinden dönen kişiler olduğu gibi tarih boyunca da Müslümanların sayısının kat be kat artması bu hadisenin bir karşılığı olmuştur. Ridde olaylarında Hz. Ebû Bekir ensâr ve muhâciri o toplulukların üzerine göndermiş ve uyarılara aldırış etmemeleri sonucunda onlara savaş açmıştır. Sonuçta da mürtedler savaşta mağlup olmuş ve şeref Müslümanların olmuştur. Âyetin devamında Allah'ın tavsîf ettiği o topluluğun Ebû Bekir ve onunla beraber olanlar olduğu iddia edilmiştir.²⁹⁶ Bu Allah'ın o kişilere tahsis ettiği bir lütuftur. Bu hadise ile Hz. Peygamber'in (sav) nübüvvetinin delili görüldüğü gibi Hz. Ebû Bekir'in imametinin hak olduğu da ortaya koyulmuştur.²⁹⁷

Allah (cc) Hz. Peygamber'e (sav) müşriklerin Müslümanlara hile yapmaya kalkışmalarını esnasında kendisinin onlara yeteceğini ve yardımlarıyla mü'minleri güçlendireceğini va'd etmiştir. Aynı zamanda mü'minlerin gönüllerini birbirine ısındırdığını ve bu aradaki sevgi gücünün yalnızca kendi kudretiyle olacağını buyurmuştur.²⁹⁸ Allah'ın va'dinin gerçekleştiğini ve sözünün yerine getirildiğini buyurduğu bu âyette iki ilâhî lütuf hatırlatılıyor: Bunlardan birincisi, Allah'ın hicret esnasında, Bedir'de, Hendek'te

²⁹⁴ Kâdî Abdülcebbar, *Tesbîtu Delâilî'n-Nübüvve*, II, 446.

²⁹⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Fayda, "Ridde", *DİA*, XXXV, 91-93.

²⁹⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Kâdî Abdülcebbar, *Tesbîtu Delâilî'n-Nübüvve*, II, 418.

²⁹⁷ Kâdî Abdülcebbar, *Tesbîtu Delâilî'n-Nübüvve*, II, 417.

²⁹⁸ Enfâl 62-63.

vd. hadiselerde vuku bulan mûcizevî yardımlarıdır. İkincisi ise Medine’de yaşayan ve öncesinde de aralarında düşmanlık bulunan Evs ve Hazrec kabilelerinin Müslüman olunca aralarındaki düşmanlık, kin ve intikam duygularının yerini sevgi, kardeşlik ve dayanışma duygularına bırakmasıdır.²⁹⁹ Böylece Allah, Hz. Peygamber’e (sav) va`dinin gerçekleştiğini ve sözünün yerine getirilerek İslâm’ın muzaffer olacağını müjdelemiştir. Kâdî Abdülcebâr, bu durumun delil olmasını şu sözlerle özetlemiştir: ...muhâcir ve ensâr Hz. Peygamber’in (sav) etrafında toplanarak onun nübüvvetine inanmış ve kendilerine tebliğ yapıldıktan sonra tüm samimiyetleriyle ona itaat etmişlerdir. Bu şeksiz şüphesiz yapılan teslimiyet dünyadaki insanların bir araya gelerek yapabileceği bir durum değildir. Bu durum, yalnızca Allah’ın (cc) dilemesi ve yardımıyla gerçekleşecek olan harikulâde bir delildir.³⁰⁰

B. BEDİR GAZVESİ

Bedir Gazvesi, Müslümanlar ile müşriklerin karşı karşıya geldiği İslâm’ın erken döneminde meydana gelen en önemli hadiselerdendir. Gazvede müşriklerin Müslümanlara nispetle sayı, güç ve mal bakımından çokluğu Müslümanların geleceği açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Bu gazvede müşriklerin mağlup olması ile Müslümanların başarısının büyüklüğü ve önemi görülmekte olup Kur’ân’da da bu hadiseyi zikreden âyetler sayesinde gazvenin önemi anlaşılmaktadır. Bu hadisede Peygamberin nübüvvetinin delilleri bizzat Kur’ân âyetleri ile desteklenmektedir. Aynı zamanda Enfâl sûresindeki birçok âyette Bedir Gazvesi’nin başlangıcından sonuna her aşamasında doğrudan ya da dolaylı şekilde ilâhî yardım görülmektedir. Kâdî Abdülcebâr da öncelikle Müslümanlar ve müşrikler arasında vuku bulan Bedir Gazvesi’ni değerlendirirken müşriklerin sayıca çokluğuna, güçlerine ve mallarına güvenerek girdikleri savaşta Müslümanlara yenilmiş olmalarını Hz. Peygamber’in (sav) nübüvvetine delil olarak saymaktadır. Aynı zamanda bu yenilginin nübüvvet alâmetlerinden saymanın yanında savaş esnasında birçok âyet/ mûcize vuku bulduğunu ve Allah’ın peygamberine büyük alâmetler gösterdiğini ifade etmektedir.³⁰¹

²⁹⁹ Karaman, Hayreddin vd., *Kur’an Yolu*, II, 705.

³⁰⁰ Kâdî Abdülcebâr, *Tesbîtu Delâili’n-Nübüvve*, 15.

³⁰¹ Kâdî Abdülcebâr, *Tesbîtu Delâili’n-Nübüvve*, I, 82-83.

Gazve öncesinde ve esnasında birçok dezavantajı bulunan Müslümanlar Allah'ın yardımını ve vaadiyle muvaffak olmuşlardır. Müslümanlar sayı ve kuvvet bakımından müşriklerden geride oldukları için bu güçlü olmadıkları taifenin kendilerinin olmasını istiyorlardı. Müslümanlar üç yüz on üç kişilik orduda bir deveye ve iki ata ortaklaşa binerek çıkmış oldukları gazvede düşman ordularının sayısı kendilerinin üç katından fazla olup bini geçmiş idi. Müslümanlara oranla müşriklerin sayısının fazlalığını gören Hz. Peygamber (sav) Allah'tan yardım dilemiştir.³⁰² Bu dua ile kulun tüm kuvvetinin ve kudretinin yitip gücünün söndüğü anda Rabb'ine sığınmasının somut örneği görülmüştür. Peygamber (sav) “Ey Rabbim! İşte Kureyş övündüğü adamları ve gücü ile toplanıp gelmiş. Onlar sana düşmanlık edip elçini yalanlıyorlar. Ya Rabbi! Bana va`d ettiğin yardımına sığındım, onların boyunlarının bükülmesini sağla.”<sup>303</sup> diye Rabb'ine yakarıшта bulunmuştur. Allah kendisine yapılan bu duaya Enfâl sûresi 9.âyette meleklerle ardı arkasına gelen binlik kuvvetlerle Müslümanlara yardım edeceğini cevaben va`d etmiştir. Aynı zamanda düşman sayısını kendilerine az göstererek içlerindeki korkuyu yok etmiştir. Bu husus Enfâl sûresi 43. âyette ise şu şekilde zikredilmektedir: “Allah rüyanda sana onları sayıca az gösterdi, şayet kalabalık gösterseydi yılgınlığa kapılıp savaşma konusunda anlaşmazlığa düşerdiniz. Fakat Allah sizi bu sıkıntıdan kurtardı.” Bedir Gazvesi öncesi Peygamber'in de duası ile düşman sayısının Müslümanlara az gösterilmesi ve binlik kuvvetlerle meleklerin yardıma gönderilmesi Allah'ın peygamberine va`dini göstermiştir.³⁰⁴

Savaş esnasında imkân olmadığı halde Müslümanlara bir uyku hali verilmiş ve böylece mü'minlerin savaş esnasındaki korkuları kaybolarak cesaretleri artmıştır. Böylece Allah (cc) melekleriyle onlara yardımını göndermiştir. Aynı zamanda müşrikler, Müslümanlardan önce su kaynağının başına ulaşarak vadiyi kuşatmıştı. Bundan dolayı su ve mekân bakımından dezavantajlı konuma düşen Müslümanlara Allah (cc) o dar ve kırsal alana kendi katından su indirerek askerlerin ve hayvanların su ihtiyacını gidermiştir.³⁰⁵ Allah, kendi askerlerine kendi katından bir güven olması için uyku hali

³⁰² “Rabbinizden yardım dilediğiniz vakti hatırlayın...” Enfâl 8/9.

³⁰³ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, (nşr. M. Muhyiddin Abdulhamîd), I-IV, Kahire 1963 (y.y.), II, 453.

³⁰⁴ Kâdî Abdülcebbar, *Tesbîtu Delâilü'n-Nübüvve*, II, 403-405.

³⁰⁵ Kâdî Abdülcebbar, *Tesbîtu Delâilü'n-Nübüvve*, II, 403.

vermiş ve cesaretlerini arttırıp ayaklarını yere sağlam bastırmak için de gökten su indirerek ilâhî yardımını göndermiştir.³⁰⁶

Hz. Peygamber (sav) eline almış olduğu bir avuç toprağı müşriklere fırlatarak şöyle dua etmiştir: “Yüzleri kara olsun, yardım görmesinler!” Bunun üzerine düşman ordusu dağılmaya başlamıştır. “(Savaşta) Onları siz öldürmediniz, fakat Allah öldürdü; (oku) attığın zaman sen atmadın, fakat Allah attı; mü’minlere güzel bir lütufta bulunmak için bunu yaptı...”³⁰⁷ âyetinden de anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber’in (sav) yerden alıp müşriklere fırlattığı bir avuç toprak düşmanın birçoğuna isabet ederek saf dışı olmalarına sebep olmuştur. Bu âyette öldürme fiili Müslümanlara atfedilirken atma fiili de Resûlullah’a atfedilmektedir. Bunun nedeni ise hakikatte Müslümanların öldürmesi veya atması görünürken arka planda Allah’ın bunu gerçekleştirmiş olduğu ve onları desteklediğinin göstergesidir.³⁰⁸ “Allah size iki taifenin birinin sizin olduğunuzu vaad ediyordu...”³⁰⁹ âyetinde iki taifeden kast edilen Bedir gazvesi öncesi yola çıkan kervanın ele geçirilmesi veya savaşta düşmanı yenecek olmalarıdır. Allah (cc) ise Bedir gazvesinin zaferle sonuçlanmasını Müslümanlara nasip etmiştir.³¹⁰

Müşrikler, Hz. Peygamber’i (sav) zayıf ve tek başına düşünerek sürekli tehditte bulundular. Resûlullah ise onlara göre dezavantajlı görünmesine rağmen Allah’tan adlığı güç ile onları tehdit etti. Allah da Resûl’üne desteğini gösteren şu âyetleri vahyetti: “Onlar (Kureyşliler) çeşitli gruplardan oluşmuş, bu durumda şimdiden bozguna uğratılmaya mahkûm bir kalabalıktır.”³¹¹ Gazvede Müslümanların galip gelmesi ile bu hadise Allah’ın Peygamberine bildirdiği şekilde olduğu görülmüştür. Müellif Kâdî Abdülcebâr, bu durumda Müslümanların lehine büyük ibretler olduğuna dikkat çekmektedir.³¹²

“Sayıları üç yüz on üç kişi olan Müslüman ordusuna üç bin veya beş bin melek yardım ettiyse neden bin kişinin üstündeki düşman ordusunun kökünü kazıyamadılar. Ayrıca Uhud günü Muhammed’in (sav) ashâbı şehit edilirken melekler neden yardım etmedi?”

³⁰⁶ “O vakit güvende hissetmeniz için sizi uyku haline sokmuştu. Sizi temizlemek, şeytanın pisliğini sizden gidermek, kalplerinizi birbirine bağlayarak ayaklarınızı sağlamlaştırmak için gökyüzünden size bir su indiriyordu.” Enfâl 8/11.

³⁰⁷ Enfâl 8/17.

³⁰⁸ Karaman, Hayreddin vd., *Kur’an Yolu*, II, 674-675.

³⁰⁹ Enfâl 8/7.

³¹⁰ Kâdî Abdülcebâr, *Tesbîtu Delâili’n-Nübüvve*, II, 403-405.

³¹¹ Sa’d 38/11.

³¹² Kâdî Abdülcebâr, *Tesbîtu Delâili’n-Nübüvve*, I, 83.

Hâlbuki o gün meleklerin yardımına daha çok ihtiyaçları vardı.” diye soru soracak olanlara cevaben Kâdi Abdülcebbâr şöyle demiştir: Daha önceki bilgilerden meleklerin savaşta Müslümanlara destek amaçlı gönderildiğine şahitlik edildi. Meleklerin gelmesi, Müslümanların düşmanla cihâd durumunu ortadan kaldırmaz. Allah, meleklerin düşmanla savaşmasını emretmemiştir. Meleklerin savaşa kâfirleri öldürme konusunda Müslümanlara destek olmak, kâfirleri korkutmak ve âyetlerin görülmesini sağlamak için gönderilmiştir. Çünkü Allah, meleklerin nüzûlu hakkında şöyle buyurmaktadır: “*Allah, bunu ancak size müjde olsun ve kalpleriniz yatışsın diye yaptı.*” (Enfâl, 10. âyet)³¹³

Enfâl sûresi 5-12. âyetler savaştan sonra inmiş ve mü’minlere yapılan yardım anlatılmıştır. Müşrikler ilk zamanlar Peygamberin kendisini yalancılıkla suçluyorken müşriklerle arasındaki ilişkilerin bu şekilde savaş boyutuna gelmesi ve sonunda savaşta Allah’ın yardımı ile Müslümanların galip gelmesi onun nübüvvetinin apaçık delili olduğunu göstermektedir. Nitekim vahyolunan bu âyetlerin her birinde vuku bulan olaylarla hücceti tamamlama özelliği vardır. Bundan dolayı birbirini destekleyen bu âyetlerde de hüccet olmama gibi bir durum düşünülemez. Ancak nübüvvet ve doğruluk iddiasında bulunup kendisine inanılmasını ve itaat edilmesini isteyen bir insan böyle bir durumda inkârcılara apaçık meydan okuyabilir.³¹⁴

C. UHUD GAZVESİ

Kureyş ve Araplar bir araya gelerek üç bin kişiden oluşan bir orduyla Bedir gününün intikamını almak ve Suriye kervan yolunu tehdit altından kurtarmak için yola çıktılar. Haberi alan Allah Resûlü hazırlıklara başlayıp yedi yüz kişilik ordusuyla yola çıktı. Ardından Müslümanlar Uhud’a varıp düşmanla karşılaşınca Resûlullah hemen ordusunu savaş düzenine soktu. Okçuları ise düşmanın arkalarından gelmesini endişe ettiği mevziye yerleştirerek “Bizim onları bozguna uğrattığımızı görseniz, hatta onları uzak yerlere sürsek bile size emir vermediğim müddetçe yerinizden asla ayrılmayın!” diye sıkı sıkıya tembihledi. Savaşın ilk seyrinde Müslümanların müşrikleri hezimete uğrattığını gören okçuların büyük bir kısmı rehavete kapılarak ganimet toplamak için dağdaki yerlerini terk edince müşrikler fırsatı değerlendirerek tepenin arkasından

³¹³ Kâdi Abdülcebbâr, *Tesbîtu Delâili’n-Nübüvve*, II, 406-407.

³¹⁴ Kâdi Abdülcebbâr, *Tesbîtu Delâili’n-Nübüvve*, II, 403-405.

dolanarak okçuların yerlerine yerleşerek savaşın seyrini kendi lehlerine çevirmeyi başardılar.³¹⁵

Kâdî Abdülcebbâr, Hz. Peygamber'in (sav) savaştan önce gördüğü bir rüyanın savaş esnasında ortaya çıkmasını nübüvvetin alâmetlerinden saymıştır. Çünkü Hz. Peygamber (sav) rüyasında bir inek boğazladığını görmüş, bunu da ashâbından bazılarının şehit edileceğine yorumlamıştır. Kılıcı Zülfikâr'ın yarıldığını görüp bunu da amcası Hz. Hamza'nın şehadetine yorumlamıştır. Nişan takılı bir koçun öldürüldüğünü görmesini ise düşman birliğinin komutanının öldürülmesine yorumlamıştır. Zira müşriklerin sancaktarı Osman b. Ebî Talha bu savaşta öldürülmüştür. Bütün bu durumların Uhud günü gerçekleşmiş olması da müellife göre nübüvvetin doğruluğuna bir alâmettir.³¹⁶

Uhud günü vuku bulan bir diğer hadise ise Bedir'de Müslümanların üzerine çöken uyuklama halinin bu günde de vuku bulmasıdır. Esasen böyle bir günde uykunun kaçması gerekirken Allah (cc) mü'minlere uyku hali ile lütufta bulunmuştur. Enfâl sûresi 152-154. âyetlerde Allah mü'minlere verdiği va'dleri yerine getirdiğini hatırlatarak onların bu lütuf karşısında gevşediklerini ve emre itaat konusunda ağır davrandıklarını bundan dolayı da kendilerine tasa üstüne tasa verdiğini söylemiştir. Zira savaş anında Müslümanlar kazandıklarını zannedip sevindikleri bir anda çok vakit geçmeden Ayneyn Tepesi'nde müşriklerin kendilerine arkadan oklarla saldırdığını gördüklerinde büyük bir korku ve endişeye kapılmışlardır. Bunun üzerine Allah bu kederlerinden sonra bütün cesaret ve metanetini koruyarak Hz. Peygamber'in (sav) izinden gidip düşmanla savaşan mü'minlere hafif bir uyuklama hali vererek onların dinlenmelerini ve heyecanlarının yatışmalarını sağlamıştır.³¹⁷

Kâdî Abdülcebbâr, Uhud günü ortaya çıkan delilleri/ alâmetleri şu şekilde özetlemiştir: Müşriklerin sözlerinden dönmeleri, ümitlerinin boşa çıkışı, kalabalık olmalarına rağmen Müslümanların karşısında şaşakalmaları, Resûlullah'ın gördüğü rüya üzerine yorumladığı hususların gerçekleşmesi, Müslümanların sayı ve kuvvet bakımından az olmalarına rağmen gösterdikleri cesaret düşünüldüğünde Peygamberin nübüvvetinin delili adına şüphe duyacak bir durum kalmayacaktır.³¹⁸

³¹⁵ Kâdî Abdülcebbâr, *Tesbîtu Delâili'n-Nübüvve*, II, 420-421. Ayrıntılı bilgi için bk. Muhammed Hamidullah, Casim Avcı, "Uhud Gazvesi", *DİA*, XXXXII, 54-57.

³¹⁶ Kâdî Abdülcebbâr, *Tesbîtu Delâili'n-Nübüvve*, II, 421.

³¹⁷ Kâdî Abdülcebbâr, *Tesbîtu Delâili'n-Nübüvve*, II, 422-423.

³¹⁸ Kâdî Abdülcebbâr, *Tesbîtu Delâili'n-Nübüvve*, II, 425.

Allah'ın Bedir Gazvesi'nde Müslümanlara yardım amacıyla melek gönderip Uhud Gazvesi'nde göndermeyişi soranlara Kâdî Abdülcebbâr şu şekilde cevap vermiştir: Allah, Bedir gününde melek gönderdi diye Uhud gününde de melek göndermek zorunda değildir. Çünkü Allah, Resûlü'nü bir süre afiyette kıldı diye her şart ve durumda afiyette kılacak değildir. Bazen hastalıkla imtihan eder ve onu sabırla mükellef kılar. Veya bazen melekleriyle yardım gönderir ve sıkıntısını arttırarak sabretmesini gerekli kılar. Bunda da Allah'ın Nebî'sini ve onun ümmetini sınadığı durumlar olduğu anlaşılmaktadır.³¹⁹

Kâdî Abdülcebbâr gibi Uhud Gazvesi'nin zaferle sonuçlandığını iddia eden kişiler olduğu gibi bu savaşta tek kazancın müşriklerin Müslümanları takibi bırakıp Mekke'ye dönmeleri ve böylelikle zaferlerini tam olarak kutlayamamalarının Müslümanların adına bir kazanç olduğu iddiasını öne sürenler olmuştur. Bu şekilde Uhud gününde olağanüstü bir nübüvvet delili görmeyen kişinin değerlendirmesinden hadiseye bakıldığında birçok hususun sıhhati tartışmaya açık hale gelecektir.³²⁰

D. HENDEK GAZVESİ

Medine'de ikâmet eden Yahudi kabilelerinden olan Benî Kaynuka'dan biri Bedir Gazvesi sonrası çarşıda ticaretle uğraşan bir Müslüman kadına saldırmış ve ardından tüm Kaynukaoğullarının Medine'den sürgün edilmesi kararı alınmıştır. Bir diğer Yahudi kabilelerinden olan Benî Nadîr'den biri Uhud Gazvesi sonrası Hz. Peygamber'in (sav) oturduğu yere bir kaya yuvarlayarak ona suikast girişiminde bulunmuş ve bu girişim Cebrail aracılığıyla Peygambere bildirilmiştir. Bunun sonucunda Benî Nadîr de Medine'den sürgün edilmiştir. Medine'nin dış bölgelerinde ikâmet eden üçüncü ve son Yahudi kabilesi olan Benî Kurayzalılar diğer iki kabilenin dışında Hendek Gazvesi dönemi, Müslümanların çok zor şartlar altında kaldığı bir zamanda onların zayıflığını gerekçe göstererek antlaşmaya ihanet etmişlerdir. Bir yandan da Kureyş ve diğer kabileler ise Medine'ye farklı farklı yönlerden baskın yapmak için yola çıkmıştı. Müslümanlar savunma savaşı mı yoksa taarruz mu yapmayı istişare ederken Selmân el-Fârisî'nin Medine'nin çevresine hendek kazılması önerisi

³¹⁹ Kâdî Abdülcebbâr, *Tesbîtu Delâilî'n-Nübüvve*, II, 407.

³²⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. W. Montgomery Watt, *Muhammed Medine'de*, (çev. Süleyman Kalkan), İstanbul 2016 (Kuramer Yayınları), 148.

üzerine Hz. Peygamber (sav) şehrin etrafına hendekler kazılmasını emretti. Her bir grup bir bölümü kazmaya başlamıştı ki balyozun fayda vermediği bir kaya parçasıyla karşılaşan ashâb, durumu Allah Resûlü'ne bildirdi. Resûlullah kayanın yanına giderek balyozla bir darbe indirdi ve kayadan bir parça koptu. Bunun üzerine şöyle buyurdu: “Bana Yemen ve San’a’da bulunan köpekdişi gibi saraylar gösterildi. Siz oraları fethedip onlara sahip olacaksınız.” Balyozu ikinci kez kayaya indirmesiyle büyük bir parça daha koptu ve şöyle buyurdu: “Bana Şam’ın sarayları gösterildi. Siz onları fethedip oralara hükmedeceksiniz.” Ardından elindeki balyozla kayaya üçüncü bir darbe daha indirdi, kaya paramparça oldu. Resûlullah ve ashâb tekbir getirdi. Resûlullah şöyle buyurdu: “Bana Medâin ve Fars sarayları gösterildi. Siz oralara hâkim olacaksınız.” Ardından hendekten çıkarak ashâbından hendeği korumakla görevli nâibler seçti. Hendek savaşında savunma pozisyonuna geçen Müslümanlar karşılaştığı bu zor durumda ise Allah’ın (cc) Resûlü’ne verdiği mucize ile yanlarında yalnız olmadıklarını hissettirmiştir. Kâdî Abdülcebâr bu olayı Hendek sırasında vuku bulan nübüvvetin delillerinden biri olarak görmüştür.³²¹ Bu hadisenin bir nübüvvet delili olmadığını, daha çok bir komutan üslûbuyla ordusuna moral verme ve ordunun azmini arttırma çabası olduğunu ifade eden görüş de mevcuttur.³²²

Düşman ordusu Medine’de hendeğin etrafını sarmıştı bir şekilde her an bir fırsat kollayarak hendeği atlayıp Müslümanlara saldırma planları yapıyorlardı. Derken müşrikler bir akşam her taraftan aynı anda hamle yaparak Müslümanlara saldırma kararı aldılar. Allah (cc) ise bu olay üzerine onların çadırlarını yerinden sökecek derecede kuvvetli bir rüzgâr gönderdi. Develeri ve atları kaçan müşrikler ne yapacağını bilemez halde gerisin geri büyük bir korku içinde kaçtılar. Müslümanlar ise rüzgârdan zarar görmeden o geceyi geçirdiler. Böyle bir olayın nereden bileceğini soranlara cevâben Kâdî Abdülcebâr şöyle demiştir: “Bu hadiseyi duyan kimse akledip tefekkür ettiği zaman olayın bu şekilde vâki olduğunu yakînen anlar ve bilir. Çünkü Kur’ân’da bu mucizeyi zikrederek Müslümanlara verilen nimet hatırlatılarak delil getirilmiştir: Nitekim Allah (cc) şöyle buyurmuştur: *“Ey iman edenler! Allah’ın size verdiği ni’metini hatırlayın: o vakit üzerinize düşman orduları gelmişti de, onların üzerine bir rüzgâr ve göremediğiniz ordular göndermiştik. Yaptıklarınızı Allah görüyordu. O vakit*

³²¹ Kâdî Abdülcebâr, *Tesbîtu Delâili’n-Nübüvve*, II, 449-450.

³²² Ayrıntı için bk. İmâdüddîn Halil, *Muhammed Aleyhisselam*, (çev. İsmail Hakkı Sezer), Konya 2003 (Yediveren Yayınları), 218.

hem yukarıınızdan hem de aşağıınızdan üzerinize gelmişlerdi de gözler kaymış, yürekler ağızlara gelmişken Allah hakkında türlü türlü zanlarda bulunuyordunuz. İşte burada mü'minler büyük bir imtihan oldular, şiddetli şekilde sarsıldılar.”³²³ Şayet, şiddetli rüzgâr ve bahsedilen bu hususlar, rutin olarak meydana gelen hadiseler olsaydı, Allah (cc) onu minnet vesilesi yapmaz ve herkese delil olarak getirmezdı.³²⁴ Kâdî Abdülcebbâr ise Allah'ın (cc) bu rüzgâr ile mü'minlerin safında savaşa girmiş olduğunu söylemiştir. Çünkü rüzgâr mü'minlere de çok yakinken kendilerine hiçbir zarar vermemiş aksine düşman karargâhını yerle bir etmişken Müslümanlar geceyi rahatlıkla geçirmesi normal bir durum değildir. Rüzgârı istediği yönde döndürmeye ve istediği şekilde estirmeye muktedir olan yalnızca Allah'tır. Bu hadisede de Allah'ın Peygamberine verdiği nübüvvetinin delil görülmüştür.³²⁵

Hendek savaşıyla münafıkların gerçek yüzlerinin de ortaya çıkmış olması nübüvvetin delillerindendir. Kâdî Abdülcebbâr, özellikle Ahzâb sûresinin bazı âyetlerine dayanarak bu delilleri sunmuştur. Bu âyetlerden biri şudur: “...Arzu ederler ki çöllerde yaşayan bedevi Arapların arasına çıksalar, sizin bu haberlerinizden sorsalar. Aranızda kalacak olsalar da savaşa katılacak olanlar pek azdı.”³²⁶ Müellif bu âyeti verdikten sonra münafıklar hakkındaki durumu şu şekilde anlatmıştır: Böylece Hz. Peygamber (sav) onların içlerindeki haber verdi. Onların geçimsizliklerini ve kötü niyetlerini yüzlerine vurdu. Bunu ancak Allah'ın kendisini destekleyeceğine ve yardım edeceğine güvenen bir kimse yapabilir.³²⁷

E. YAHUDİLERLE YAŞANAN OLAYLAR

Hz. Peygamber (sav) Medine'ye hicret edip yerleştikten sonra Medinelileri İslâm'a davet etti. Medine civarında bulunan pek çok topluluğa ve Yahudilere de davette bulunarak onlara öğüt verdi. Fakat reisler ve ona tâbî olanlar bu davetten yüz çevirdikleri gibi birbirlerine de Resûlullah'tan uzak durmayı ve tebliği kabul edecek olanları engellemeyi öğütlediler. Sayıları fazla ve kuvvetleri çok olduğu için Evs ve

³²³ Ahzâb 33/9-11.

³²⁴ Kâdî Abdülcebbâr, *Tesbîtu Delâili'n-Nübüvve*, II, 450-451.

³²⁵ Kâdî Abdülcebbâr, *Tesbîtu Delâili'n-Nübüvve*, II, 454.

³²⁶ Ahzâb 33/20.

³²⁷ Kâdî Abdülcebbâr, *Tesbîtu Delâili'n-Nübüvve*, II, 452. Hendek Gazvesi'nde yapılan gaybî yardımlar için bk. Ahzâb 33/9-27.

Hazrec kabilelerine giderek Hazrec kabilesinden Abdullah b. Übey b. Selûl'e yöneldiler. İslâm gelmeden önce Evs ve Hazrec kabileleri Abdullah b. Übey b. Selûl'e Medine'nin idaresi verilmek üzereyken Müslümanların hicreti ile onların bu girişimleri bozulmuş oldu. Bu sebeple de Abdullah b. Übey, Bedir Gazvesi'nde Müslümanların zaferi ile kendisinin Medine'nin kralı olma ihtimalinin olmayacağını görmesi ve müşrik kalıp dikkatleri üzerine çekmesinin toplumda olumsuz bir etki olacağını düşünmesiyle Müslüman olmayı tercih etti. Fakat Peygambere ve getirdiği dine karşı içindeki kin ve düşmanlık duygusu da her zaman devam etti. Yahudiler ise Abdullah b. Übey'in bu durumunu kullanarak Müslümanların içerisinde bir münafık ile onlara zarar vererek bu tebliğ faaliyetlerini sekteye uğratmak istiyorlardı.³²⁸

Yahudiler kendilerinin ahiret durumu hakkında bilgi sahibi olduklarını ve va'd edilen toprakların cennette kendilerine verileceğini iddia etmekte idiler. Onların bu kendinden emin meydan okumalarına karşı Allah ise Peygamberi aracılığıyla onlara meydan okumuştur. Cum'a sûresi 6 ve 7. âyetler ve Bakara sûresi 94 ve 95. âyetler yahudilere karşı nâzil olmuştur. Söz konusu âyetlerde Allah yahudilere, iddialarında şüphesiz doğruluk olduğunu düşündükleri takdirde ölümü temenni ederek dünyadaki çeşitli zahmet, sıkıntı ve elemenden kurtularak sonsuz mutluluk olan cennet yurduna ve nimetlerine kavuşabileceklerini söylemiştir. Peygamber bu ilgili âyetleri muhataplarına bildirdiğinde ise hiçbiri ölüm temennisinde bulunmaya cesaret edememiştir. Çünkü kendi günahlarını ve cinayetlerini bildikleri için onlar da kendi sonlarından emin değillerdir. Bundan dolayı da ölümü temenni edememişlerdir.³²⁹ Kâdî Abdülcebâr da söz konusu bu âyetlere eserinde yer verdikten sonra konu ile ilgili şu değerlendirmeyi yapmıştır: Yahudiler, Hz. Peygamber'e (sav) besledikleri şiddetli düşmanlıklarına ve onu yalanlayarak mahçup etmeye çalışmalarına rağmen ölümü temenni edemediler. Hâlbuki onlar Resûlullah'ın hatasını ortaya koyma konusunda çok hırslı idiler. Bu uğurda canlarını, mallarını ve evlatlarını feda ettiler fakat yine de kendilerine yapılan bu meydan okumayı uygulamaya cesaret edemediler. Her türlü sıkıntı ve meşakkate katlandıkları halde kolay ve yakın olmasına rağmen "Keşke ölseydik" diyemediler. Vahyolunan bu âyetler ile akleden bir insanın gönlü Allah Resûlü'nün nübüvvetinin ve doğruluğunun inancıyla dolup taşar. Hz. Peygamber'i (sav) yalanlama ve rezil etme

³²⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. Talat Koçyiğit, "Abdullah b. Übey b. Selûl", *DİA*, I, 139-140.

³²⁹ Kâdî Abdülcebâr, *Tesbîtu Delâli'n-Nübüvve*, II, 411. Ayrıntı için bk. Hayreddin Karaman, vd. *Kur'ân Yolu*, I, 159.

adına ölümü temenni edebilecekken bunu hiç yapmamaları düşmanların âcizliğini göstermektedir. Bu durum da Allah'ın izni ile peygamberin nübüvvetinin bir delili olmaktadır.³³⁰

Uhud Gazvesi'nden sonra yetmiş kadar sahâbînin şehid edilmesiyle sonuçlanan Bi'rîmaûne katliamıyla dolaylı olarak ilgili bir hadise vuku bulmuştur: Bi'rîmaûne katliamından kurtulan Amr b. Ümeyye ed-Damrî Peygamber'in anlaşmalı olduğu kabileden iki kişiyi öldürdüğü için yakınlarına ödenmesi gereken diyet paylaştırılmış fakat Benî Nadîr Yahudileri gerekli ödemeyi yapmamıştır. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) kendilerine elçi göndermiş ve ödemeyi yalnızca Peygambere yapacaklarını söyleyerek onu davet etmişlerdir. Hz. Peygamber de Ebû Bekir ve Ömer'in de içinde olduğu bir grup ashâbıyla birlikte onların mahallesine gitmiştir. Bir duvarın dibinde oturarak Benî Nadîr'in ödeme hazırlıklarını tamamlamasını beklerken Yahudiler bir suikast planlamış ve bir kaya parçasını Peygamber'e yuvarlaması için adam göndermişlerdir. Durumdan Cebrâil aracılığıyla haber alan Hz. Peygamber (sav) hemen bulunduğu yeri terk ederek sahâbeden birini görevlendirerek Nadîroğulları'nın 10 gün içerisinde şehirden ayrılmalarını haber vermiştir. Yahudiler bu durum karşısında şaşırıp kalmış ancak dostlarından bekledikleri yardım da gelmeyince Medine'den ayrılmaya razı olmuşlardır. Allah'ın bu durumdan Peygamberini haberdar etmesi ve Yahudilerin buna şaşırıp kalması sonucunu değerlendiren Kâdî Abdülcebbar, Allah'ın insanlara hidâyet için gönderdiği Nebî'sini her şart ve durumda koruyarak gerekli bilgilendirmeyi kendisine iletmesi onun nübüvvetinin gerçek olduğunun delâletidir. Aynı zamanda Mâide sûresi 11. âyette Allah kullarına verdiği nimetlerini hatırlatarak mü'minlere el uzatıp haklarına tecavüz etmeye çalışanları yine kendisinin bertaraf ettiğini buyurarak tevekkül etmelerini emretmiştir. Bu âyet kapsamında da müellif mü'minlerin haklarına tecavüz etmeyi Peygamber'e suikast girişimiyle bağlantı kurarak Allah'ın bu sıkıntıyı Resûlü'nden giderdiğine yorumlamıştır.³³¹

---

³³⁰ Kâdî Abdülcebbar, *Tesbîtu Delâili'n-Nübüvve*, II, 411-412.

³³¹ Kâdî Abdülcebbar, *Tesbîtu Delâili'n-Nübüvve*, II, 415.

F. RESÛLULLAH'IN DAVET MEKTUPLARI

Hız. Peygamber (sav) Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra Arap olsun olmasın dünyanın birçok bölgesinde bulunan krallara ve yöneticilere İslâm'a davet mektupları yazmıştır.³³² Bizans ve Fars imparatoruklarına, Habeşistan necâşisine, Mısır mukavkısına ve bazı Arap emîrlere bu davet mektuplarını göndererek barışçı yollarla devletini büyütme politikasına geçmiştir. Bu kralları ve yöneticileri sahip oldukları mülkü terk etmeye, kendisine ve Allah'a (cc) itaat edip boyun eğmeye davet etmiştir. Onlara peygamberliğini anlatıp elçiler aracılığıyla mektuplar göndermiştir. Bu elçilerin davet mektuplarına kimi krallar olumlu yanıt verirken kimisi elçiyi şehit etmiş, Hız. Peygamber'in (sav) mektubunu yırtmış, Müslümanlarla savaşmak üzere ordular hazırlanmıştır.³³³

Hız. Peygamber (sav) İran Kısırâsı II. Hüsrev Pervîz'e Abdullah b. Huzâfe es-Sehmî'yi elçi olarak gönderdi. İslâm'a davet mektubunu okuyan Kısırâ öfkelenerek ağır hakaretlerde bulunarak Yemen Valisi Bâzân'a Resûlullah'ın kendisine getirilmesini emretti. Resûlullah'a gelen elçiler kendisini götüreceklerini söylediklerinde Hız. Peygamber (sav) onlara Kısırâ'nın önceki gece oğlu Şîreviyye tarafından hangi saate öldürüldüğünü haber verdi. Haberin sıhatini araştırıp doğru olduğunu öğrenen elçiler Peygamber'i almadan geri döndüler. Bu hadise üzerine Peygamber "Allah'ım! Sen onun mülkünü parça parça et!" diye beddua etti.³³⁴ Nitekim bu beddua üzerine Kısırâ'nın tüm toprakları Hulefâ-i Râşidîn döneminde Müslümanların eline geçmiştir. Müellif, Hız. Peygamber'in (sav) gelen elçilere vermiş olduğu bu haberin yalnızca Allah'ın kendisine bildirdiği bir bilgi olup nübüvvetinin delili olacağını söyler. Aynı şekilde bu bilginin güvenilirliğinden şüphe edilmesi durumunda, Kısırâ'ya gönderilen elçinin ve mektubun içeriğinin bilindiği bir durumda sonucunun da aynı şekilde biliniyor olması ve ilerleyen dönemde bu toprakların Müslümanların hâkimiyeti altına geçmesi Allah'ın Nebîsi için anormal bir durum olmadığı görüşündedir.³³⁵

³³² Mektuplar için bk. Muhammed Hamidullah, *Hız. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu*, (çev. Mehmet Yazgan), İstanbul 1998 (Beyan Yayınları).

³³³ Kâdî Abdülcebbar, *Tesbîtu Delâili'n-Nübüvve*, II, 437-438.

³³⁴ Buhârî, İlim, 7. Ayrıntılı bilgi için bk. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe fî mârifeti's-sahâbe*, (thk. Halil Me'mun Şiha), I-V, Beyrut 1997 (Dârü'l-Ma'rife), III, 212.

³³⁵ Kâdî Abdülcebbar, *Tesbîtu Delâili'n-Nübüvve*, II, 438-439, 445.

Hız. Peygamber (sav) Bizans İmparatoru Herakleios'a Dihye b. Halife el-Kelbî aracılığıyla mektup gönderdi. İmparator elçiye ikramda bulunduktan sonra Resûlullah hakkında sorular sormak için o dönem kendi topraklarında ticaret için bulunan Ebû Süfyân ve adamlarını huzuruna aldı. Onlara sorduğu sorular neticesinde uzun uzun araştırma yaptı. Ardından saygılı bir mektup yazarak Peygambere gönderdi. Resûlullah onun mektubu hakkında şöyle dedi: “Şüphesiz o hakkı bildi fakat fayda vermeyen mülkünden vazgeçemedi, dünyayı önceleyip dinine tercih etti.” Kâdî Abdülcebbar, Hz. Peygamber'in (sav) yüz binlerce askerî gücü olmadığı halde zamanın büyük devlet başkanlarına tâbî oldukları dinlerinden dönüp kendisine itaat etmesini ve halkının sorumluluğunun kendilerinde olduğunu ifade ettiği mektuplarını korkusuzca elçileriyle göndermesi ilâhî dayanağı olmayan birinin cesaret edeceği bir durum olmadığını iddia ederek nübüvvetin delili olarak saymaktadır.³³⁶

Busrâ emîrine yazılan mektubun elçiliği için el-Hâris b. Umeyr el-Ezdî seçildi. Elçi Mûte'ye vardığında henüz huzura varmamışken Gassânî emîri Şurahbil b. Amr el-Ğassânî, yolunu keserek nereye gittiğini sordu ve Hz. Peygamber'in (sav) elçisi olduğunu öğrenince de hiddetlenerek Peygamberin elçisini öldürdü. Bu hadiseden sonra Hz. Peygamber (sav) “Siz mağlup olacaksınız ve benim saltanatım size gâlip gelecektir.” diyerek yapılan zulmü kınadı ve o günden sonra elçilerini tek başına göndermedi. Hıristiyan Araplar Hz. Peygamber'in bu sözlerine hiddetlenerek Rûm kralına bir mektup yazdı. Peygamberin zayıf durumda olmasını fırsat bilip bu durumu değerlendirmek adına kralı kışkırtarak 100.000 kişilik bir ordu hazırlanmasını sağladılar. Böylece Bizans Müslümanlara karşı savaş hazırlığına başlamış oldu. Gassân, Kuzâ'a ve diğer kabilelerden oluşan bu ordu, kumandanı Şurahbil b. Amr önderliğinde yola çıktı. Müslümanlar ile Bizans Mûte'de karşı karşıya geldiler. Çok zor şartlar altında gerçekleşen bu savaşta Allah (cc) onların hakkından geldi. Kâdî Abdülcebbar, Allah'ın Peygamber'ine verdiği bu desteği nübüvvetin delili kapsamında değerlendirmektedir.³³⁷

Mısır kralı Mukavkıs'a Hatîb b. Ebî Beltea ile davet mektubu gönderildi. Mektubu okuyan kral yanındaki adamlara döndü ve gülerek şöyle dedi: “Bana, dininin güzelliğini anlatan ve kendisine tâbî olmamı öğütleyen bir mektup yazmış. Şayet o, Allah'ın

³³⁶ Kâdî Abdülcebbar, *Tesbîtu Delâilî'n-Nübüvve*, II, 439, 511-517.

³³⁷ Kâdî Abdülcebbar, *Tesbîtu Delâilî'n-Nübüvve*, II, 440-441.

Resûlü ise denizi üstüne salarak beni boğmasına ve sonunda mülküne sahip olmasına engel olan şey nedir?” Bu sorunun üzerine elçi Hatîb şöyle cevap verdi: “Yahudiler kendisini yakalayıp bir iple bağlayarak başını traş ettikleri ve bir demet dikenini koyarak boynuna asılacağı ipi geçirdikleri vakit Meryem oğlu İsâ’ya engel olan nedir?” Mukavkıs aldığı cevaptan sonra Peygamberin hikmet sahibi olduğunu ve yanındakilerin de kendisi gibi hakîm olduğunu söyledi. Ardından yanındaki adamlara görüşünü sorunca hepsi kralın görüşünü tasdik ederek Peygamberin mektubunu tekrar okudular. Mukavkıs, Peygamber’e yazdığı mektupta kendisine hürmet ettiğini ve hediyeler gönderdiğini yazdığı halde ne Müslüman oldu ne de başka bir adım attı. Zaman içerisinde Hıristiyan Araplar Mısır Mukavkısını Müslümanlara karşı savaşmak için ne kadar kışkırtmaya çalışsalar da o yumuşak davranmaya devam etti. Müellif, bu hadisede de diğer mektuplarda olduğu gibi Peygamberin cesaretini nübüvvetine delâlet olduğu görüşünü savunmaktadır.³³⁸

Kâdî Abdülcebbâr, bu davet sürecini şu şekilde değerlendirmektedir: Hz. Peygamber (sav) dinine davet ettiği kişilerin hangi dine veya topluluğa ait olduklarına göre hitabını değiştirirdi. Şayet tebliğ yapılan kişi Yahudi ise, Sebt (Cumartesi) günü ibadetini ve inandıkları değerleri överdi. Hıristiyan ise, gelecek olan Mehdî’nin, Mesîh’in müjdelediği Faraklıt olduğunu söyleyerek kendi dini ile bağlantısını kurardı. Sâbiî ise onların dinindeki ibadetlerden yola çıkarak farklı övgü yöntemlerini kullanırdı. Bu sayede davetçi olan Nebî, bütün dinlerin aynı olup bütünde ittifak ettiğini söyleyerek fitrat olan İslâm’a herkesi davet ederdi. Bu yöntem ümmî olan bir kimsenin tek başına oturup planlayarak yapabileceği bir yol değildir. Aynı şekilde, âciz ve yalnız olan bir kimse dünyanın hâkimiyetini elinde bulunduran krallara ve yöneticilere bu şekilde meydan okuyarak savaşa gidebilecek bir yola cesaret edemez. Vuku bulan tüm olaylar Allahın Nebî’sine gönderdiği ilâhî yardım ile nübüvvetinin delili olarak karşımıza çıkmaktadır.³³⁹

³³⁸ Kâdî Abdülcebbâr, *Tesbîtu Delâili’n-Nübüvve*, II, 439-440.

³³⁹ Kâdî Abdülcebbâr, *Tesbîtu Delâili’n-Nübüvve*, II, 444.

G. TEBÜK GAZVESİ

İslâm ve Bizans ilişkileri Hz. Peygamber'in (sav) Bizans kralı Herakleios'a gönderdiği İslâm'a davet mektubu ile dostane başladı. Fakat Mûte Savaşı'ndan itibaren o dönemde Sâsâniler'e karşı büyük zaferler kazanan Bizans, Müslümanlar için bir tehdit unsuru oldu. Suriye'den Medine'ye gelen tüccarlar Herakleios'un Medine'ye saldırmak için hazırlık yapmayı emrettiği ve birçok Hıristiyan Arap kabilelerini de kendi ordusuna kattığı haberini verdi. Bu haberi alan Hz. Peygamber (sav) Müslümanların zayıf, yiyeceklerinin az ve sıcaklığın en şiddetli olduğu bir vakitte Tebük gazvesi için hazırlıklara başlanmasını ashâbına emretti. Hiçbir bahane olmadan herkesin savaşa katılmasını ve tüm malıyla seferber olmasını öğütledi. Savaşa katılmayıp Medine'de kalan kişi sayısı yaklaşık seksen kadardı. Kimisi Hz. Peygamber (sav) Tebük'ten dönmeden gazveye yetişip Müslümanların arasına katılırken kimisi ise geri kalma sebeplerini Resûlullah'a bildirip durumlarından dolayı af diledi. Ancak bu özür beyan eden münafıklar dışında ensardan üç mü'min vardı ki bunlar gazveye katılmama nedeni için beyan edecek bir mazeretlerinin olmadığını söyledi. Kendi kavminden kişiler bu üç kişiye peygambere bir özür beyan ederlerse affolunacaklarını söylemelerine rağmen yalan söylemeye cüret edemeyip içlerinden geçen sebebi peygambere bildirdiler. Bunun üzerine Resûlullah kendilerinden yüz çevirdi, eşleri ve çocukları dâhil tüm Müslümanların da kendileriyle konuşmasını hatta selamlaşmasını dahi yasakladı. Bu üç mü'min Ka'b b. Mâlik, Hilâl b. Ümeyye ve Mürâre b. Rebî'a'dır. Bu üç kişi savaşa katılmadıkları için çok pişman oldular, büyük bir üzüntüye kapıldılar. Ka'b b. Mâlik günlerce vadide bir çadırda konaklayıp tevbesinin kabulünü bekledi. Genişliğine rağmen vadi ona dar gelince mağaraya gitti. Gündüzleri oruçlu geçirip geceleri evine dönüyordu. Gassân kralı Cebele b. el-Eyhem durumu haber alınca Ka'b'a bir mektup gönderdi: "Arkadaşımın artık seni sevmediği ve senden yüz çevirdiği haberi bana ulaştı. Önemsiz kalmaya devam etme ve bize gel! Şüphesiz benden kabul göreceksin!" mektubu okuyan Ka'b ağlayarak Allah Resûlü'ne gitti, durumu anlattı. Yine bir yanıt alamayınca mahzun bir şekilde geri döndü. Bu üç kişi, yaklaşık iki ay boyunca kimseyle konuşmaksızın kendileri hakkında verilecek hükmü beklemekteydi. Derken bu iki ayın sonunda Allah (cc) şu âyetleri vahyetti: *"Allah geriye bırakılan (savaşa katılmayan) o üç kişinin de tövbesini kabul buyurdu. Bütün genişliğine rağmen yeryüzü onlara dar gelmiş, canları*

*sıkılmış ve Allah'tan başka sığınacak kapıları olmadığını anlamışlardı. Bunun üzerine Allah, eski durumlarına dönmeleri için onlara tövbe etmeyi nasip etti...*³⁴⁰

Kâdî Abdülcebâr, Tebük gazvesine katılmayan üç kişi hakkında şu şekilde bir değerlendirme yapmıştır: Seferden geri kalan bu üç kişi kendileriyle konuşulmadığı bu süreçte zorluğu kendiliklerinden çekmediler, yaşadıkları sıkıntılarını kimseye anlatmadılar, her şeyi Allah biliyordu. Bu üç kişinin kalplerinde olan sıkıntıyı Allah'ın Resûlü'ne vahyetmesi nübüvvetin delilidir. Allah'ın bu durumu vahiyle haber verip böyle bir tedbir almasının güzelliği, Hz. Peygamber'in (sav) doğruluğuna, güvenilirliğine, her türlü şüphe ve kurnazlıktan uzak görünmektedir. Bu hadise üzerine yazılan ve okunan bilgileri güzelce düşünen bir kimse Allah'ın Nebî'sine vahyettiği bu durumda nübüvvetin alâmetlerini anlayacaktır.³⁴¹

---

³⁴⁰ Tevbe 9/118. Kâdî Abdülcebâr, *Tesbîtu Delâili'n-Nübüvve*, II, 476-478. Ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Yiğit, "Tebük Gazvesi", *DİA*, XXXX, 228-230.

³⁴¹ Kâdî Abdülcebâr, *Tesbîtu Delâili'n-Nübüvve*, II, 478-479.

SONUÇ

Mu`tezile mezhebinin on birinci tabakasında yer alan Kâdî Abdülcebbâr mezhebin ikinci kurucusu olarak anılmaktadır. Nübüvvetin delili olan mûcize hakkındaki görüşleriyle mezhebinden aykırı bir yol izlemiştir. Mezhebi mütevatir haberi kat'î bir bilgi olarak kabul ederken kendisi âhad haberlere de eserinde çokça yer vermekle birlikte mütevatir haber değerinde kabul etmiştir. Ona göre Kur'ân dışında Hz. Peygamber'e (sav) verilen mûcizeler iki kısma ayrılmaktadır: Zorunlu olarak bilinenler ve istidlâlî (aklî) olarak bilinenler. Birinci kısım mûcizeleri hissî mûcize kapsamında değerlendirip az yemekle kalabalığı doyurması, hurma kütüğünün inlemesi, ağacı çağırduğunda yanına gelmesi vb. hadiseler buna örnek gösterilebilir. İkinci kısım mûcizelere ise ayın yarılma hadisesinden sonra Kamer sûresinin âyetlerinin vahyolunması veya yıldızların kayma hadisesinden sonra Cîn sûresinin âyetlerinin indirilmesi örnek verilebilir.

Kâdî Abdülcebbâr'ın gâlî olduğunu düşünenler olduğu gibi kendisinin mu'tedil ve müsamahalı davranışlarından ötürü mezhebini Sünnîliğe, kâdî'l-kudâtlık döneminde yönetimde olması sebebiyle de mezhebini Şî'liğe yaklaştırdığını düşünenler de olmuştur. Mezhebine olan fazla bağlılığı ve mezhep mensuplarını yeri geldiğinde aşırı savunması sebebiyle gâlî düşüncesi insanlarda oluşmuştur. Hâlbuki mûcize konusunda *Tesbîtu Delâili'n-Nübüvve* adlı eserinde mezhep mensubu arkadaşlarını aklî konuda düşüncelerini eksik bularak ağır ve sert bir üslûpla eleştirmekten de geri durmamıştır.

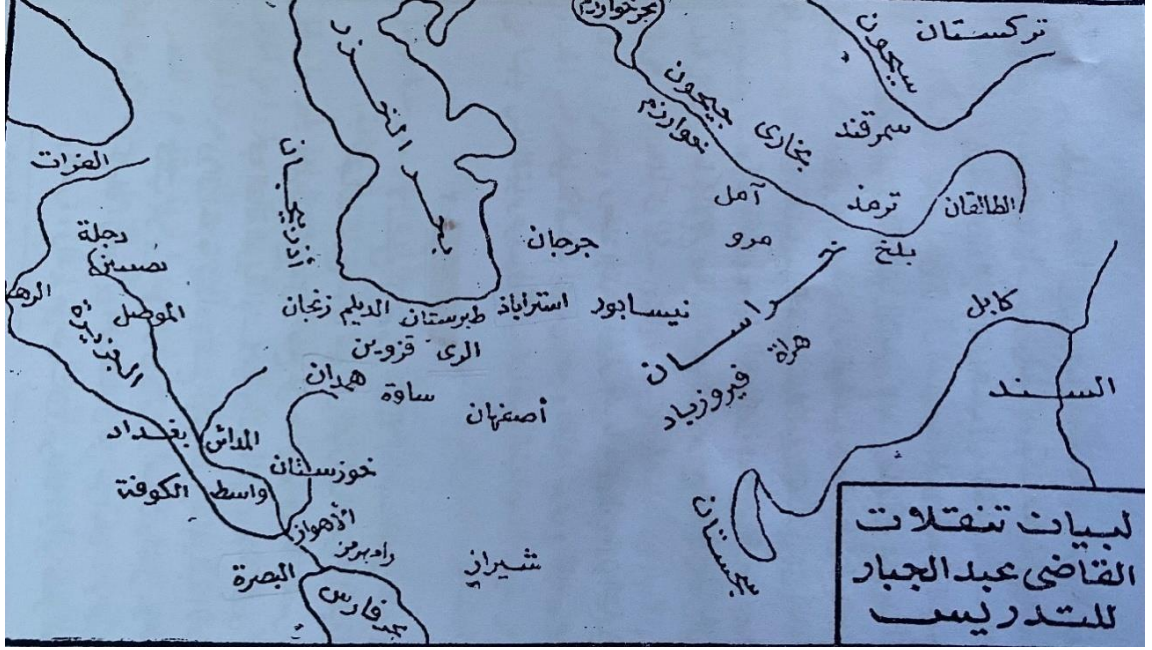
Kâdî Abdülcebbâr'ın siyer rivâyetlerini nübüvvet delili olgusu ile birleştirmiş olması bu çalışmanın ana bölümünü oluşturmuştur. Nitekim müellif siyer rivâyetlerini aktarırken sıhhat yönünden değerlendirmeye bakmaksızın muhtevaya önem vermiştir. Bundan dolayı eserinde kullanmış olduğu rivâyetlerin eleştirilmesiyle de ilgilenmemiş daha çok kendi düşüncesini destekleyen rivâyetleri rahatlıkla kullandığı görülmüştür. Rivâyetlerin ilâhî yardım ile veya olağanüstü oluşuna karar vermesi ise aklî yorumlarla güçlendirip desteklemesinden gelmektedir. Bu durum garipsenmemelidir, çünkü Kâdî Abdülcebbâr delilleri "Akıl, Kur'ân, Sünnet ve İcmâ" olarak kabul etmiştir. Bu düşüncesi ise rivâyetlerin aklî delillerle güçlendirilerek hadiselerin olağan-üstü boyutuna çıkarılmasını kolaylaştırmıştır. Akıl, ilk delil olarak kabul etmesi, akıl yoluyla Kur'ân ve Sünnet'in delil olmasının bilinmesindedir. İnsan ancak akıyla Allah'ı (cc),

peygamberini bilir ve hüccet olduğunu kavrar. Kâdî Abdülcebâr'ın bu aklî deliller içerisinde sık sık kullandığı ifadeler şunlardır: “Şayet Allah (cc) bir delil/ mûcize ile peygamberini desteklemeseydi, Hz. Peygamber (sav) her şart ve durumda tek başına müşriklere nasıl meydan okuyabilirdi?” Aynı zamanda “Bu anlatılanları iyi düşün!” gibi cümlelerle de okuyucuyu düşünmeye sevk ederek istidlâlî bilgiyi pekiştirmek istemiştir. Nassların anlaşılmasında aklın yeri yadsınamayacak derecede önemlidir, bu durum hadislerin anlaşılmasında da kullanılan bir metoddur. Fakat salt akıl ile hadislerin ve hâdiselerin sıhhatini tayin etmenin her daim doğruya götüreceği tartışmalı bir husustur.

Kâdî Abdülcebâr'ın siyer rivâyetlerini kısaca özetlemesinin ardından bu hâdiselerin nübüvvetin delili olduğunu bildirerek bu iddiasının hemen arkasından sebebini de açıklamıştır. Bütün bunlara ek olarak Kâdî'nin bu ispatlarını tam anlamıyla kanıtladığını söylemek güç gözükmemektedir. Çünkü delil olarak öne sunulan argümanların akıl eksenli olması başkaları tarafından farklı aklî yürütmelere açık kapı bırakma durumunu da beraberinde getirmektedir. Bu husus ise Kâdî'nin delil olarak kullandığı yöntemin, itirazların odak noktası olduğunu göstermektedir.

Çalışmanın içerisinde Hz. Peygamber'in (sav) Mekke döneminde nübüvvetine delil olan hadiseler Mekke dönemi siyer rivayetleri olarak bir araya toplanmıştır. Medine dönemini kapsayan hadiseler ise Medine dönemi siyer rivayetleri başlığında ele alınmıştır. Müellif bu hadiseleri belli bir kronolojide ele almadığı için eser baştan sona incelendikten sonra ilgili dönemlere göre başlıklar ayrılmıştır. Hz. Peygamber'in (sav) Mekke döneminde nübüvvetine delil olan hadiselerde inanmayanların imanını arttırmak için ayın yarılması, yıldızların kayması, isrâ hadisesi vuku bulurken Medine döneminde ise çoğunlukla düşmanlara karşı Allah'ın peygamberine ve ashâbına yaptığı yardımlar karşımıza çıkmaktadır.

EKLER

Ek-1 Tablosu

(Abdulfettâh Laşin, Belâgatü'l-Kur'ân adlı kitabı sf. 40)

KAYNAKÇA

- ABDÜLBÂKÎ**, Muhammed Fuâd, (1882/1968), *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Kahire 1959.
- AKOĞLU**, Muharrem, *Büveyhîler Döneminde Mu'tezile*, Ankara 2008.
- ALÎ**, Cevad, *el-Mufasssal fî târihi'l-Arab kable'l-İslâm*, I-XX, Beyrut 2001.
- APAK**, Âdem, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*, I-IV, İstanbul 2019.
- ASLAN**, İbrahim, *Kâdî Abdulcebâr'a Göre Dinin Akli ve Ahlaki Savunusu*, İstanbul 2014.
- AVCI**, Casim, "Benî Kaynukâ'", *DİA*, XXV, 88.
- _____, "Benî Kurayza", *DİA*, XXVI, 431-432.
- _____, "Mu'tezile Ekolü Teşekkülü, İlkeleri ve İslâm Düşüncesine Katkıları", Marife, Konya 2003, sy. 3, ss. 27-54.
- AZİMLİ**, Mehmet, "Sünnî Hilafete Tahakküm Kurmuş Bir Şi'i Hanedan: Büveyhîler", *DÜİFD*, Diyarbakır 2005, sy. 2, ss. 19-32.
- _____, "Mekke Döneminde Boykot Yılları Üzerine Mülâhazalar", İstem, Konya 2006, sy. 7, ss. 55-64.
- BAKAN**, Tevhit, "Kâdî Abdulcebâr'a Göre Sünnet", *İLTED*, Erzurum 2016, sy. 45, ss. 187-213.
- BARDAKÇI**, Safa, "Kâdî Abdulcebâr'ın İnşikâk-ı Kamer Görüşü", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Konya 2009, sy. 28, ss. 153-177.
- BARLAK**, Muzaffer, *Kelâm'da Nübüvvet Tartışmaları*, Ankara 2015.
- BARTHOLD**, Wilhelm, *İslam Medeniyeti Tarihi*, (çev. Fuad Köprülü), Ankara 1984.
- BAZIN**, Marcel, "Kazvin", *DİA*, XXV, 154-155.
- BEYHAKÎ**, Ebû Bekr Ahmed b. El-Hüseyin, (458/1066), *Delâilü'n-Nübüvve ve Ma'rifetu Ahvâli Sâhibi's-Şerîa*, (thk. A. Muhammed Osman), I-V, Medine 1969.
- _____, *Şerhu'l-Mevâkıf*, I-VIII, (tsh. Muhammed Bedreddin en-Na'sânî), Kum 1991.

- BUHÂRÎ**, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, (256/870), *Sahîh-i Buhârî*, I-VIII, İstanbul, 1979.
- CÜŞEMÎ**, Ebû Sa'd el-Muhassin b. Muhammed b. Kerrâme el-Hâkim el-Cüşemî, (494/1101), *Şerhu Uyûnü'l-Mesâil*, (Fazlû'l-İ'tizâl ve Tabakâtu'l-Mu'tezile içinde), (nşr. Fuad Seyyid), Beyrut 2017.
- ÇELEBÎ**, İlyas, *İslam İnanç Sisteminde Akılcılık ve Kadı Abdülcebbar*, İstanbul 2002.
- _____, "Kâdî Abdülcebbâr", *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni*, (ed. Bayram Ali Çetinkaya), I-X, İstanbul 2015.
- _____, "İnşikâku'l-Kamer", *DİA*, XXII, 343-345.
- EZRAKÎ**, Ebü'l-Velîd Muhammed Ezrakî, (250/8648[?]), *Ahbâru Mekke ve mâ câ'e fihâ mine'l-âsâr*, (nşr. Rüşdî Sâlih Melhas) I-II, Beyrut 1979.
- FAHREDDİN RÂZÎ**, Ebû Abdullâh Fahrüddîn Muhammed Râzî, (606/1210), *İ'tikâdâtü Fırakî'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn*, (nşr. A. Sami en-Neşşâr), Kahire 1982.
- _____, *el-Mebâhisü'l-Meşrikiyye*, I-II, (nşr. Muhammed el-Mu'tasım Billâh el-Bağdâdî), Beyrut 1990.
- _____, Fahreddin Râzî, *Mefâtihi'l-Gayb: et-Tefsîru'l-Kebîr*, I-XXXII, (nşr. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1934-62.
- _____, *el-Muhassalü Efkâri'l-Mütekkamîn ve'l-Müte'ahhirîn mine'l-Ulemâ' ve'l-Hükemâ' ve'l-Mütekellimîn*, (nşr. Ahmed Naci, Muhammed Emin el-Hancî), Kahire 1323.
- FAYDA**, Mustafa, "Ridde", *DİA*, XXXV, 91-93.
- FIĞLALI**, Ethem Ruhi, *İmâmiyye Şîası*, İstanbul, 2008.
- GÖLCÜK**, Şerafettin, "Ebû Abdillâh el-Basrî", *DİA*, X, 84-85.
- GÜNALTAY**, M. Şemseddin, *Abbas Oğullarının İmparatorluğunun Kuruluş ve Yükselişinde Türklerin Rolü*, Ankara 1942, sy. 23-24, ss. 177-205.
- GÜNDOĞAR**, Hamdi, *İslâm İtikadında Sünnet*, İstanbul 2006.

- GÜNER**, Ahmet; Azimli Mehmet, “Büveyhîler”, *İslam Tarihi ve Medeniyeti* (ed. Mehmet Şeker), I-XV, İstanbul 2018, VII, s.523-572.
- _____, *Büveyhîlerin Şîv-Sünnî Siyaseti*, İzmir 1999.
- GÜNEŞ**, Kâmil, *İslami Düşüncesinin Şekillenişinde Akıl ve Nass*, İstanbul 2003.
- HÂKİM EN-NÎSÂBÛRÎ**, Ebû Abdullâh Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbûrî, (405/1014), *Müstedrek ale's-Sahîhayn*, I-IV, Beyrut 1978.
- HALİL**, İmâdüddîn, *Muhammed Aleyhisselam*, (çev. İsmail Hakkı Sezer), Konya 2003.
- HAMİDULLAH**, Muhammed, (1423/2002), *İslam Peygamberi*, I-II, (çev. Salih Tuğ), İstanbul 1980.
- _____, “Uhud Gazvesi”, *DİA*, XXXXII, 54-57.
- _____, *Hz. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu*, (çev. Mehmet Yazgan), İstanbul 1998.
- HATİB EL-BAĞDÂDÎ**, Ebû Bekr Ahmed el-Hatîb el-Bağdâdî, (463/1071), *Târîhu Bağdâd*, I-XVII, (thk. Beşşâr Avâd Ma'rûf), Tunus 2018.
- HALLÂF**, Abdulvahhâb, *İslam Hukuk Felsefesi*, (çev. Hüseyin Atay), Ankara 1973.
- HANSU**, Hüseyin, *Mutezile ve Hadis*, Ankara 2004.
- HASAN**, İbrahim Hasan, *Târîhu'l-İslâm*, I-VI, (trc. İsmail Yiğit, Sadreddin Gümüş, Ahmed Turan Alkan, Hamdi Aktaş), İstanbul 1985.
- HİTTÎ**, Philip Khuri, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, (çev. Salih Tuğ), İstanbul 2011.
- HODGSON**, Marshall G. S., *İslâm'ın Serüveni*, I-III, İstanbul 1995.
- İBN HACER**, Şihâbuddin Ahmed b. Ali el-Askalânî, (852/1448), *Lîsânü'l-Mîzân*, I-X, (thk. Abdulfettah Ebû Ğudde), Beyrut 2002.
- İBN HALDUN**, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahman İbn Haldûn, (808/1406), *Mukaddime*, I-III, (thk. Ali Abdülvâhid Vâfi), Kahire 1981.
- İBN HİŞÂM**, Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişâm, (218/833), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, (nşr. M. Muhyiddin Abdulhamîd), I-IV, Kahire 1963

- _____, Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişâm, (218/833), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I-II, (thk. Mustafa es-Sekkâ), Kahire 1936.
- İBN İSHÂK**, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk el-Kureşî, (151/768), *Sîretü İbn İshâk*, (thk. Muhammed Hamidullah), Konya 1981.
- İBN KUTEYBE**, Ebû Muhammed Abdullah İbn Kuteybe ed-Dîneverî, (276/889), *Garîbü'l-Kur'ân*, I-II, Beyrut 1988.
- İBN SA'D**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd el-Bağdâdî, (230/845), *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, I-XI, (nşr. İhsan Abbas), Beyrut 1968.
- İBN TEYMİYYE**, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed el-Harrânî, (728/1328), *Mukaddime fî usûli't-tefsîr*, Beyrut 1980.
- İBNÜ'L-ESÎR**, Mecdüddin Ebi's-Saâde b. Muhammed el-Cezerî, (606/1210), *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*, I-V, (thk. Tahir Ahmed Zavi, M. Muhammed Tenahî), Kahire 1963.
- İBNÜ'L-ESÎR**, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî eş-Şeybânî, el-Cezerî, (630/1233), *el-Kâmil fî't-Târîh*, I-XII, Beyrut 1385-86.
- _____, *Üsdü'l-Gâbe fî mârifeti's-sahâbe*, (thk. Halil Me'mun Şiha), I-V, Beyrut 1997.
- İBNÜ'L-İMÂD**, Ebü'l-Felâh Abdülhay İbnü'l-İmâd el-Hanbelî, (1089/1679), *Şezerâtü'z-Zehab*, I-XI, (thk. Abdülkâdir el-Arnaût, Mahmûd el-Arnaût), Beyrut 1986.
- İBNÜ'L-MURTAZÂ**, el-Mehdî-Lidînilâh Ahmed b. Yahya b. el-Murtazâ, (840/1437), *Tabakâtu'l-Mu'tezile*, (thk. Susanna Diwald-Wilzer), Beyrut 1961.
- İLHAN**, Avni, "Ebû Hâşim el-Cübbâî", *DİA*, X, 146-147.
- İSFAHÂNÎ**, Ebû Nuaym Ahmed el-İsfahânî, (430/1038), *Delâilü'n-Nübüvve*, Haleb t.y.
- KÂDÎ ABDÜLCEBBÂR**, Ebü'l-Hasen Kâdî'l-Kudât Abdülcebbâr b. Ahmed el-Hemedânî, (415/1025), *Fazlu'l-İ'tizâl ve Tabakâtu'l-Mu'tezile*, (nşr. Fuad Seyyid), Beyrut, 2017.
- _____, *Fazlu'l-İ'tizâl ve Tabakâtu'l-Mu'tezile*, (nşr. Fuad Seyyid), Tunus 1986.

- _____, *el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl*, (thk. Mahmud el-Hudayri, Mahmud Muhammed Kasım), I-XX, Kahire 1962-65.
- _____, *el-Muhtasar fî usûli'd-dîn*, (thk. Muhammed Ammâre), Kahire 1971.
- _____, *Müteşâbihü'l-Kur'ân*, (thk. Adnan Muhammed Zerzur), I-II, Kâhire 1969.
- _____, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, (thk. Abdülkerim Osman), Kahire 1988.
- _____, *Tesbîtu Delâilu'n-Nübüvve*, I-II, (thk. Abdülkerim Osman), Beyrut 1966.
- KAPAR**, Mehmet Ali, "Ebû Leheb", *DİA*, X, 178-179.
- KARAMAN**, Hayreddin vd., *Kur'an Yolu*, I-V, Ankara 2020.
- KEVSERÎ**, Zâhid, *Tebyînü Kezibi'l-Müfterî Mukaddimesi*, Beyrut 1984.
- KOÇYİĞİT**, Talat, "Abdullah b. Übey b. Selûl", *DİA*, I, 139-140.
- LAŞİN**, Abdülfettah, *Belâgatü'l-Kur'ân fî asari'l-Kâdî Abdülcebbâr: ve eseruhu fî'd-dirasati'l-belaga*, Kahire 1978.
- LİNGS**, Martin, *Hiz. Muhammed'in Hayatı*, (çev. Nazife Şişman), İstanbul 2000.
- MADLUNG**, Wilferd, "Abd al-Jabbâr", *Encyclopædia Iranica*, London 1982, C. I/2, ss. 116-118.
- MÂTÜRİDÎ**, Ebû Mansûr Muhammed Semerkandî Mâtürîdî, (333/944), *Kitâbü't-Tevhîd*, (thk. Fethullaf Huleyf), Beyrut 1982.
- MÂVERDÎ**, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Mâverdî, (450/1058), *en-Nüket ve'l-uyûn tefsîri'l-Mâverdî*, I-VI, (thk. E-Seyyid b. Abdülmaksud b. Abdürrahim), Beyrut 1992.
- MERÇİL**, Erdoğan, "Büveyhîler", *DİA*, VI, 496.
- MURÂD**, Saîd, "İbn Metteveyh", *DİA*, XX, 193-194.
- MUKÂTİL** b. Süleymân, (150/767), *et-Tefsîrü'l-Kebîr*, (thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte), I-V, Kahire 1986.
- NESEFÎ**, Ebü'l-Muîn Meymun b. Muhammed el-Hanefi Nesefî, (508/1115), *Tebstratü'l-Edille*, I-II, (thk. Salame Claude), Dımaşk 1990.

- NEVEVÎ**, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, (676/1277), *el-Minhâc fî şerhi Sahîh-i Müslim b. Haccâc*, I-XVIII, Beyrut 1972.
- OMAR**, Farouk, *The Abbasid Caliphate*, Bağdat 1967.
- OSMAN**, Abdülkerim, *Nazariyyetü't-teklîf arai'l-Kadı Abdülcebbar el-Kelamiyye*, Beyrut 1971.
- ÖZ**, Mustafa, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, İstanbul 2011.
- ÖZKUYUMCU**, Nadir, "Benî Nadîr", *DİA*, XXXII, 275-276.
- RÂGİB EL-İSFAHÂNÎ**, Ebü'l-Kâsım Hüseyin Râgıb el-İsfahânî, (V./XI. Yy ilk çeyreği), *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'an*, (thk. Safvan Adnan ed-Dâvûdî), Beyrut 1412.
- RÂVÎ**, Abdüsettar *el-Akl ve'l-Hürriyye*, Beyrut 1980.
- REYNOLDS**, Gabriel Said, *A Muslim Theologian in the Sectarian Milieu: Abd al-Jabbâr and the Critique of Christian Origins*, Boston 2004.
- REYNOLDS**, Gabriel Said; Samir, Samir Khalil, *Critique of Christian Origins: A Paralel Text*, Utah 2010.
- SEM'ÂNÎ**, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansur es-Sem'ânî, (562/1166), *el-Ensâb*, I-V, (thk. Abdurrahman b. Yahya el-Yemani), Beyrut 1980.
- SEYİTHANOĞLU**, Kenan; Çelebi, Ahmet Rüştü; Hurşitoğlu, Ahmet; Vakkasoğlu, Vehbi, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, (red. Hakkı Dursun Yıldız), I-XIV, İstanbul 1988.
- SUBHÎ**, Ahmed Mahmûd, *Fî İlmi'l-Kelâm*, I-III, Beyrut 1985.
- SUYÛTÎ**, Ebu'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman es-Suyûtî eş-Şâfî, (911/1505) *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, (thk. Ali Muhammed Ömer), Kahire 1976.
- _____, *el-İsrâ ve'l-Mi'râc*, (thk. Muhammed Abdülhakîm Kâdî), Kahire 1989.
- SÛBKÎ**, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb es-Sübki, (771/1370), *Tabakâtü's-Şafiyyeti'l-Kübrâ*, I-VIII, (thk. Mahmud Muhammed Tanahi, Abdülfettah Muhammed el-Hulv), Kahire 1964-68.

- ŞEVKÂNÎ**, Ebû Abdullah Muhammed eş-Şevkânî, (1250/1834), *Fethu'l-Kadîr*, I-V, Beyrut 1991.
- ŞİBLÎ**, Mevlânâ, (1332/1914), *Asr-ı Saâdet*, I-V, (çev. Ö. Rıza Doğrul), İstanbul 1974.
- TABERÎ**, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî el-Bağdâdî, (310/923), *Târîhü'l-Ümem ve'l-Mülûk*, I-XI, (thk. M. Ebü'l-Fazl İbrâhîm), Beyrut 1967.
- TAHİROVA**, Adile, *Kâdî Abdülcebbar ve Ebü'l-Muîn en-Neseî'ye Göre Nübüvvetin Gerekliği*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2005.
- TANTAVÎ**, Muhammed Seyyid, *Tefsîrü'l-Vasit li'l-Kur'âni'l-Kerîm*, I-XV, Kahire 1997.
- _____, *Şerhu'l-Makâsîd*, I-II, İstanbul 1887.
- ÜÇOK**, Bahriye, *İslam Tarihi Emevîler-Abbasiler*, Ankara, 1968.
- ÜNVERDÎ**, Veysi; Ünverdi, Mustafa, "Kâdî Abdülcebbar'da Hz. Peygamber'in Nübüvvet Delilleri", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Eylül 2021, c. 21, sy. 2, ss. 671-703.
- VÂKIDÎ**, Ebû Abdillâh Muhammed el-Vâkîdî, (207/823), *el-Meğâzî*, (thk. Marsden Jones), I-III, Beyrut 1966.
- VEKİL**, Muhammed es-Seyyid, *Üsüsü'd-da've ve âdâbü'd-duât*, Mansure 1991.
- WATT**, W. Montgomery, *Muhammed Medine'de*, (çev. Süleyman Kalkan), İstanbul 2016.
- YA'KÛBÎ**, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk el-Ya'kûbî, (292/905), *Târîhu'l-Ya'kûbî*, I-II, Beyrut t.y.
- YÂKÛT EL-HAMEVÎ**, Şihabuddin Ebu Abdullah Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, I-VII, (thk. İhsan Abbas), Beyrut 1993.
- _____, *Mu'cemü'l-Büldân*, I-V, Beyrut 1977.
- YAVUZ**, Salih Sabri, *İslâm Düşüncesinde Nübüvvet*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1995.
- _____, "Mi'râc", *DİA*, XXX, 132-135.
- YAVUZ**, Yusuf Şevki, "Delâilü'n-Nübüvve", *DİA*, IX, 115.

- YAZICI**, Tahsin, “Esterâbâd”, *DÎA*, XI, 437-438.
- YİĞİT**, İsmail, “Tebük Gazvesi”, *DÎA*, XXXX, 228-230.
- _____, “Hemedan”, *DÎA*, XVII, 183-185.
- YURDAGÜR**, Metin, “Haşviyye”, *DÎA*, XVI, 426-427.
- _____, “Kâdî Abdülcebbar”, *DÎA*, XXIV, 103-105.
- _____, “Son Dönem Mu'tezilesinin En Meşhur Kelâmcısı Kâdî Abdülcebbar Hayatı ve Eserleri”, *MÜİFD*, İstanbul 1986, sy. 4, ss. 117-136.
- ZECCÂC**, Ebû İshâk İbrâhîm Zeccâc, (311/923), *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbuhu*, I-V, (thk. Abdülcélil Abduh Şelebi), Beyrut 1988.
- ZEHEBÎ**, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed Zehebî ed-Dımaşkî, (748/1348), *Mîzânü'l-İtidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, I-IV, Beyrut 1963.
- _____, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, I-XXIII, (thk. Şuayb el-Arnaut, Hüseyin el-Esed), Beyrut 1985.
- _____, *Tezkiratu'l-Huffâz*, I-IV, Beyrut 1998.
- ZEHEBÎ**, Muhammed es-Seyyid Hüseyin Zehebî, (1915-1977), *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I-II, Kahire 1985.
- ZEMAHŞERÎ**, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer Zemahşerî, (538/1144), *el-Keşşâf an Hakâik-i Gavâmizi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*, I-IV, (thk. Muhammed Abdusselâm Şâhîn), Beyrut 2009.
- ZİRİKLİ**, Hayreddin, *el-A'lâm: Kamûsu terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ min'el-Arab ve'l-müstarebîn ve'l-müsteşrikîn*, I-VIII, Beyrut 1992.
- ZÜHEYRÎ**, Mahmud Ganâvî, *el-Edeb fî zillî Benî Büveyh*, Kahire 1949.